

ISSN 1810-8636

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»

№2(64), 2021

Алматы, 2021

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Юриспруденция» сериясы
№2(64), 2021

Бас редактор:
БУРИБАЕВ Е.А. з.ғ.д., проф.

Бас редактордың орынбасары:
Төлеубекова Б.Х. з.ғ.д., профессор

Редакциялық алқа мүшелері:
Сабиков С.Н.

з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,

Тайторина Б.А. з.ғ.д., профессор (Алматы),

Цепелев В.Ф. з.ғ.д., РФ ИМ академиясы
профессоры (Мәскеу),

Муратова Н.Г. з.ғ.д., проф.,

Казан мемлекеттік университеті,
«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының
меңгерушісі (Қазан),

Джон Берк. доктор права, «Таллинн»
университетінің ректоры (Эстония),

Мухамеджанов О.З. з.ғ.д., проф.,

Ташкент Мемлекеттік Заң Университеті
(Өзбекстан),

Хлус А.М. з.ғ.к., доцент, Беларусь
мемлекеттік университеті (Минск),

Самарин В.И. з.ғ.к., доцент, Беларусь
мемлекеттік университеті (Минск),

Жатқанбаева А.Е. з.ғ.д., проф. (Алматы),

Хамзина Ж.А. з.ғ.д., проф. (Алматы),

Шелухин С.И. доктор PhD,

Джон Джэй Нью-Йорк университетінің
профессоры (АҚШ),

Ежевский Д.О. з.ғ.к., доцент,

Ресей халықтар достастығы

университеті конституциялық құқық
және конституциялық сотта іс жүргізу
кафедрасының доценті (Мәскеу)

Жауапты хатшы:

Калкаева Н.Б. з.ғ.к., қ.проф.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2021

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде 2021 жылы наурыздың 19-да тіркелген №KZ73VPY00033635

Басуға 23.06.2021. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 11.75 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 148.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е
C o n t e n t

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫК
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW

Қасымбек А.О. Парламент и законодательный процесс 5
Қасымбек А.О. Парламент және заң шығару процесі
Kassymbek A. Parliament and the Legislative Process

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

Байсымакова Д.С. Жұмысшылардың еңбек құқықтарын сот арқылы қорғауды іс жүзінде жүзеге асыру мәселелері..... 11

Байсымакова Д.С. Проблемы практического осуществления судебной защиты трудовых прав работников

Waisymakova D.S. Problems of practical implementation of judicial protection of labor rights of employees

Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А. ЖОО-дағы оқытушының еңбек құқықтарын реттеудің кейбір мәселелері..... 16

Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А. Некоторые вопросы регулирования трудовых прав преподавателя в ВУЗе
Belkhozhaeva D.Zh., Zhomartkyzy A. Some issues of regulating the labor rights of a teacher at a university

Калкаева Н.Б., Молдахметова Ж.Е. Еңбек құқығындағы материалдық жауапкершілік..... 22

Калкаева Н.Б., Молдахметова Ж.Е. Материальная ответственность в трудовом праве
Kalkayeva N., Moldahmetova Zh. Material responsibility in labor law

Копбаев Д.З., Майтанов А.М. Медиация еңбек дауларын реттеу нысаны ретінде..... 25

Копбаев Д.З., Майтанов А.М. Медиация как один из форм разрешения трудовых споров
Kopbayev D.Z., Maidanov A.M. Mediation as a form of labor dispute resolution

Хамзина Ж.А., Хамзин А.Ш. Сот арқылы әлеуметтік-еңбек дауларын қарау туралы..... 30

Хамзина Ж.А., Хамзин А.Ш. О рассмотрении социально-трудовых споров в судебном порядке
Khamzina Zh., Khamzin A. On consideration of social and labor disputes in court

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№2(64), 2021

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А. д.ю.н., проф.

Зам. главного редактора:
Толубекова Б.Х. д.ю.н., профессор

Члены редколлегии:

Сабикенов С.Н. д.ю.н., академик НАН РК,
профессор,

Тайторина Б.А. д.ю.н., проф. (Алматы),
Цепелев В.Ф. д.ю.н., профессор Академии
МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. д.ю.н., проф., зав. кафедрой
«Уголовный процесс» Казанский
государственный университет (Казань),
Джон Берк. доктор Права, ректор
университета «Таллинн» (Эстония),
Мухамеджанов О.З. д.ю.н., проф.,
Ташкентского Государственного
Юридического Университета
(Узбекистан),

Хлус А.М. к.ю.н., доцент, Беларусский
государственный университет (Минск),

Самарин В.И. к.ю.н., доцент, Беларусский
государственный университет (Минск),

Жатканбаева А.Е. д.ю.н., проф. (Алматы),

Хамзина Ж.А. д.ю.н., проф. (Алматы),

Шелухин С.И. доктор PhD, профессор
Нью-Йорского университета Джон Джэя
(США),

Ежевский Д.О. к.ю.н., доцент кафедры
конституционного права и
конституционного судопроизводства
Российского университета дружбы
народов (Москва)

Ответ. секретарь:

Калкаева Н.Б. к.ю.н., асс. проф.

© Казахский национальный педагогический университет
им. Абая, 2021

Зарегистрировано в Министерстве
информации и общественного развития
Республики Казахстан
19.03.2021 г. №KZ73VPY00033635

Подписано в печать 23.06.2021.
Формат 60x84 1/8. Объем 11.75 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 148.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского
национального педагогического
университета имени Абая

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО ADMINISTRATIVE LAW

Тайторина Б.А., Тұрлыханқызы Қ. Концептуализация
института государственной службы и правового
регулирувания труда государственных служащих..... 39

Тайторина Б.А., Тұрлыханқызы Қ. Мемлекеттік
қызмет және мемлекеттік қызметшілердің еңбегін
құқықтық реттеу институтын тұжырымдау
Taitorina B.A., Turlykhanqyzy K. Conceptualization of
the institute of public service and legal regulation of public
service labor

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО INTERNATIONAL LAW

Majidov Sayyad. Principles of international law and crime
of aggression..... 48

Маджидов Сайяд. Халықаралық құқық принциптері
және агрессия қылмысы

Маджидов Сайяд. Принципы международного права и
преступление агрессия

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

Жалгасбаев Т.К., Меирбекова Г.Б. Талап арызды сот
өндірісіне қабылдаудың құқықтық реттелуі..... 54

Жалгасбаев Т.К., Меирбекова Г.Б. Правовое
регулирование принятия искового заявления в судебное
производство

Zhalgasbayev T.K., Meirbekova G.B. The need to
introduce digital technologies in the educational process

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY

Қалқаманұлы М., Қожахмет А.С. Қазақстан
Республикасындағы полиция ведомствосының жана
форматы: жаңғыртудың стратегиялық бағыты..... 62

Қалқаманұлы М., Қожахмет А.С. Новый формат
полицейского ведомства в Республике Казахстан:
стратегический вектор модернизации

Kalkamanuly M., Kozhakhmet A.S. The new format of
the department in the Republic of Kazakhstan: strategic
vector of modernization

Abai Kazakh National Pedagogical
University

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№2(64), 2021

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A. *doctor of law, professor*

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. *doctor of law, professor*

The editorial board members:
Sabikenov S.N. *academician, doctor of law,
professor,*

Taitorina B.A. *doctor of law, professor
(Almaty),*

Tsepelev V.F. *doctor of law, professor
(Moscow),*

Muratova N.G. *doctor of law, professor
(Kazan),*

John Burke. *doctor of law (PhD) (Estonia),*

Mukhamedzhanov O.Z. *doctor of law,
professor, Tashkent State Law University
(Uzbekistan),*

Hlus A.M. *candidate of law.,
associate professor (Minsk),*

Samarin V.I. *candidate of law.,
associate professor (Minsk),*

Zhatkanbayeva A.E. *doctor of law,
professor (Almaty),*

Khamzina Zh.A. *doctor of law, professor
(Almaty),*

Cheloukhine S. *PhD, professor law police
science and criminal justice John Jay College
of criminal Justice The City University of
New York,*

Yezhevsky D.O. *candidate of law.,
associate professor (Moscow)*

Answer. secretary:

Kalkayeva N.B. *candidate of law.,
associate professor*

© Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2021

Registered with the Ministry of Information
and Social Development of the
Republic of Kazakhstan
19.03.2021 г. №KZ73VPY00033635

Signed to print 23.06.2021
Format 60x84 1/8.

Volume 11.75 publ.literature
Edition 300 num. Order 148.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat» Kazakh National
Pedagogical university after Abai

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

Кенжибекова Э.П. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді
тоқтату: процессуалдық мәселелері..... 68

Кенжибекова Э.П. Процессуальные проблемы
приостановления досудебного производства

Kenjibekova E.P. Procedural consequences of the
suspension of analyzable production

Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Трехзвенная
модель правосудия: проблемы внедрения в уголовно-
процессуальное право Казахстана..... 73

Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Сот төрелігінің үш
буынды моделі: Қазақстанның қылмыстық процестік
құқығына енгізу мәселелері

Toleubekova B.Kh., Khvedelidze T.B. The Three-Tier
Model of Justice: Problems of Implementation in Criminal
Procedure Law of Kazakhstan

БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО EDUCATIONAL LAW

Меирбекова Г.Б., Қамза А.Т. білім беру процесіне
цифрлық технологияны енгізудің қажеттілігі..... 82

Меирбекова Г.Б., Қамза А.Т. Необходимость внедрения
цифровых технологий в образовательный процесс

Meirbekova G.B., Kamza A.T. The need to introduce
digital technologies in the educational process

Авторлар туралы мәлімет..... 87

Information about authors..... 88

Сведения об авторах..... 89

КОНСТИТУЦИЈАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL LAW

МРНТИ:10.15.01

УДК: 342

А.О. Қасымбек¹

¹Қазақстанның миллионнальнй педагогический университет им.Абая

ПАРЛАМЕНТ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Аннотация

В статье, на основе анализа конституционного законодательства и юридической литературы, автором обращается внимание на действие ряда факторов, как правового, так и политического характера, способными оказывать свое воздействие на качество законодательного процесса и его динамику.

По мнению автора статьи, сегодня проявляется потребность в более широком вовлечении в процесс законотворчества органов государственной власти, а также общественных объединений, с включением в данный перечень Верховного Суда, Уполномоченного по правам человека, Конституционного Совета, областных маслихатов и политических партий.

Важную роль в этом процессе играет развитость института парламентского контроля, качество партийного и избирательного законодательства, на основе которых происходит формирование высшего представительного органа власти, а также закладываются предпосылки формирования конструктивной парламентской оппозиции, как одного из важнейших условий повышения качества законотворческого процесса в Республике Казахстан.

Ключевые слова: государственная власть, парламент, парламентаризм, законодательный процесс, право законодательной инициативы, Конституция, закон, верховенство права, парламентский контроль, правовой мониторинг.

А.О.Қасымбек¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ПАРЛАМЕНТ ЖӘНЕ ЗАҢ ШЫҒАРУ ПРОЦЕСІ

Аңдатпа

Мақалада конституциялық заңнама мен құқықтық әдебиеттерді талдауға сүйене отырып, автор заң шығару процесінің сапасына және оның динамикасына өз әсерін тигізуге қабілетті заңды және саяси факторлардың бірқатарына назар аударады.

Мақала авторының пікірінше, бүгінде заң шығару процесіне Жоғарғы Сот, Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл, Конституциялық Кеңес, облыстық мәслихаттар сияқты мемлекеттік билік органдары мен қоғамдық бірлестіктер, саяси партияларды кеңірек қатыстыру қажеттілігі туындап отыр.

Бұл үдерісте парламенттік бақылау институтының дамуы, партиялық және сайлау заңнамасының сапасы маңызды рөл атқарады, осылардың негізінде биліктің жоғарғы өкілді органының қалыптасуы орын алады, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы заң шығару

процесінің сапасын арттырудың маңызды шарттарының бірі ретінде сындарлы парламенттік оппозицияны қалыптастыру алғышарттары туындайды.

Түйін сөздер: мемлекеттік билік, парламент, парламентаризм, заң шығару процесі, заң шығару бастамашылығы құқығы, Конституция, заң, заңның үстемдігі, парламенттік бақылау, құқықтық мониторинг.

A.Kassymbek¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

PARLIAMENT AND THE LEGISLATIVE PROCESS

Abstract

In the article, based on the analysis of constitutional legislation and legal literature, the author draws attention to the action of a number of factors, both legal and political, capable of exerting their influence on the quality of the legislative process and its dynamics.

According to the author of the article, today there is a need for wider involvement in the lawmaking process of government bodies, as well as public associations, with the inclusion in this list of the Supreme Court, the Commissioner for Human Rights, the Constitutional Council, regional maslikhats and political parties.

An important role in this process is played by the development of the institution of parliamentary control, the quality of party and electoral legislation, on the basis of which the formation of the highest representative body of power takes place, as well as the prerequisites for the formation of a constructive parliamentary opposition, as one of the most important conditions for improving the quality of the legislative process in the Republic of Kazakhstan.

Key words: state power, parliament, parliamentarism, legislative process, the right to legislative initiative, Constitution, law, rule of law, parliamentary control, legal monitoring.

В современных условиях одним из наиболее важных и одновременно сложных вопросов повышения эффективности парламента является проблема совершенствования законодательного процесса, как средства обеспечения верховенства права и реализации народного суверенитета в практике казахстанского парламентаризма.

Вместе с тем, среди ученых, анализирующих данную проблему, есть понимание того, что эффективность законодательного процесса зависит от ряда факторов не только правового, но и политического характера.

Так, анализ юридической литературы и практика деятельности казахстанского парламента показывают, что качество законодательного процесса определяется следующими обстоятельствами:

1. Объемом компетенции Парламента и его Палат;
2. Формой правления;
3. Реальной независимостью парламента и его палат;
4. Субъектным составом законодательной инициативы;
5. Наличием в парламенте реальной политической конкуренции;
6. Наличием закона о гарантиях оппозиционной деятельности;
7. Эффективностью и развитостью парламентских процедур и прежде всего, парламентского контроля;
8. Профессионализмом депутатского корпуса и их реальной независимостью;
9. Качеством регламентных норм;
10. Эффективностью избирательной и партийной системы;
11. Формами взаимодействия депутатских фракций;

12. Формами взаимодействия парламента с правительством, политическими партиями и органом конституционного контроля;

13. Наличием в государстве эффективного органа конституционного контроля;

14. Качеством экспертизы проектов законов и их юридическая сила и др.

Как видно из приведенных факторов роль парламента в законотворчестве может различаться существенно. Эти особенности, безусловно, влияют не только на процедурные моменты, но и в целом, сказываются на качестве законов и его регулятивных функциях.

Практика показывает, что существенную роль в процессе принятия законов играет форма правления и объем компетенции высшего законодательного органы страны, а также его реальная независимость.

Известно, что полномочия Парламента РК закреплены в ст. 61 Конституции, в которой обозначены, среди прочего, субъекты законодательной инициативы, процедурные вопросы, связанные с прохождением законопроекта на различных его стадиях.

В соответствии с президентской формой правления Парламент Республики Казахстан, действуют в формате концепции рационального парламентаризма, утвердившейся после принятия Конституции 1995 года, воспринявшей ряд положений французской конституционной модели взаимоотношений президента и парламента, а также парламента и правительства.

Вместе с тем, ограниченные возможности казахстанского парламента не означают, что парламента не вправе выходить за рамки обозначенных в Конституции круга полномочий. Практика показывает, что парламента в действительности, вправе расширять свою компетенцию в сфере законотворчества, как бы по умолчанию, опираясь на принцип **«все что не запрещено, разрешено»**.

Например, многие вопросы, не урегулированные нормами Конституции (такие как сфера науки, спорта и культуры и др.), вместе с тем, относятся к его компетенции, по которым уже приняты законодательные акты.

В Конституции также нет норм, что законодательное регулирование общественных отношений указанных в ст. 61 не отрицает возможности их дополнительной регламентации на подзаконном уровне. И таких примеров в законодательной практике немало, на которые особое внимание обращают казахстанские ученые [1].

Вместе с тем, на практике, полноценное обеспечение верховенства права в законодательном процессе сдерживается рядом совершенно не разумных правовых ограничений. Рассмотрим наиболее типичные проблемы, встречающиеся в практике казахстанского парламентаризма, требующие своего законодательного решения.

Так, говоря о законодательном процессе необходимо обратить внимание на наличие серьезного перекоса в реализации права законодательной инициативы. На практике, именно исполнительная власть посредством законодательной инициативы формирует законодательную стратегию, что, по мнению российских ученых «противоречит природе народного представительства и не отражает реальных общественных потребностей» [2].

Казахстанские ученые также обращают внимание на неравномерность законодательной инициативы, по мнению которых «из общего числа разрабатываемых ежегодно законопроектов абсолютное большинство инициатируются исполнительной властью» [3].

Справедливости ради отметим, что схожая практика существует и в других странах, в которых сложилась концепция рационального парламентаризма, например в России, Узбекистане, Беларуси и др.

Данная практика наглядно показывает, что законодательную политику в Казахстане определяет не парламента, а высший орган исполнительной власти, что, по нашему мнению, противоречит принципу разделения власти. И идеям парламентаризма.

При этом преобладание в подготовке законопроектов исполнительной власти, а не парламента происходит на фоне отсутствия политической конкуренции в самом парламенте, «слабости форм парламентарского контроля», а также в формальном участии депутатского корпуса в формировании правительства.

Второстепенная роль парламента в процессе определения законодательной политики может на практике привести к утрате политической и юридической дееспособности высшего представительного органа власти.

Сдерживающим фактором законодательной активности служит норма Конституции «о получении обязательного положительного заключения правительства на законопроекты». Хотя такая практика, по мнению ученых, не предусмотрена Конституцией РФ, которая, как и Казахстан, предусматривает модель ограниченного парламентаризма [4]. На данную особенность обращают внимание и другие ученые [5, с.226].

Вместе с тем, законодательная инициатива Президента такого заключения не требует, что говорит о нарушении принципа равенства субъектов законодательной инициативы.

При таком подходе инициатива парламента ставится в зависимость от органа исполнительной власти, которой должен исполнять законы, в соответствии с теорией разделения власти. Поэтому, в целях повышения активности депутатского корпуса в сфере законотворчества данная норма нуждается в пересмотре.

Известно, что законодательство Республики Казахстан предусматривает четырех субъектов законодательной инициативы. Президент, Парламент, Правительство и народную инициативу. Как показывает практика, среди указанных субъектов наиболее активна деятельность Правительства, который разрабатывает Планы законопроектных работ в соответствии с которыми проявляет активность при разработке различных законопроектов.

В целях повышения форм законодательного процесса казахстанские ученые предлагают расширить их круг за счет включения в их число «Верховный суд и Генерального прокурора Республики Казахстан» [6].

На наш взгляд, проявляется потребность в более широком вовлечении в процесс законотворчества органов государственной власти, а также общественных объединений, с включением в данный перечень Верховного Суда, Уполномоченного по правам человека, Конституционного Совета, областных маслихатов и политических партий.

Расширяя субъектный состав необходимо Президента лишить данного полномочия, поскольку, согласно нормам Конституции он выступает арбитром и гарантом в спорах конституционного правового характера.

В ходе подписания закона он может стать участником конфликта интересов, что противоречит его статусу и интересам субъектов законодательной инициативы.

Таким образом, увеличение числа субъектов законодательной инициативы, а также правовое обеспечение гарантий равенства субъектов законодательной инициативы является важным условием повышения качества законодательного процесса в Республике Казахстан и активации депутатского корпуса.

В контексте совершенствования законодательного процесса и формирования парламентаризма требуют научного осмысления и проблемы организации конституционного мониторинга.

В Послании Конституционного Совета за 2017 год «О состоянии конституционной законности» была подчеркнута необходимость «выработки научным сообществом и практического внедрения определенных индикаторов эффективности системы полного конституционного мониторинга, заключающегося в анализе на предмет реализации конституционных» [7].

Примечательно, что эти проблемы занимают заметное место в публикациях ученых, в которых анализируются различные аспекты данного понятия, раскрывается его сущность и особенности, обращается внимание на необходимость развития научных представлений об этом правовом явлении как о самостоятельной категории конституционного права [8].

Закон Республики Казахстан «О правовых актах» [9] предусматривает самостоятельную главу, посвященную правовому мониторингу.

В тоже время организация и проведение конституционного мониторинга законодательства, направленного на выявление противоречий принимаемых правовых актов

Конституции и конституционному законодательству позволит повысить авторитет конституции, станет основой для обеспечения режима конституционной законности и дальнейшего согласования различных интересов ветвей власти при рассмотрении проектов законов.

В вопросах совершенствования законодательного процесса актуальными также представляются применение информационных цифровых технологий в законотворчестве, особенно в процессе рассмотрения различных концепций и проектов законов на различных стадиях прохождения.

В настоящее время данные проблемы широко обсуждаются в связи с процессами модернизации государства и повышением их роли в современном технологичном обществе.

Цифровизация по свидетельству развитых государств мира стремительно внедряется во все сферы общественных отношений, включая и сферу законотворчества. На необходимость и важность применения новых цифровых технологий в этой сфере обратил внимание Президент РК в своем ежегодном Послании от 10 января 2018 года [10].

Немного ранее вопросы цифровизации были закреплены в государственной программе, в которой было обращено внимание на необходимость формирования полноценной системы электронного сопровождения правовых актов. Такой подход, по мнению разработчиков, позволит повысить качество законотворческого процесса, обеспечит прозрачность нормотворческого процесса, а также создадут условия для повышению доверия со стороны гражданского общества к публичным органам власти» [11].

Закон «О правовых актах» (п.8. ст. 18) также предусматривает нормы, согласно которым разработанные государственными органами проекты концепций законопроектов и нормативных правовых актов размещаются для публичного обсуждения на интернет портале открытых нормативных правовых актов» [12].

В настоящее время в целях реализации норм Закона и государственной Программы создан и функционирует электронный модуль, состоящий из пяти компонентов: «Открытый диалог». «Открытые данные». «Открытые бюджеты». «Открытые НПА». «Оценка эффективности деятельности государственных органов».

Вместе с тем, несмотря на предпринимаемые государством меры, на практике сложилась низкая активность граждан при обсуждении проектов НПА, анализ которых дан в юридической литературе [13].

Возможно, новый формат обсуждения проектов законов нуждается в совершенствовании. На наш взгляд, необходимо специалистам в области цифровых технологий продумать вопрос о разработки такой цифровой площадки в сфере законотворчества, которая бы позволила процесс обсуждения упростить, а активных участников, идеи которых нашли правовую жизнь поощрить.

Таким образом, парламентские процедуры, являются не только элементом правового статуса парламента и показателем развитости демократии, но и критерием эффективности деятельности высшего законодательного органа страны.

Эффективность парламентских процедур, во многом определяется качеством конституционных и регламентарных норм, регулирующих вопросы компетенции Парламента и его палат, субъектным составом, развитостью парламентских традиций, а также эффективностью органа конституционного контроля.

Протекая в рамках процессуальных отношений, парламентские процедуры обеспечивают реализацию материальных норм Конституции и конституционного законодательства.

Парламентский опыт свидетельствует, что основой эффективности парламентских процедур является развитость форм взаимоотношений парламента с иными субъектами законодательного процесса, эффективная деятельность парламентских комитетов, обеспечивающих подготовку различных вопросов.

На примере указанных выше процедур мы показали насколько важно их соблюдение при реализации компетенции Парламента и его Палат. Именно поэтому, она должна быть четко

изложена и закреплена в законах и регламентных актах, не допускать двусмысленности при толковании, способствовать реализации материальной юридической нормы, и основанного на ней материального правоотношения [14]

На наш взгляд, необходимо и в дальнейшем продолжить работу по обеспечению баланса полномочий Президента и ветвей власти, с обязательным вовлечением в этот процесс не только политических партий, но и органа конституционного контроля еще на ранней стадии рассмотрения проектов законов. Необходимо также усилить роль СМИ, НПО и общественных слушаний как основы становления гражданского общества и парламентаризма в Республике Казахстан.

Думается, что внедрение новых методик оценки качества парламентских процедур, позволит повысить ответственность комитетов и комиссий парламента, совершенствовать процессуальные механизмы рассмотрения парламентом вопросов своей компетенции.

Дальнейшее совершенствование законотворческого процесса невозможно также без внедрения принципов многопартийности и политической состязательности в деятельности Парламента и его палат.

Список использованной литературы:

1. Жанузакова Л.Т. Конституционная реформа в Казахстане: некоторые вопросы совершенствования статуса и полномочий президента и парламента// <https://cyberleninka.ru/article/n/17739247>
2. Шейнис Л.Б. Взлет и падение парламента: в 2 т. Т. 1. - М.: ИМЭМО РАН, 2006 - С. 219.
3. Кабылбаева М.А. Реализация права законодательной инициативы в РК и его субъектами // <https://cyberleninka.ru/article/n/realizatsiya-prava-zakonodatelnoy-initsiativy-v-respublike-kazahstan-ego-subektami>
4. Н.Н. Турецкий. Законодательная ветвь власти Казахстана. Монография, 2-издание, 2015. https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=32630511&mode=p&page=7.
5. Караев А.А. Конституционная безопасность Республики Казахстан: понятие, содержание и механизм обеспечения. Алматы. «Дельта Принт». Монография. 2017 г. С. 226-227.- 602 с.
6. Жакаева Л.С. Конституционный процесс в Республике Казахстан: теоретико-правовые вопросы 2008, Москва. // <https://www.dissercat.com/content/konstitutsionnyi-protsess-v-respublike-kazahstan>
7. Послание Конституционного Совета Республики Казахстан от 9 июня 2017 года № 09-2/5 «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан» https://online.zakon.kz/document/?doc_id=33764294
8. Дерхо Д.С. Конституционный мониторинг в механизме конституционного преобразования // <http://www.eurasialegal.info>; Арутюнян Г.Г. Конституционный мониторинг как гарантия преодоления дефицита конституционализма (концептуальные подходы). Доклад на ереванской международной конференции. 2016 г. // <http://www.concourt.am/russian>.
9. Закон Республики Казахстан «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.04.2019 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=37312788#pos=3;-165
10. Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции. Послание Президента Республики Казахстан от 10 января 2018 года // «adilet.zan.kz»
11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» // «adilet.zan.kz»
12. Закон Республики Казахстан «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.04.2019 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=37312788#pos=3;-165
13. Биржанова Д.М. Перспективы демократизации нормотворчества на основе процесса цифровизации // <https://www.zakon.kz/4932979-perspektivy-demokratizatsii.html>
14. Яковенко О.В. Правовая процедура // Дис. На соиск. Ученой степ. к.ю.н. - Саратов, 1999. С.43-44.

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

Д.С. Байсымакова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**ЖҰМЫСШЫЛАРДЫҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН СОТ АРҚЫЛЫ ҚОРҒАУДЫ
ІС ЖҮЗІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Бұл мақалада еліміздің еңбек заңнамасы арқылы еңбек құқықтарын сот арқылы қорғаудың өзекті мәселелері қарастырылады. Мақала тақырыбының өзектілігі заң ғылымында елдің әлеуметтік-экономикалық құрылымындағы өзгерістерге және осыған байланысты еңбек заңнамасын реформалауға байланысты қазіргі кезеңде жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғау мәселелері жеткілікті зерттелмегендігімен байланысты. Мақаланың мақсаты – еліміздегі жұмысшылардың еңбек құқықтарын сот арқылы қорғауды талдау, осы негізде осы мәселе бойынша заңнаманы одан әрі жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеу. Сонымен қатар, жұмысшылардың еңбек құқықтарын сот арқылы қорғауды жетілдіру, еңбек саласындағы кемсітушілік кезінде сотта құқықтарды қорғау ерекшеліктері және т. б. туралы айтылады. Зерттеу нәтижесі еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау саласындағы заңнаманы жетілдіру бойынша қорытындылар мен ұсыныстарды тұжырымдау болып табылады.

Түйін сөздер: еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау, еңбек заңнамасы, еңбекті реттеу, еңбек даулары, еңбек саласындағы кемсітушілік.

D.S. Baisymakova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

**PROBLEMS OF PRACTICAL IMPLEMENTATION OF JUDICIAL PROTECTION OF
LABOR RIGHTS OF EMPLOYEES**

Abstract

The article deals with the current issues of legal protection of labor rights in modern Russian labor legislation. The article is especially topical, as changes in the socio-economic structure of the country require related and updated labor legislation. The aim of the article is to analyze the legal labor protections for Russian citizens and to develop recommendations aimed at further improvement of the new and proposed legislation. One such example would be via the improvement of the judicial protection of workers' rights, such as the protection of rights in court when discrimination at work, etc. The result of the study is formulation of conclusions and proposals to improve the legislation in the field of legal protection of labor rights.

Key words: judicial protection of labor rights, labor laws, regulations, labor disputes, discrimination in the workplace.

Д.С.Байсымакова¹

¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая

ПРОБЛЕМЫ ПРАКТИЧЕСКОГО ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ ЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ РАБОТНИКОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы судебной защиты трудовых прав через трудовое законодательство страны. Актуальность темы статьи обусловлена тем, что в юридической науке недостаточно исследованы вопросы защиты трудовых прав работников на современном этапе в связи изменениями в социально-экономическом устройстве страны и связанным с этим реформированием трудового законодательства. Цель статьи - анализ судебной защиты трудовых прав работников в стране, выработка на этой основе предложений, направленных на дальнейшее совершенствование законодательства по данному проблему. Кроме того, речь идет о совершенствовании судебной защиты трудовых прав работников, особенностях защиты прав в суде при дискриминации в сфере труда и др. Результатом исследования является выработка выводов и предложений по совершенствованию законодательства в области судебной защиты трудовых прав.

Ключевые слова: судебная защита трудовых прав, трудовое законодательство, регулирование труда, трудовые споры, дискриминация в сфере труда.

Жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғау мәселесі зерттеушілердің назарынан ешқашан тыс қалмайтын ғылыми мәселелердің бірі болып табылады. Жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғаудың өзектілігі еліміздің әлеуметтік-экономикалық құрылымында болған өзгерістерді және олармен байланысты еңбек заңнамасын реформалауды анықтайды. Сонымен қатар, біздің елімізде дамыған өркениетті нарықтық қатынастар бойынша еңбек қатынастарына қатысушылардың мүдделерін құқықтық қорғау жүйесінің тиімді жұмыс істеуі мүмкін емес [1]. Сондықтан еңбек қатынастарын дамытудың қазіргі жағдайында бұзылған құқықтарды қорғау тәсілдерін зерттеу ерекше маңызды орын алады.

Күнделікті тәжірибеден біздің елімізде еңбек құқығының бұзылуы кең таралғанын көре аламыз. Қоғамдағы бұл қолайсыз құбылыстарды ішінара жұмыскердің мүдделерін қорғауға арналған еңбек заңнамасының жетілмегендігімен түсіндіруге болады. Өздеріңіз білетіндей, еңбек заңнамасының әлеуметтік заңнама ретінде негізгі қайнар көзі еліміздің Конституциясы болып табылады [2]. Қазақстан Республикасының Конституциясының 24-бабында біздің еліміздің әрбір азаматы қызмет пен мамандықты еркін таңдау құқығына ие. Бұл құқық еліміздің Еңбек кодексінде көрсетілген. ҚР Еңбек кодексі 22-бабына сәйкес, жұмыскердің құқықтарының кең ауқымын бекітеді, олардың қатарына өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғау құқығы, сондай-ақ еңбек дауын шешу үшін өз қалауы бойынша келісім комиссиясына, сотқа жүгіну құқығы жатады [3].

Еңбек құқықтарын қорғау тәсілдеріне бірқатар ғалымдар А.Ш.Хамзин [4, 20 б.], Е.А.Бурибаев, Ж.А.Хамзина [5, 80 б.], және А. Грабовский [5, 98 б.] және т.б. мақалаларын арнады. Алайда жұмысшылардың еңбек құқықтарын сот арқылы қорғауға арналған жұмыстар әліде аз кездеседі. Еліміздегі ең танымал және тиімді қорғаныс әдістерінің бірі ретінде азаматтардың еңбек құқықтарын сот арқылы қорғауды, оны іс жүзінде жүзеге асыру мәселелерін толығырақ қарастырайық.

Айта кету керек, еңбек дауларының белгілі бір санатын қарау тек сотта мүмкін, атап айтқанда, еңбек шартын тоқтату негіздеріне қарамастан жұмысқа қайта қабылдау, жұмысқа қабылдаудан бас тарту туралы; еңбек саласындағы кемсітушілік туралы, жалақы бойынша берешекті өндіріп алу туралы және т.б. Сонымен қатар, сотта талқыланған істердің жартысынан көбі әлсіз жақ ретінде қызметкердің пайдасына шешілетінін атап өткен жөн.

Талап қою тәртібімен қаралатын жұмысқа қайта алу туралы даулар талап қою мәнімен біріктірілген. Талаптың бұл мәні, ең алдымен, еңбек шартын бұзуды заңсыз деп тану және бұрынғы еңбек қатынастарын қалпына келтіру талабымен анықталады. Еңбек шартын бұзуды заңсыз деп тану туралы талап болған кезде, жұмыстан босату себебін өзгерту туралы мәселе туындауы мүмкін, мысалы, айыптау негізінде жұмыстан шығарудың орнына өз еркімен жұмыстан шығару. Кейбір жағдайларда жұмыстан босатылған жұмыскер оған бұрынғы емес, тең жұмыс беруді талап етуге құқылы (атап айтқанда, заңсыз соттауға немесе қылмыстық жауапкершілікке заңсыз тартылуына байланысты қызметінен шеттетуге байланысты жұмыстан босатылған кезде). Алайда, жоғарыда айтылғандар ұқсас талаптары бар істерді бір санатпен біріктірілген істер шеңберінен – жұмысқа қайта қабылдау туралы істерді жоққа шығармайды. Сонымен бірге, еңбек шартының бұзылуы әртүрлі құқықтық ережелерге сәйкес жүрегіндіктен, талаптың екінші элементі – оның негізі құқықтық және нақты қатынастарда мазмұны жағынан өте алуан түрлі. Дәл осы жағдай еңбек дауларының осы санатын қарау мен шешудің ерекшелігіне айтарлықтай әсер етеді. Ең алдымен, бұл тараптардың және іске қатысатын басқа да адамдардың дәлелдемелік қызметіне әсер етеді. [7].

Еңбек шартын бұзу негіздеріне байланысты жұмысқа қайта қабылдау туралы талаптар әдетте бірнеше түрге бөлінеді. Көбінесе соттар жұмысқа қайта алу туралы осындай талап - арыздарға тап болады, онда еңбек шартын бұзудың заңдылығы даулы: жұмыс берушінің бастамасы бойынша; қызметкердің бастамасы бойынша; тараптардың келісімі бойынша; еңбек шартының мерзімінің аяқталуына байланысты; қызметкердің елеулі еңбек жағдайларының өзгеруіне байланысты жұмысты жалғастырудан бас тартуы салдарынан; жұмысқа қабылдау кезіндегі сынақтың қанағаттанарлықсыз нәтижесіне байланысты.

Жалақы бойынша берешекті өндіріп алу туралы істер де кең таралған. ҚР Еңбек кодексінің 113 бабына сәйкес, жұмыс беруші жалақыны толық көлемде және еңбек, ұжымдық шарттарда белгіленген мерзімдерде төлемеген кезде жұмыс беруші Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауаптылықта болады [3]. Алайда, істердің көп бөлігі қызметкердің пайдасына шешілгеніне қарамастан, сотқа жүгінген қызметкерлердің саны бұзылған құқықтармен салыстырғанда аз. Мұны қазақи менталитетпен және сот қорғауына деген қазіргі көзқараспен түсіндіруге болады. Келісім комиссиясы жеке еңбек дауын шешетін орган ретінде өтініш беру үшін арнайы қызмет мақсатына айналды. Комиссиялар қызметінің белгілі бір тәжірибесі қазірдің өзінде бар, келісу комиссияларында алдын ала қараудан өткен, бұзылған әлеуметтік-еңбек құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру туралы талап-арыздарды қарауға қабылдауға қатысты соттардың ұстанымы әзірленді. Тиісінше, құқық қолдану тәжірибесін талдау еңбек құқығының жаңартылған процедуралық кіші саласының қонақ үй мәселелерін тұжырымдауға мүмкіндік береді [9].

Сонымен қатар, А.Б.Степин атап өткендей, еңбек қатынастарының ерекшелігі тараптардың теңсіздігі болып табылады, осыған байланысты құқықтық ұстанымдарға сәйкес, атап айтқанда, жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шарты бұзылған адамды жұмысқа қайта алу туралы дауларды қарау кезінде жұмыстан шығарудың заңды негізінің болуын дәлелдеу міндеті және жұмыстан шығарудың белгіленген тәртібін сақтау жұмыс берушіге жүктеледі. Егер еңбек шартын бұзу туралы даулар қызметкердің бастамасы бойынша қаралса, ол жұмыс беруші оны өз еркімен жұмыстан босату туралы өтініш беруге мәжбүр етті деп мәлімдегенде, бұл жағдай тексерілуі керек және оны дәлелдеу міндеті қызметкерге жүктеледі [10, 16 б.].

Сондай-ақ, еңбек саласындағы кемсітушілік кезінде жұмысшылардың құқықтарын қорғау тәсілдеріне назар аударған жөн. Еңбек саласындағы кемсітушілікке тыйым салу халықаралық еңбек ұйымының негізгі қағидаттарының бірі болып табылады. Кемсітушілік мәселесі бойынша еліміздің еңбек заңнамасының бірнеше нормалары ғана арналған. Бұл мәселе сот тәжірибесі үшін, ең алдымен, дәлелдеу ауыртпалығын бөлу тұрғысынан өте қиын. Дәлелдеу ауыртпалығын бөлу мәселесіндегі заңнамалық белгісіздікке байланысты қызметкерлер жұмыс берушінің кемсітушілік тәсілінің болуын дербес дәлелдеуге мәжбүр. Сондықтан, талап

арыздың көп бөлігі бастапқыда жұмыскердің көптеген дәлелдерді қолдана алмауына байланысты үмітсіздік тудырады. О.Борисов пен О.Снежконың пікірінше, Еңбек кодексінде жұмыс берушінің кемсітушіліктің жоқтығын дәлелдеу міндетін бекіткен жөн [10]. Сонымен қатар, мұндағы мәселе еңбек саласындағы кемсітушілік ұғымын тікелей тұжырымдамайды, сондықтан жосықсыз жұмыс берушілер нормаларды өздері үшін тиімді түрде түсіндіре алады, ал жұмысшылар сот процесінде өз құқықтарын қорғауға мәжбүр. Атап айтқанда, кемсітуден қорғау тәсілдеріне арналған жеке бап енгізуге, сондай-ақ еңбек қатынастары саласына қатысты кемсітушілік ұғымын егжей-тегжейлі реттейтін заң әзірлеуге болады.

Еңбек дауы – еңбек заңнамасын қолдану, келісімдердің, еңбек және (немесе) ұжымдық шарттардың, жұмыс берушілер актілерінің талаптарын орындау немесе өзгерту мәселелері бойынша жұмыскер (жұмыскерлер) мен жұмыс берушінің (жұмыс берушілердің) арасындағы келіспеушілік. Еңбек құқықтық қатынастарынан туындайтын даулар бойынша талап қоюлар жауапкердің – заңды тұлға органының орналасқан жері бойынша немесе дауда жауапкер болған жеке тұлғаның тұрғылықты жері бойынша азаматтық сот ісін жүргізудің жалпы қағидалары бойынша сотқа берілуге тиіс. Талап қоюшы соттылықтың жалпы ережелерінен ауытқи отырып, талап қоюға құқылы, алайда бұл мүмкіндік Қазақстан Республикасы Азаматтық іс жүргізу кодексінің 32-бабының 8-бөлігінде тікелей белгіленген жағдайларда ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Азаматтық-құқықтық қатынастар мен еңбек құқықтық қатынастарының аражігін ажырату керек. Еңбек қатынастарының болуы қызметкердің белгілі бір мамандық, біліктілік, лауазым бойынша ішкі еңбек ережелеріне бағынатын белгілі бір жұмысты орындайтындығымен, ал жұмыс беруші оған жалақы төлейтіндігімен және еңбек туралы заңмен белгіленген еңбек жағдайларын қамтамасыз ететіндігімен дәлелденуі мүмкін.

Субъектілік құқықтарды, бостандықтар мен заңды мүдделерді қорғаудың бір түрі – құқықтық дауларды қараудың және шешудің белгіленген тәртібі. Олардың ішінде еңбек заңнамасының нормаларын қолдану немесе еңбек жағдайларын белгілеу, өзгерту кезінде туындайтын келіспеушілікке негізделген жеке еңбек дауын бөліп көрсетуге болады.

Сот тәжірибесі еңбек дауларын талап арыз беру арқылы шешу жолымен жүрді. Еңбек дауларының көп бөлігі жұмысшының бастамасы бойынша сотқа түседі. Даулардың бір бөлігі тек бір негізде – жұмысшының ұйымға келтірілген материалдық залалды өтеуі үшін-жұмыс берушінің бастамасы бойынша соттың қарауына айналады. Егер жұмыс беруші жұмысшымен толық материалдық жауапкершілік туралы шарт жасасудың заңдылығын және бұл жұмыскерде жетіспеушіліктің болуын дәлелдесе, соңғысы залал келтіруде өзінің кінәсінің жоқтығын дәлелдеуге міндетті. Сот талқылауы кезеңінде бір жағынан сот пен екінші жағынан дауласушы тараптар арасында процессуалдық қатынас туындайды. Мұндай қарым-қатынастың пайда болуының заңды фактісі заңда белгіленген тәртіппен сотқа тиісті талап арызбен жүгіну фактісі болып табылады.

Қорытындылай келе, жұмысшылардың еңбек құқықтарын сот арқылы қорғауға байланысты бірқатар мәселелер қолданыстағы еңбек заңнамасымен байланысты екенін атап өткен жөн. Заңнамада жұмыс берушіні еңбек заңнамасының бұзылуына жол бермеуге ынталандыратын ережелер жоқ. Жұмыс берушіні жауапкершілікке тарту рәсімдері мен ережелері, жауапкершілікке тарту жағдайлары сирек кездеседі және жұмыс берушілердің аландаушылығын тудырмайды. Еңбек даулары бойынша өтемақы мөлшері өте аз және жұмыс берушіге қауіп төндірмейді немесе қызметкер үшін нақты өтемақы болмайды. Еңбек қатынастарының көптеген салалары реттелмеген, дәл осы салаларда кемсітушіліктің ең көп жағдайларына тап болу мүмкіндігірек. Атап айтқанда, жұмысқа қабылдау, қызметте жоғарылату, еңбекақы белгілеу туралы. Бірқатар мәселелер бойынша құқықтық реттеу декларативті сипатқа ие, бұл оны тәжірибеде қолдануға мүмкіндік бермейді. Біз еліміздің Еңбек кодексіне жұмыс берушінің кемсітушіліктің жоқтығын дәлелдеу міндетін бекіту керек, сонымен қатар жұмыс берушінің жауапкершілігін едәуір арттыру керек, бұл оны жалақыны уақтылы төлеуге, ал жұмысшыларды жалақыны тұрақты кешіктіру кезінде сотта өз құқықтарын қорғау үшін белсенді әрекетке итермелейді деп санаймыз. Еңбек кодексінде кемсітушілік ұғымын да

тұжырымдап, кемсітушілік кезінде жұмысшылардың құқықтарын қорғаудың арнаулы тәсілдерін белгілеу керек. Еңбек заңнамасы әрдайым өзекті және оның нормалары тиімді болып қалуы керек және бұзылған құқықты қорғауға өтініш беру мерзімі ұлттық заң мен халықаралық құқық тұрғысынан қолайлы болуы керек. Тек осы жағдайда ғана бұзылған еңбек құқығын толық қорғау туралы айтуға болады. Тұтастай алғанда, тиімді сот арқылы қорғау азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының үстемдігі, олардың басқалардың алдындағы басым құндылығы туралы Конституциялық тұжырымдар кез келген мемлекеттік-құқықтық қызмет барысында іске асырылатын жағдайда ғана мүмкін болады деп атап өткен жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ярмизина Н.В. Проблемы обеспечения защиты трудовых прав работников // *Современные научные исследования: электронный журнал*. 16 ноября. 2011. № 11. URL: <http://sni-vak.ru/статьявак/law/проблемы-обеспечения-защиты-трудовых-прав-работников> (дата обращения: 08.09.2015).
2. Конституция Республики Казахстан с изменениями и дополнениями на 23.03.2020 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>
3. Трудовой кодекс Республики Казахстан с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.07.2020 г. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>
4. Хамзина А.Ш., Хамзина Ж.А. Трудовое право Казахстана. Общая часть: учебник. – Алматы. Издательство ЛЕМ, 2018. – 208с.
5. Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. Обеспечение принципа равноправия в трудовых отношениях. Современные проблемы науки и образования. Т.3 – М.: Издательский дом Академии Естествознания. 2018. – 80с.
6. Грабовский И. А. Самозащита трудовых прав работников в условиях финансового кризиса // *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. Вып. 8. 2009. С. 98–103.
7. Статья «Методы и формы защиты прав работников». Электронный ресурс // <https://kadry.mcfr.kz/article/429-metody-i-formy-zashchity-prav-rabotnikov>
8. Степин А.Б. Способы защиты трудовых прав // *Современное право*. 2013. № 6. С.16.
9. Хамзина Ж.А. Трудовые споры: правовая конструкция для рассмотрения. - 2016. // <https://www.zakon.kz/4832056-trudovye-spory-pravovaja-konstrukcija.html>.
10. Борисова О., Снежко О. Проблемы судебной защиты трудовых прав. – 2015. URL: <http://www.underlaw.ru/articles/45/problemsudebnojizashchitytrudovykhprav>.

МРНТИ:10.63.35

УДК:331.106; 349.222

Д.Ж. Белхожаева¹, А.Жомартқызы²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

²ҚазҰАУ

ЖОО-ДАҒЫ ОҚЫТУШЫНЫҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақала еңбек құқығы ғылымында жан-жақты зерттеуді қажет ететін ЖОО оқытушыларының еңбек қатынастары мәселелеріне және ЖОО профессор-оқытушылар құрамының құқықтық мәртебесінің ерекшеліктеріне арналған. ЖОО оқытушыларының құқықтық мәртебесі оның еңбек-құқықтық мәртебесімен салыстырылады. ЖОО мен оқытушылар арасында еңбек қатынастары бар. Университет оқытушысы еңбек шарттарын жасасу кезінде құқықтық қатынастарға түседі. Осы шарттар бойынша контрагент ретінде университет оқытушысы құқықтар мен міндеттерді алады, құқықтық жауапкершіліктің ауыртпалығын өзіне жүктейді, нәтижесінде оның құқықтық мәртебесін қалыптастырады. Автор ғылымда айтылған көзқарастарды талдайды және университет оқытушысының жұмысын құқықтық реттеуге байланысты мәселелер туралы өз пікірін білдіреді.

Түйін сөздер: құқықтық мәртебе; еңбек; еңбек құқығы; еңбек функциясы; ЖОО оқытушысы; педагог (педагог қызметкер); жоғары білім; еңбек шарты.

D.Zh.Belkhozhayeva¹, A. Zhomartkyzy²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

²KazNAU

SOME ISSUES OF REGULATING THE LABOR RIGHTS OF A TEACHER AT A UNIVERSITY

Abstract

The article is devoted to certain problems of labor relations of university teachers that are poorly developed in the science of labor law and the peculiarities of the legal status of the university faculty. The legal status of university teachers is compared with their employment and legal status. It is noted that there are labor relations between the university and teachers. A university teacher enters into legal relations at the conclusion of employment contracts. Acting as a counterparty under these agreements, a university teacher acquires rights and obligations, imposes the burden of legal responsibility on himself, which ultimately forms his legal status. The author analyzes the points of view expressed in science and expresses his opinion about the problems associated with the legal regulation of the work of a university teacher.

Keywords: legal status; labor; labor law; labor function; university teacher; teacher (teacher worker); higher education; employment contract.

Д.Ж. Белхожаева¹, А. Жомартқызы²

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

²КазНАУ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ПРАВ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ВУЗЕ

Аннотация

Статья посвящена отдельным малоразработанным в науке трудового права проблемам трудовых отношений преподавателей вузов и особенности правового статуса профессорско-преподавательского состава вуза. Правовой статус преподавателей вуза сравнивается с его трудо-правовым статусом. Отмечается, что между вузом и преподавателями существуют трудовые правоотношения. В правоотношения вузовский преподаватель вступает при заключении трудовых договоров. Выступая контрагентом по данным договорам, преподаватель вуза приобретает права и обязанности, возлагает на себя бремя правовой ответственности, что в конечном итоге и образует его правовой статус. Автор анализирует высказанные в науке точки зрения и высказывает свое мнение по поводу проблем, связанных с правовым регулированием труда преподавателя вуза.

Ключевые слова: правовой статус; труд; трудовое право; трудовая функция; преподаватель вуза; педагог (педагогический работник); высшее образование; трудовой договор.

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың стратегиялық мақсаты – экономиканың инновациялық даму талаптарына, қоғамның және әрбір азаматтың қазіргі заманғы қажеттіліктеріне сәйкес келетін сапалы білімнің қолжетімділігін арттыру. Білім беруді модернизациялауда жетекші рөл педагог- оқытушы қызметкерлерге тиесілі. Осыған байланысты қазіргі мемлекетте ЖОО-дағы педагогикалық қызметкерлердің, оқытушылардың мәртебесін құқықтық реттеу деңгейін жетілдіру және арттыру міндеті маңызды болып отыр.

Оқытушылардың педагогикалық қызметі қоғам үшін, оның дамуы, жас ұрпақты тәрбиелеу үшін өте маңызды. Бұл осы қызметпен айналысатын адамдарға ерекше жауапкершілік жүктейді. Жоғары білім беру жүйесіндегі оқытушының белгілі бір құқықтары мен міндеттері бар, жиынтығында бұл құқықтар мен міндеттер ЖОО оқытушыларының құқықтық мәртебесін құрайды. Жоғары оқу орнындағы әлеуметтік-еңбек қатынастары Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы Еңбек кодексі [1] және Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі Білім туралы заңымен [2] реттелінеді.

ҚР Білім туралы Заңында жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтің құқықтық мәртебесі ретінде белгіленген құқықтар мен бостандықтардың (академиялық құқықтар мен бостандықтарды қоса алғанда), еңбек құқықтарының, әлеуметтік кепілдіктер мен өтемақылардың, шектеулердің, міндеттер мен жауапкершіліктердің жиынтығын білдіреді.

ҚР Білім туралы заңның 50-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасында жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымы педагогінің ерекше мәртебесі танылады, бұл оның кәсіптік қызметін жүзеге асыруы үшін жағдайды қамтамасыз етеді. Кәсіптік қызметін жүзеге асырған және Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымымен еңбек қатынастарында болған кезеңде адам педагог мәртебесіне ие болады [2].

Дегенмен, іс жүзінде ЖОО оқытушыларының еңбегін реттейтін заңнамаларда олардың құқықтары мен міндеттері толық қамтылмаған. Мұның себептері әртүрлі заңнаманың жекелеген нормаларының жетілдірілмеуінен немесе дұрыс түсіндірілмеуінен болуда. Бірақ, оқытушылардың құқықтары мен міндеттері тікелей еңбек шартында көрініс алады. Еңбек

шарты оқу орнының білім беру қызметін қамтамасыз етудің және сонымен бірге оқытушымен қарым-қатынасты реттеудің негізгі құралы болып табылады, оқытушы мен білім беру ұйымдарының әкімшілігі мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ҚР ЕК 1-б. 36-т. сәйкес, еңбек шарты – жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы жазбаша келісім, бұған сәйкес жұмыскер белгілі бір жұмысты (еңбек функциясын) жеке өзі орындауға, еңбек тәртіптемесін сақтауға міндеттенеді, ал жұмыс беруші жұмыскерге келісілген еңбек функциясы бойынша жұмыс беруге, осы Кодексте, Қазақстан Республикасының заңдарында және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік-құқықтық актілерінде, ұжымдық шартта, жұмыс берушінің актілерінде көзделген еңбек жағдайын қамтамасыз етуге, жұмыскерге уақтылы және толық мөлшерде жалақы төлеуге міндеттенеді [1].

Алайда, білім беру ұйымы мен оқытушы арасындағы қатынастарды реттеудің қазіргі заманғы тәжірибесі педагогикалық қызметтегі мердігерлік принциптер жолымен жүреді.

Ғалымдардың пікірінше, оқытушылардың жұмысын реттейтін заңнаманың, егер онда бастапқыда орындалмайтын нормалар болса, заңның тиімділігі төмендейтінін айтады [3].

Көкейдегі мәселе, іс жүзінде оқытушының нормаланбаған жұмыс күні бар деген пікір бар, сондықтан оның жұмыс күнінің ұзақтығына ешқандай шектеулер жоқ, ал жұмыс уақытының қалыпты ұзақтығынан тыс өңдеудің өтемақысы ретінде оқытушыға қосымша демалыс беріледі [4]. Бұл пікір қате. Қате оқытушының жұмыс уақытын есептеудегі белгілі қиындықтардан туындайды, өйткені оның жұмыс күні режимінің гетерогенділігі. Университет оқытушысының еңбек функциясы заңдармен, соның ішінде жергілікті актілермен реттеледі. Осыған қарамастан, бұл мәселені зерттейтін көптеген авторлар оқытушылардың еңбек функциясын құқықтық реттеу жетілдіруді ұсынады, осы ұсыныспен толықтай келісемін. Мұның бірнеше себептері бар деп болжауға болады: субъективті де, объективті де болуы мүмкін, олардың ішіндегі ең маңыздысы - университет оқытушысының еңбек функциясының күрделі құрылымы және осы құрылымда кез-келген шешуге нашар болатын шығармашылық элементтің болуы.

Еңбек заңнамасында жұмыс берушіге қызметкерден еңбек шартында көзделмеген жұмысты орындауды талап етуге тыйым салады. Мысалы, ҚР білім туралы заңға сәйкес, Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларды қоспағанда, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтерді өздерінің кәсіптік міндеттерін орындаумен байланысы жоқ жұмыс түрлеріне тартуға жол берілмейді. Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтердің білім беру процесін саяси үгіттеу, діни насихат жүргізу мақсатында немесе білім алушыларды Қазақстан Республикасының Конституциясына және Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келетін әрекеттерге итермелеу үшін пайдалануына тыйым салынады [2].

Алайда, университеттің оқытушысына қатысты заңның бұл талабын орындау мүмкін емес, өйткені оның еңбек функциясының мазмұны әлі күнге дейін орталықтандырылған құқықтық актімен анықталмаған және бұл мәселені жергілікті реттеу оқытушылардың еңбек құқықтарының жаппай бұзылуына әкеледі.

Теориямен және тәжірибеде арасында ЖОО оқытушыларының еңбегін нормалау кезінде қиындықтар туындайды. Себебі, шығармашылық процесті жүйелендіру абсолютті нұсқада қиын және қалыпқа келтіру мүмкін емес.

ҚР Білім туралы Заңының 51-бабында [2] жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтің құқықтары, міндеттері мен жауапкершілігі бекітілген. Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымы педагогінің кәсіптік қызметіне: соттың заңды күшіне енген үкіміне сәйкес педагогтің кәсіптік қызметін жүзеге асыру құқығынан айырылған; Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі деп танылған; медициналық қарсы көрсетілімдері, сондай-ақ психикалық,

мінез-құлықтық, оның ішінде психикаға белсенді әсер ететін заттарды тұтынуға байланысты бұзылушылықтары (аурулары) бар, денсаулық сақтау ұйымдарында есепте тұрған; жоғары немесе жоғары оқу орнынан кейінгі білімі туралы құжаттары жоқ адамдар; Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде көзделген өзге де шектеулер негізінде жіберілмейді.

Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтің: кәсіби қызметіне арналған жағдаймен қамтамасыз етіле отырып, педагогтік қызметпен айналысуға; ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-эксперименттік жұмыспен айналысуға, педагогтік практикаға жаңа әдістемелер мен технологияларды енгізуге; дара педагогтік қызметке; тиісті білім беру деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартының талаптары сақталған жағдайда педагогтік қызметті ұйымдастырудың тәсілдері мен нысандарын еркін таңдауға; білім беру ұйымдарын басқарудың алқалы органдарының жұмысына қатысуға; бес жылда бір реттен сиретпей, ұзақтығы төрт айдан аспайтын біліктілігін арттыруға; педагогтік қызметтегі табыстары үшін мемлекеттік наградалар, құрметті атақтар, сыйлықтар мен атаулы стипендиялар түрінде моральдық және материалдық көтермеленуге; өзінің кәсіптік ар-намысы мен қадір-қасиетінің қорғалуына; әскери қызметке шақырылу мерзімінің кейінге қалдырылуына; ғылыми қызметпен айналысу үшін педагогтік өтілі сақтала отырып, шығармашылық демалыс алуға; білім беру ұйымы әкімшілігінің бұйрықтары мен өкімдеріне шағым жасауға; білім алушылар, тәрбиеленушілер және олардың ата-аналары немесе өзге де заңды өкілдері тарапынан өз ар-намысы мен қадір-қасиетінің құрметтелуіне құқығы бар. Жұмыс аптасы немесе оқу жылы шегіндегі оқу (оқытушылық) және басқа да педагогикалық жұмыстың арақатынасы қызметкердің оқу жоспары бойынша сағат санын, мамандығы мен біліктілігін ескере отырып, білім беру қызметін жүзеге асыратын ұйымның тиісті жергілікті нормативтік актісімен айқындалады.

Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагог: өзінің кәсіптік құзыреті саласында тиісті теориялық және практикалық білімді және оқыту дағдыларын меңгеруге; мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарының талаптарына сәйкес ұсынылатын білім беру қызметтерінің сапасын қамтамасыз етуге; білім алушыларды жоғары имандылық, ата-аналарына, этномәдени құндылықтарға құрмет көрсету, қоршаған дүниеге ұқыпты қарау рухында тәрбиелеуге; білім алушылардың өмірлік дағдыларын, құзыретін, өздігінен жұмыс істеуін, шығармашылық қабілеттерін дамытуға; өзінің кәсіптік шеберлігін, зияткерлік, шығармашылық және жалпы ғылыми деңгейін ұдайы жетілдіріп отыруға; педагогтік әдеп қағидаларын сақтауға; білім алушылардың, тәрбиеленушілер мен олардың ата-аналарының немесе өзге де заңды өкілдерінің ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеуге; құқық қорғау органдарына білім беру ұйымдарында қылмыстық не әкімшілік құқық бұзушылық белгілері бар әрекеттерді (әрекетсіздікті) кәмелетке толмағандардың жасау немесе оларға қатысты жасалу фактілері туралы, сондай-ақ білім беру ұйымдарынан тыс жерде кәсіптік қызметіне байланысты өзіне белгілі болған фактілер туралы дереу хабарлауға; өмірде қиын жағдайға тап болған баланы анықтағаннан бастап бір жұмыс күні ішінде кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың профилактикасы жүйесі органдарына хабарлауға міндетті.

Міндеттерін бұзғаны және педагог атағына кір келтіретін теріс қылық жасағаны үшін жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагог Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа тартылуы мүмкін.

ҚР Білім туралы заңның 52-бапта [2] жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтердің еңбегіне ақы төлеу жүйесі сипатталып отыр. Мемлекеттік жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтердің еңбегіне ақы төлеу жүйесі Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен айқындалады. Жекеменшік жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында

кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтердің еңбегіне ақы төлеуді Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес олардың құрылтайшылары немесе оған уәкілетті адам айқындайды.

Мемлекеттік жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтердің лауазымдық айлықақысы, қосымша ақылар мен үстеме ақылар, сондай-ақ ынталандыру сипатындағы басқа да төлемдер Қазақстан Республикасының заңнамасымен айқындалады.

Ерекше мәртебесі бар жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарының профессор-оқытушылар құрамы мен басшы қызметкерлерінің лауазымдық айлықақысы арттырылып отыратын коэффициентті ескере отырып айқындалады.

Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылатын, мемлекеттік жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында немесе дауыс беретін акцияларының (жарғылық капиталға қатысу үлестерінің) елу пайыздан астамы мемлекетке тиесілі жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтерге тиісті дипломы немесе білім туралы құжатты тану туралы куәлігі болған кезде негізгі жұмыс орны бойынша: философия докторы (PhD), бейіні бойынша доктор дәрежесі үшін – республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарына қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 17 еселенген мөлшерінде; ғылым кандидаты ғылыми дәрежесі үшін – республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарына қолданыста болатын айлық есептік көрсеткіштің 17 еселенген мөлшерінде, ғылым докторы ғылыми дәрежесі үшін айлық есептік көрсеткіштің 34 еселенген мөлшерінде қосымша ақы белгіленеді.

Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтердің жұмыс уақытының ұзақтығы Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сәйкес белгіленеді. Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарының профессор-оқытушылар құрамының жылдық оқу жүктемесі жұмыс уақытының жылдық нормасы шегінде белгіленеді және оны жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымының басшысы алқалы басқару органының шешімі негізінде бекітеді.

Мемлекеттік білім беру тапсырысын айқындау кезінде Сот төрелігі академиясын, әскери, арнаулы оқу орындарын, мәдениет саласындағы білім беру ұйымдарын қоспағанда, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдары профессор-оқытушылар құрамының жалпы санын есептеу үшін білім алушылар санының оқытушыларға орташа арақатынасын білім беру саласындағы уәкілетті орган бекітеді.

Әлеуметтік кепілдіктер 53-бапқа сәйкес, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтер мынадай: Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тұрғын үй, оның ішінде қызметтік үй және (немесе) жатақхана; ұзақтығы күнтізбелік 56 күн жыл сайынғы ақы төленетін еңбек демалысын алудың әлеуметтік кепілдіктерін иеленеді [2].

Ауылдық жерде жұмыс істейтін, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтерге: жергілікті өкілді органдардың шешімі бойынша қала жағдайында педагогтік қызметті жүзеге асыратын педагогтердің ставкаларымен салыстырғанда айлықақылар мен тарифтік ставкалар кемінде жиырма бес пайызға арттырылып белгіленеді; жергілікті өкілді органдар бекіткен тәртіппен және мөлшерде бюджет қаражаты есебінен коммуналдық көрсетілетін қызметтерге ақы төлеу және отын сатып алу бойынша әлеуметтік қолдау көрсетіледі. Ауылдық жерде жұмыс істейтін, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтерге Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген қосымша әлеуметтік қолдау шаралары ұсынылады. Ауылдық жерде жұмыс істейтін, жеке меншігінде малы бар, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтерге жергілікті өкілді және атқарушы органдардың шешімі бойынша жемшөп, мал жаю және шөп шабу үшін жер учаскелері беріледі.

Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтерге жыл сайын тиісті бюджет қаражаты есебінен: оларға кезекті еңбек демалысын беру кезінде мемлекеттік жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында Қазақстан Республикасының еңбек туралы заңнамасымен айқындалған мөлшерде күнтізбелік жылда бір рет сауықтыруға жәрдемақы; «Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы» атағын иеленушіге жұмсау бағытын Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын айлық есептік көрсеткіштің 2000 еселенген мөлшерінде мемлекеттік грант төленеді.

Қорыта келе, ЖОО оқытушыларының құқықтық мәртебесі - бұл мемлекет кепілдік берген құқықтар мен бостандықтардың, соның ішінде академиялық құқықтар мен бостандықтардың, еңбек құқықтарының, әлеуметтік кепілдіктер мен өтемақылардың, сондай-ақ еңбек, білім туралы заңнамасында белгіленген шектеулер, міндеттер мен жауапкершіліктердің жиынтығы.

ЖОО оқытушыларының ерекше мәртебесін мойындай отырып, еңбек заңнамасы оларға құқықтар мен бостандықтарды, олардың жоғары кәсіби деңгейін қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік қолдау шараларын, кәсіби міндеттерді тиімді орындау үшін жағдайларды, педагогикалық жұмыстың әлеуметтік маңыздылығын және беделін арттыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, жоғары білім беру жүйесін реформалау осы процестің негізгі тұлғасы - университет оқытушысының еңбек қатынастарын реттейтін сенімді және тиімді құқықтық база қалыптаспаған жағдайда жүреді. Бұл жағдай әлеуметтік шиеленісті, тұрақсыздықты тудырады және қажетті нәтижелерге қол жеткізуге кедергі келтіреді.

ЖОО оқытушыларының еңбегі туралы нормативтік құқықтық актілерді қабылдау кезінде кеңестік кезеңді құқықтық реттеудің оң тәжірибесі пайдаланылуы мүмкін деп ойлаймыз. Жоғары мектебінің тиімді құқықтық негізі оның әлемдік қауымдастық мойындаған жетістіктерінде маңызды рөл атқарды. Өкінішке орай, ҚР Білім туралы заңында аталған мәселелер оң шешімін таппады, - деуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы Еңбек кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>

2 Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі Білім туралы заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>

3 Репринцев Д.Д. Соблюдается ли законодательство, регулирующее труд преподавателей вузов? [Электронный ресурс] // СПС «КонсультантПлюс». - Режим доступа: <http://trudovoepravo.ru/2010>.

4 Бондаренко Э.Н. Некоторые правовые проблемы содержания трудовой функции преподавателя вуза [Электронный ресурс] // СПС «КонсультантПлюс». - Режим доступа: <http://trudovoepravo.ru/2010>.

МРНТИ:10.63.57
УДК:349.233

Н.Б. Калкаева¹, Ж.Е. Молдахметова¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ МАТЕРИАЛДЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК

Аңдатпа

Бұл мақалада материалдық жауапкершілікке тән ерекшеліктер талданады. Материалдық жауапкершілік екі жақты болып табылады, жұмыс берушіге келтірілген залал үшін қызметкердің материалдық жауапкершілігінен және жұмыс берушінің қызметкер алдындағы материалдық жауапкершілігінен тұрады. Бұл жауапкершілік, жалпы ереже бойынша, еңбек шарты тараптарының біріне осы шарттың екінші тарапының міндеттемелерін орындамауы немесе тиісінше орындамауы нәтижесінде келтірілген залал үшін туындайды және кінәлі тараптың келтірілген залалды өтеу міндетінен тұрады.

Түйін сөздер: материалдық жауапкершілік, жұмыс беруші, қызметкер, еңбек шарты, залал, тәртіптік жауапкершілік

N. Kalkayeva¹, Zh. Moldahmetova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

MATERIAL RESPONSIBILITY IN LABOR LAW

Abstract

This article analyzes the characteristic features of material responsibility. Material liability is two-sided, consisting of the material liability of the employee for damage caused to the employer, and the material liability of the employer to the employee. This liability, as a general rule, occurs for causing damage to one of the parties to the employment contract as a result of non-performance or improper performance of duties by the other party to this contract and consists of the obligation of the guilty party to compensate for the damage caused.

Keywords: material liability, employer, employee, employment contract, damage, disciplinary liability.

Н.Б. Калкаева¹, Ж.Е. Молдахметова¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

МАТЕРИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ТРУДОВОМ ПРАВЕ

Аннотация

В данной статье проанализированы характерные особенности материальной ответственности. Материальная ответственность является двусторонней, состоит из материальной ответственности работника за ущерб, причиненный работодателю, и материальной ответственности работодателя перед работником. Эта ответственность, по общему правилу, наступает за причинение ущерба одной из сторон трудового договора в результате неисполнения или ненадлежащего исполнения обязанностей другой стороной данного договора и состоит из обязанности виновной стороны возместить причиненный ущерб.

Ключевые слова: материальная ответственность, работодатель, работник, трудовой договор, ущерб, дисциплинарная ответственность.

Материалдық жауапкершіліктің құқықтық табиғаты туралы мәселе, әдеттегідей, өзекті болып табылады. Бұл проблеманың ең даулы аспектілерінің бірі еңбектік құқықтық қатынастар мен материалдық жауапкершілік бойынша құқықтық қатынастардың арақатынасы болып қалып отыр. Еңбек қатынастарын құқықтық реттеу механизмінде заңды жауапкершіліктің екі түрі қолданылады: материалдық және тәртіптік. Алайда материалдық жауапкершілікті заң шығарушылар еңбек қатынасына кірмейтін, тек қана одан туындаған қатынас ретінде қарастырады. Тәртіптік жауапкершілік сияқты материалдық жауапкершілік еңбек қатынастары субъектілерінің мүдделер теңгерімін қамтамасыз ететін қажетті жағдайларды жасауды білдіретін бірінші кезектегі мақсатты көздейді.

Бүгінгі таңда ҚР Еңбек кодексінде «материалдық жауапкершілік» ұғымының көпшілік қабылдаған анықтамасы берілмеген. ҚР ЕК 120 б. 1-тармағында еңбек шарты тарапының еңбек шартының басқа тарапына келтірген нұқсан (зиян) үшін материалдық жауаптылығының, егер осы Кодексте және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында өзгеше көзделмесе, құқыққа қарсы кінәлі мінез-құлық (әрекет немесе әрекетсіздік) және құқыққа қарсы кінәлі мінез-құлық пен келтірілген нұқсан (зиян) арасындағы себепті байланыс нәтижесінде келтірілген нұқсан (зиян) үшін басталатыны көзделген [1].

Сәйкесінше, еңбек құқығында материалдық жауапкершілік деп бір субъектінің мүліктік зиянды өтеуді талап ету құқығына екінші субъектінің оны өтеу міндеті қарсы тұратын қорғаушылық құқықтық қатынасты айтады.

Еңбек заңнамасында материалдық жауапкершіліктің жария анықтамасы жоқ. Материалдық жауапкершіліктің анықтамасы көптеген ғылыми және оқу әдебиеттерінде берілген. Бір ғалымдардың пікірі бойынша еңбек шартының материалдық жауапкершілігі заңды жауапкершілік түрлерінің бірі болып табылады, екінші тарапқа келтірілген нұқсанды өтеу міндетін білдіреді және негіздер болған жағдайда және еңбек заңнамасы нормаларында бекітілген көлемде басталады [2]. Басқа ғалымдар материалдық жауапкершілікке анықтама беру кезінде ол – қолданыстағы еңбек заңнамасында көзделген, мүліктік нұқсанды (зиянды) құқық бұзушының қаражаттарының есебінен өтеу мақсатымен еңбектік құқықтық қатынастардың тараптарының біріне қолданылатын санкция деп айту керек деп санайды [3].

Одан басқа ғалымдар еңбек шартының тараптарының материалдық жауапкершілігі еңбектік құқықтық қатынас тараптарының бірінің өз еңбек міндеттерін тиісінше орындамауының нәтижесінде оның екінші тарапқа келтірген мүліктік нұқсанын өтеу міндетін білдіреді деп санайды.

Материалдық жауапкершіліктің еңбек-құқықтық жауапкершілік құрамына қатыстылығын оның шарттарын белгілеудің шарттық сипаты көрсетіп отыр. Ең алдымен, тұлға жасалған еңбек шарты қатынастарды қамтамасыз еткен жағдайда материалдық жауапкершілік көтере алады, ал жұмыскерлердің толық материалдық жауапкершілігінің негізі толық материалдық жауапкершілік туралы шарт болып табылады. Келісімнің басты белгісі шарт бойынша міндеттемелерді өзіне өз еркімен қабылдау болып танылатынына сүйенсек, сәйкесінше, материалдық жауапкершілік те шарттық міндеттемелерді орындамаудың немесе бұзудың нәтижесі болып табылады. В.Н.Уваровтың пікірі бойынша, материалдық жауапкершілік еңбектік құқықтық қатынастың элементі ретінде жұмыскер мен жұмыс берушінің бір тараптың екінші тарапқа келтірген зиянын өтеу бойынша өзара міндеттемелерін білдіреді [4].

Материалдық жауапкершілік институты айрықша белгілерінің оның дерлік барлық элементтері (объект, субъект, объективті тарап, субъективті тарап), сондай-ақ іске асыру механизмі бар заңды жауапкершілік ретінде келтірілген. Осы айырмашылықтарды, негізінен, материалдық жауапкершіліктің туындауының ажырамас шарты болып еңбек шарты тараптарының арасында еңбектік құқықтық қатынастың болуы танылатынынан байқауға болады [5].

Материалдық жауапкершіліктің оны азаматтық-құқықтық сипаттағы жауапкершіліктен ажырататын бірқатар маңызды белгілері бар:

- ең бірінші ерекшелігі - оның субъектілік құрамында. Материалдық жауапкершілікке еңбектің құқықтық қатынастардың жұмыскер мен жұмыс беруші бола алатын субъектіні ғана тартуға болады;

- мүліктік сипаттағы еңбектік құқық бұзушылық деп аталатын материалдық жауапкершіліктің басталу негізінің белгілі бір ерекшелігі бар;

- материалдық жауапкершілік құқықтық қатынасының мазмұнын еңбек заңнамасы мен еңбек шарты нормаларында көзделген құқықтар мен міндеттер құрайды. Зиян еңбекті ұйымдастыру барысында келтірілген жағдайда ғана материалдық жауапкершілік шегінде және еңбек шартында көзделген талаптарды ескере отырып өтеледі;

- объектісі еңбек тәртібін қамтамасыз ету және жұмыскердің оған шартта және нормативтік құқықтық актілерде жүктелген міндеттерін тиісінше орындауы бойынша қоғамдық қатынастар болып табылады.

Материалдық жауапкершілік басталу үшін төрт шарт бір уақытта орындалу керек: еңбек шартының бір тарапының екінші тарапқа келтірген нұқсанының болуы; еңбек шартының бір тарапының заңға қайшы мінез-құлқы, оның үстіне бұл мінез-құлық әрекетті де, әрекетсіздікті де білдіруі мүмкін; заңға қарсы мінез-құлықтың кінәлілігі; заңға қайшы мінез-құлық пен басталған нұқсанның арасындағы себепті байланысты анықтау. Материалдық жауапкершіліктің шарттары еңбек шартында немесе еңбек шартына қоса тіркелетін арнайы жазбаша келісімде (мысалы, толық материалдық жауапкершілік туралы шартта) нақтылануы мүмкін. Демек, еңбектің құқықтық қатынастар тараптарының материалдық жауапкершілігі оның басталуына жалпы немесе арнайы жағдайлар болған кезде туындайды. Жұмыс берушінің және ол жалдайтын жұмыскердің мүдделері әрдайым бір-біріне сәйкес келе бермейді, сондықтан еңбек қатынастарының кез келген кезеңінде бұл мүдделер бір бірімен қақтығысуы мүмкін. Бұл, өз кезегінде, шиленістердің пайда болуына алып келеді. Қазіргі уақытта еңбек қатынастары саласында: жұмыскерлердің еңбек құқықтарын бұзу жағдайларының көбеюі (жұмыстан заңсыз шығару, жалақы төлемеу және т.б.) және олардың сотта қорғаудың әлсіздігі сияқты екі келеңсіз үрдіс пайда болған. Соттарда азаматтық-құқықтық (еңбектік) істердің саны айтарлықтай көбейді. Жаңа, әдеттен тыс, аса ерекше істер пайда болды. Мысалы, жұмыскерге жұмыстан заңсыз шығарудан, басқа қызметке ауыстырудан, заңнамада кепілдендірілген төлемдер мен жеңілдіктердің төленбеуінен, еңбек шартын жасасудан бас тартудан және т.б. келтірілген моральдық зиянды өндіріп алу.

Материалдық жауапкершілік екі жақты болып табылады, жұмыскердің жұмыс берушіге келтірген нұқсанынан және жұмыс берушінің жұмыскердің алдындағы материалдық жауапкершілігінен құралады. Жалпы ереже бойынша, бұл жауапкершілік еңбек шартының бір тарапының осы шарттың екінші тарапының өз міндеттерін орындамауының немесе тиісінше орындамауының нәтижесінде нұқсан келтіргені үшін пайда болады және кінәлі тараптың келтірілген нұқсанды өтеу міндетінен құралады. Материалдық жауапкершілік мазмұнына осы жауапкершілік түрін сипаттайтын айрықша, өз белгілерімен оны іске асырудың оң және жағымсыз аспектісі жатады. Оң материалдық жауапкершіліктің нормативтік негізі – ҚР ЕК-де, басқа нормативтік құқықтық актілер мен шарттарда белгіленген, субъектілердің еңбек міндеттерін бекітетін еңбек құқығы нормасы. Оң материалдық жауапкершіліктің нақты негізі жұмыскердің мойнына алған міндеттерін ерікті түрде орындауын білдіретін заңға сай мінез-құлық болып табылады. Аталған міндеттерді кінәлілікпен орындамаған және соның нәтижесінде жұмыс берушіге мүліктік нұқсан келтірілген жағдайда жұмыскердің екінші тарапқа заңда белгіленген шекте және тәртіппен нұқсанды өтеу міндеті пайда болады. Осылайша жұмыскердің ретроспективалық материалдық жауапкершілігі іске асырылады. Жұмыскердің ретроспективалық материалдық жауапкершілігінің пайда болуына мүліктік құқық бұзушылықтың жасалуы негіз болып табылады. Еңбектік мүліктік құқық бұзушылық деп еңбектік құқықтық қатынас субъектісінің осы құқықтық қатынаста өз міндеттерін бұзуын білдіретін, аталған құқықтық қатынастың екінші субъектісіне нұқсанның келтірілуіне алып келген кінәлі заңға қарсы іс-қимылын немесе әрекетсіздігін тану қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек Кодексі (31.03.2021 ж. жағдай бойынша өзгертулерімен және толықтыруларымен бірге) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414>
2. Трудовое право России / Под ред. А.М. Куренного. 3-е изд., испр. и доп. - М.: ООО «Проспект», 2015. -604 с.
3. Буянова, М.О. Трудовое право: Учебник. - М.: РГ-Пресс, 2015. - 636 с.
4. Уваров В.Н. Трудовое право Республики Казахстан: учебник. – 2–е изд. – Алматы: Раритет, 2019. – 616 с.
5. Куренной А.М. Материальная ответственность сторон трудового договора // Законодательство. - 2003. - №5. - С.53-60

МРНТИ:10.63.59

УДК:331.109

Д.З. Копбаев¹ А.М. Майтанов²

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

²Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

МЕДИАЦИЯ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН РЕТТЕУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Біздің өміріміздің кез-келген жағдайында, мәселелерді шешуде адалдықтың маңызды құрамдастарының бірі - қарама-қарсы екі тарап өзара келісім бойынша ортақ келісімге келген дауларды шешу. Мәселені сол немесе басқа жағынан ықпал етудің түрлі тетіктеріне жүгінбей-ақ шеше білу, бәрі жеңген кезде мәселені шешуге көмектеседі. Көптеген технологиялар бар, олардың көмегімен дау-дамайды баламалы түрде шешуге болады. Соның бірі - медиация.

Түйін сөздер: Медиация, еңбек заңнамасы, еңбек шарты, дауды шешу, жанжал, арбитраж

D.Z. Kopbayev¹, A.M. Maidanov²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

¹Karaganda State University named after academician E.A. Buketov

MEDIATION AS A FORM OF LABOR DISPUTE RESOLUTION

Abstract

In all the circumstances of our life, one of the important components of the correct solution of problems is the settlement of disputes, where the two opposing parties come to a common consensus by mutual consent. The ability to resolve the issue without resorting to various mechanisms of influence on one or the other side can help to resolve the issue in a way where everyone stands to gain. There are many technologies that can be used for alternative conflict resolution. One of them is mediation.

Key words: Mediation, labor legislation, employment contract, dispute settlement, conflict, arbitration court.

Д.З. Копбаев¹ А.М. Майтанов²

¹Казахский национальный педагогический университет им Абая

²Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова

МЕДИАЦИЯ КАК ОДИН ИЗ ФОРМ РАЗРЕШЕНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Аннотация

В любых обстоятельствах нашей жизни одной из важных составляющих верности решения проблем является урегулирование споров, где две противоборствующие стороны приходят к общему консенсусу по обоюдному согласию. Возможность решить вопрос, не прибегая к различным механизмам воздействия на ту или иную сторону, может помочь решить вопрос в сторону, когда каждый остается в выигрыше. Есть множество технологий, с помощью которых происходит альтернативное урегулирование конфликтов. Одной из них является медиация.

Ключевые слова: Медиация, трудовое законодательство, трудовой договор, урегулирование споров, конфликт, третейский суд.

Қазақстан Республикасының Парламенті 2011 жылдың 12 қаңтарында «Медиация» туралы заң қабылдады, осының арқасында дауларды шешудің әмбебап әдісі ретінде азаматтық және қылмыстық процесстерге делдалдық техниканы енгізілу ұсынылды. Осыдан кейін 2011 жылдың 28 қаңтарында бұл заңға тұңғыш Президент қол қойды.

Алайда заңда делдалдық процедураны ұйымдастырудың жекелеген тұстарына жауапты делдалдық қызмет субъектілерінің, оған кіретін мемлекеттік органдардың атаулары, сондай-ақ дауларды реттеу мақсатында медиациялық процедураларды жүргізе алатын тұлғалар шеңбері белгіленген. Қазақстанда кім медиатор қызметін атқара алады?

Өз кезегінде, медиация – қатысушылардың ерікті мақұлдауы нәтижесінде ғана туындайтын, өзара тиімді шешім алу үшін бейтарап тараптың көмегімен қатысушылар арасындағы дауды шешу жүйесі.

Медиациялық қызмет көрсетудің мақсаттары:

1) Барлық қатысушы талаптардың көңілінен шығатындай түрді дауды шешу жолына қол жеткізу;

2) Тараптарды теңестіру.

Оған қоса, медиация сөзі латын сөзінен шыққанын және делдал ретінде аударылатынын айта кеткен жөн, бұл жүйе – дау қатысушыларының туындаған мәселені бірлесе шешу процедурасы, айрықша процесстік жағдайлар мен делдалдық кәсіби көмегіне жүгіне отырып, сондай-ақ қатысушылардың дауды шешуде серіктестік танытуының арқасында ұтымды нәтижеге қол жеткізу мүмкіндігі еселеп арта түседі. Көптеген авторлар медиацияны бұрыннан белгілі медиативті және татуластыру процедураларының жетілдірілген моделіне балайды, бұл жерден дауларды шешуде медиацияның сан ғасырлар бері қолданыста келе жатқанын байқауға болады.

Сонымен қатар, медиация – ушығып келе жатқан дауда өз мүддесі жоқ, бейтарап, әділ, объективті үшінші тарап – медиаторды қосу арқылы еңбек дауларын шешудегі танымалдығы артып келе жатқан бағыттардың бірі, медиатор дау бойынша ортақ келісімге келуге көмектеседі, ал дау қатысушылары процессті бақылайды және бұл даудың шешімін табуға белсене қатысады.

Медиатордың міндеті туындаған даудың себебін түсініп және қайшылықтардың еңсерудің ең тиімді әдісін табу үшін пайдалы келіссөздер жүзеге асыруда еңбек дауына қатысушыларға кепілдікті қолдау көрсетуге негізделген.

Оған қоса, медиатор еңбек дауын шеше отырып, белгілі бір жақтың мүддесін қорғамайды, сондай-ақ аралық сотқа да жатпайды, медиатор әрқашан да бейтарап қалуға және

қатысушыларды жалпы медиация процесі барысында өз пікірлерін айтуға шақыруға міндетті, ол тараптарға өз дүниетанымын, позициясын, түсінігін, пікірлерін, дәлелдері мен қалауын жеткізуге бірдей жағдай жасауы керек. Медиация мен соттардың арақатынасына көз жүгіртсек, медиацияның сот емес, керісінше делдалдық қызметтер формасында болатынын көре аламыз. Өз кезегінде медиатор – сот емес, ол дауды шешпейді, ол делдалдық процедурасын ұйымдастырады және дау қатысушыларының бәрін қанағаттандыратын шешімге келуіне көмектеседі.

Мұндағы негізгі жұмыс жасау принциптері – бейтараптық, әділдік. Делдал медиацияны әділ, таза жүзеге асыруы керек және пайымдауларында еркіндік көрсету тиіс. Делдал қатысушыларға жағдайды шешудің барлық мүмкін нұсқаларын және істегі ықтимал даулар жайлы толықтай хабар беруге міндетті. Ақырғы шешім қос тараптың келісімімен бекітілетінін ескере отырып, медиатордың кәсіби шеберлігі аса жоғары деңгейде болуы тиіс екенін де айта кеткен жөн. Кез-келген дауға үш жақты көзқараспен қарау керек: заңдық, заңға сәйкес келу; экономикалық, дау қатысушыларына қандай пайда келеді; тұлғалық, ішті шешуден эмоционалдық та, психологиялық та толықтай тұлғалық қанағаттану.

Әрине, Қазақстанның әлеуметтік модернизациясы: Ең қоғамына Жиырма қадам атты республика Президентінің жолдауында бес негізгі бағыт қарастырылды және 20 тапсырма берілді, олардың кейбірі медиация институтымен тығыз байланысты.

Мұндай негізгі басымдық әлеуметтік заңнаманың дамуында жатыр, бұл медиация бойынша заңнаманың жаңартылуын қамтиды. Бұл міндетті орындау мақсатында кодекстер мен заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет. Оған қоса, бізді пікірімізше, «Халықаралық құқық қорғау орталығы» ҚР президенті, кәсіби жаттықтырушы-медиатор айтып өткендей, еңбек кодексінде еңбек дауларын және татуластыру үрдістерін реттеу бойынша қызмет көрсетуге еңбек құқықтық қатынастарының қатысушылары шақыратын жеке де, заңды да тұлға ретіндегі делдал термині бар. Осы орайда делдал терминін медиаторға алмастырып, сәйкесінше, еңбек дауларын шешуде сәтті қолданылатын делдалдық процесс бойынша бірнеше бапты енгізу керек. Татуластыру комиссиясы құрамына делдалды еңбек дауын шешетін кәсіби қабілеттері бар тұлға ретінде міндетті түрде қосу туралы норманы да заң жүзінде бекіту қажет [1].

Тиімді модельді қалыптастыру – бұл бағдарламаның басым бағыттарының бірі және кәсіби делдал ретіндегі медиаторсыз елестетуге келмейтін әлеуметтік-еңбек құқықтық қатынастар үлгісін жасаудың негізі. Сонымен қатар заманауи кәсіби медиатор мамандарды дайындау бізге қойылған міндеттерді орындауға өлшеусіз үлес қосу мүмкіндігін береді, себебі бұл өте ерекше, өзгеше және танымалдығы жыл санап артып келе жатқан мамандық. Бұл мамандық кез-келген жоғары білім базасында беріледі. 50 сағат немесе 5 күндік арнаулы курстардан өту керек, бұл оқыту тәжірибелік сабақтармен, сондай-ақ аудио және бейне материалдарды пайдалана отырып жүргізіледі. Оқыту сертификат беру және Қазақстан Республикасының кәсіби медиаторы біліктілігін табыстаумен аяқталады.

Бұл жайлы Н.Т. Адильжанова былай дейді: Алайда, бұл әділ сот құрылымының танымалдығын арттыру бойынша жасалған барлық іс-әрекеттерге қарамастан, қоғам құқықтық заңнамаға енгізілген барлық жаңашылдықтарға сенімсіздікпен қарайтынын айта кеткен жөн. Осыған байланысты алдымен зерттеу және түсінуді қажет ететін бірнеше субъективті және объективті себептер бар. Осылайша, қатысушылардағы тәжірибенің жетіспеуі және олардың бұл процеске дайын болмауы, сондай-ақ мемлекеттік органдар тарапынан лайықты түсіндіру жұмыстарының болмауы, жалпы қоғамға кері әсерін тигізеді. Екіншіден, азаматтардың қосымша іс-әрекеттерді түсінуді және мысалы делдалды іздеу, біліктілігіне сәйкес бағадағы маманды табу сияқты қадамдарды пайдалануды қажет ететін процеске азаматтар енjarлық танытады [2].

ҚР тұңғыш президенті алға қойған кезекті міндеттердің бірі еңбек дауларының алдын алу және оларды шешу. Даусыз қоғам болмайды, сондықтан да еңбек қатынастары саласындағы қайшылықтардың туындауы мен даму қауіптерін де азайту өте қиын. Бұл тек еңбек дауларын

реттеуге делдалдық ұйымдардың қатысуы нәтижесінде ғана мүмкін болады. Бұл мамандықтың танымалдығы мемлекеттің де, қоғамның да іс-әрекеттеріне тәуелді, оның ішінде медиаторды қолдау бағытындағы ғалымдардың, құқық танушы оқытушылардың да жұмыстары қамтылады. Медиатор мамандығының танымалдығы артып келе жатқандықтан, алдағы уақытта бұл институт беделді, заманауи және қажетті салаға айналары сөзсіз.

2011 жылдың 28 қаңтарынан бастап ҚР «Медиация туралы» Заңы заңды күшіне енді (бұдан әрі – Заң). Бұл заңның қағидаларын басшылыққа ала отырып, кемшіліктері көп екенін байқауға болады, мұнда тек жалпы тәсілдемелер ғана берілген, не болмаса медиаторлардың өздері немесе медиация процедурасын іске асыратын ұйымның өздері бекітетін медиацияны жүргізу қағидаларына сілтемелер ғана жасалған.

Қалай болғанда да бұл заңның маңызын жоққа шығаруға болмайды. Медиацияға деген екі ойлы көзқарас кезеңінде бұл заң жобасы дауларды шешудің балама әдістерінің туындауына негіз болды. Алайда бұл заңды енгізу аталған институттың жаңалығына байланысты нақты дайындалған теориялық негізсіз жүзеге асырылды.

Медиация институты – бұл бейтарап позиция ұстанатын медиатор тұлғаны тарту арқылы дауларды шешудің бір құралы, ол азаматтық құқықтық қатынастардан туындайтын, сонымен қатар кәсіпкерлік және басқа экономикалық қызметтерді іске асырудағы, отбасылық және еңбек құқықтық қатынастары кезінде болатын қақтығыстар мен дауларға қолданылады. Қатысушы тараптардың пікірі бойынша медиацияның келесідей оңтайлы тұстары бар:

- Дауды шешу бойынша сотты болу және қатаң мерзімдерді бекіту сияқты процедуралардың жоқтығы;

- Дауды шешудің жеделдігі, келіссөздер куәгерлерсіз, сарапшыларсыз өтеді; алайда бұл барлық дауларды делдалдың қатысуымен шешуге болады дегенді білдірмейді;

- Қатысушылардың келіскен қаулысының орындалмау қаупінің төмендеуі, себебі бұл ерікті түрде келген келісім және ешқандай мәжбүрлі элементтері мұнда жоқ;

- Кез-келген келіссөздер кезеңіндегі негізгі фактор – ақпараттың құпиялығы[3].

Бұл мақалада Заң қағидаларын іске асырудың барлық мәселелерін қарастыру мүмкін емес, ең негізгі назар аударатын мәселе еңбек құқықтық қатынастарынан туындайтын дауларды шешу процессіне медиацияны енгізу мүмкіндіктеріне талдау жасау болып отыр.

Еңбек заңнамасына сәйкес жеке еңбек дауы – бұл жұмыс беруші мен жұмысшы арасындағы шешімін таппаған қайшылықтар, бұл жайлы жекелеген еңбек дауларын қарайтын құқықтық органға арыз берілуі мүмкін. Осы жерден көріп отырғанымыздай, ҚР Еңбек кодексі тұрғысынан дау тек заң органының қарауына берілгеннен кейін ғана туындайды, ал медиаторлар заң органына жатпайды. Жеке еңбек дауларын шешудің аталмыш балама процедурасын пайдалана отырып, келісім процедуралары арқылы дауларды реттеу институтын сақтау мүмкіндігі туралы қағида пайда болады. Бұл келісім процедураларын ұйым ішіндегі медиация, яғни жұмыс орнындағы медиация алмастыра алады. Медиация институтына қатысты ғалымдар мен заң шығарушы бірыңғай терминология жасамаған. Медиация кез-келген дауларды шешу процедурасы, әдісі, құралы, механизмі ретінде көрсетілген. Медиация еңбек құқықтары мен заңды мүдделерді қорғаудың негізі болуы мүмкін бе? Медиация дауларды шешудің сотқа балама мүмкіндігін алмастырған жағдайда, ол бірден еңбек құқықтарын қорғаудың дербес әдісіне жатқызылады. Сонымен қатар, татуласу процедуралары қорғаныс шарасы болуы мүмкін бе? Көріп отырғанымыздай, мұндай сұрақтарға еңбек құқықтық нормаларымен жауап беру қажет.

Қазіргі уақытта ақпараттың аздығына байланысты көптеген адамдар медиация мен татуласу, медиация мен делдалдық, медиация мен арбитражды бір ұғымға жатқызады. Сондықтан да медиация процедурасы сот процедураларынан едәуір бөлек. Тараптар сотқа жүгінген жағдайда, іс қозғалып, ол соттың қарауына беріледі. Сот процессі барысында тараптар бақылаушы позицияға өтеді, ақырғы шешімді соттың өзі шығарады. Бұл жайлы А.А. Попович келесідей пікір білдірген еді: алайда егер қатысушылар делдалдық техникаға жүгініп дауды шешсе, онда олар өз бастамасы бойынша даулы мәселенің шешімін табады. Сонымен

бірге, медиатор қатысушыларға келісімге келуге жағдай жасайды, тараптардың әрқайсысының мүдделерін сақтауға тырысады, алайда ол ешқандай шешім қабылдамайды, бар болғаны дау қатысушыларының арасында серіктестік орнатады [4]. Басқасын айтпағанда, бейтарап тарапты қолдану арқылы дауды шешу әлдеқайда жеңіл, себебі дау қатысушылары келісімге өзгерістер енгізу, кешірім сұрау және басқа да қос тарапты қанағаттандыратын әдістер арқылы құқықтарын қалпына келтіретін келісімге қол жеткізе алады.

Медиация институты демократиялық қоғамның түпкі мәнін ашып көрсетеді, осыған байланысты қатысушыларға ең басты дауды шешудегі жауапкершілікті өздеріне алуға шақырады, сонымен қатар қоғамды медиациялық қызметтер мен олардың мүмкіндігімен таныстырып, жалпы ортамыздағы қауіпсіздікті арттыра түседі. Сондықтан да, заң әдебиеттерінде медиация институтын дамыту қажеттіліктері туралы сенімсіздікпен жазылған пікірлерді өте жиі кездестіруге болады. Қолданыстағы заңды қабылдау және оған қол қойылуы көптеген мәселелер мен түсініспеушіліктің туындауына себеп болды.

Заң нормаларына ғана сүйеніп медиация институтынан келіп шығатын, азаматтық, отбасылық, еңбек, кәсіпкерлік және басқа да экономикалық қызметтерден бастау алатын қатынастар реттеледі. Қатысушы тараптар азаматтық-құқықтық мәміле түріндегі медиациялық келісімге келуге ұмтылады, оның мақсаты азаматтық құқықтар мен міндеттерді орнату, өзгерту немесе тоқтату. Осы жерден келіп шығатындай, аталған нормаларға сәйкес медиатор жұмысы даудың құқықтық жағында жатыр, медиатор жұмысының сәтті нәтижесі азаматтық-құқықтық мәмілеге келу, сонымен бірге бұл заңға қайшы келмейтіндей және Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің нормаларында ескерілген болуы тиіс.

Алайда Заңда кемшіліктер жоқ емес, «Медиация туралы» заңда медиацияны қолдану техникасының өзі туралы ештеңе айтылмайды. Осының негізінде, заңда шетелдік тәжірибеде қалыптасқан көмек медиация, бағалау медиациясы және т.б. делдалдық процедуралардың түрлері туралы да ештеңе айтылмаған деуге болады.

Бұл заң қатысушыларға дауды реттеу кезінде медиатор қызметіне жүгінуге мәжбүрлеместен, сәйкес таңдау жасауға мүмкіндік береді. АҚШ, Жапония, Финляндия және басқа да елдерде кей мәселелер бойынша міндетті түрде медиатор қызметіне жүгіну керектігі жазылған. Осылайша, АҚШ-та даулардың 80 % медиаторлардың көмегімен шешімін табады. Алайда делдалдыққа жүгіну міндетінің жоқтығы Заңның басты кемшілігі деген пікірді қолдайтындармен қатар, қазіргі сәтте бізге қолданыстағы Заңның өзі толығымен жеткілікті дейтіндер де жоқ емес. Мұндағы басты мәселе делдалдарды қолданбай соттардың жүктемелерін азайту мүмкін еместігінде, кей істер бойынша міндетті түрде медиатор қажет, олай болмаса сот жүйесі бұрынғы күйінде қала бермек.

Заң саласында білімі жоқ медиациялық қызметті жүзеге асыратын тұлғаларға да ерекше назар аудару керек. Сонымен бірге, Қазақстандағы медиация институтының дамуымен бірге жоғары заң білімінің болуына да баса назар аударылады.

Көріп отырғанымыздай, «Медиация туралы» Заңда медиация процедурасына қатысты негізгі талаптардың жоқтығы; медиация процедурасына жүгіну міндеттемесінің болмауы және т.б. кемшіліктер бар.

Оған қоса, заң жалпы сипатта болғандықтан, аталған механизмнің толық көлемде жұмыс жасай алмайтынын да айта кеткен жөн. Бұл процедураны пайдалану Заңға ғана емес, сонымен бірге Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі сияқты салалық заңнамаға да қосылуы керек. ҚР Еңбек кодексінде медиациялық процедуралар болуы керек.

Аталған Заңды кеңінен қолдану мен іске асыруға бұл жұмысқа дайын емес медиаторлар кедергісін тигізеді анық. Бұл мәселені заң білімін беретін жоғары оқу орындары өз мойнына алуы тиіс. Бұл іске қатысу формалары да әртүрлі болуы мүмкін: медиативті клиника (қолданыстағы заңдық клиниканың дербес бағыты ретінде), қосымша білім беру бағдарламасы, білім беру траекториясын немесе даярлау саласын жасау, түсіндіру, ағарту жұмыстары.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жакупов Ж. Новые возможности модернизации // *закон.kz*. - 2012, 25 июля. - С.10-15
2. Адильжанова Н.Т. Правовое регулирование медиации в Республике Казахстан // *Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.* - Научный журнал: серия юридические науки. – 2012, №1 – С. 24-30
3. Медиаторство как метод разрешения гражданских и трудовых конфликтов в Казахстане // [http: www.ipr.kz/analytics/1/1/196](http://www.ipr.kz/analytics/1/1/196)
4. Попович А. А. Медиация как альтернативный способ разрешения споров / Попович А.А. // *Мировой судья*. - 2011. - № 3.- С. 28-29

МРНТИ: 10.63.59

УДК: 331.109

Ж.А. Хамзина¹, А.Ш. Хамзин²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

²Инновациялық Еуразия университеті

СОТ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН ҚАРАУ ТУРАЛЫ

Аңдатпа

Еңбек құқығын сот арқылы қорғау - қорғаудың ең көп таралған тәсілі және оның салдары жағынан тиімді. Сонымен бірге, еңбек құқықтарын қорғау үшін сотқа жүгінулердің көп болуы, ең алдымен, жұмыскерге жақын өзге тәсілдермен дауды қанағаттанарлықсыз шешуді көрсетеді. Соңғы жылдары Қазақстанның еңбек заңнамасының саласы түбегейлі өзгерістерге ұшырады, тиісті нормативтік құқықтық актілер жүйесі еңбек қатынастарын ырықтандыруға бағытталған екінші кодификацияны жүргізу салдарынан анағұрлым тиімді болды. Сонымен бірге, адамның еңбек құқықтарын құқықтық қамтамасыз ету сапасының едәуір жақсарғанына қарамастан, осы саладағы реттеу бірқатар кемшіліктермен: еңбек дауларының пайызы әлі де жоғары, қауіпті әлеуметтік текетірестерді туындататын ұжымдық жанжалдардың алдын алудың нақты тетіктері жасалмаған. Мақалада еңбек құқықтарын қорғаудың сот нысанын құқықтық реттеудің сапасын арттыру, еңбек қатынастарында адам құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету мақсатында ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: еңбек дауы, әлеуметтік жанжал, еңбек кодексі, жұмыспен қамту

Zh. Khamzina¹, A. Khamzin²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

²Innovative Eurasian University

ON CONSIDERATION OF SOCIAL AND LABOR DISPUTES IN COURT

Abstract

Judicial protection is the most common way to protect labor rights and the most effective in terms of consequences. At the same time, a large number of applications to the court for the protection of labor rights testifies, first of all, to the unsatisfactory resolution of the dispute in other ways that are closest to the employee. In recent years, the area of labor legislation in Kazakhstan has undergone fundamental changes, the system of relevant regulatory legal acts has become more effective as a result of the second codification aimed at liberalizing labor relations. At the same time, despite a significant improvement in the quality of legal support for labor human rights, regulation in this area

is not devoid of several shortcomings: the percentage of labor disputes is still high, and real mechanisms for preventing collective conflicts that give rise to dangerous social confrontations have not been created. The article presents recommendations for improving the quality of legal regulation of the judicial form of protection of labor rights, ensuring the observance of human rights in labor relations.

Keywords: labor dispute, social conflict, Labor Code, employment.

Ж.А. Хамзина¹, А.Ш. Хамзин²

¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая

²Инновационный Евразийский Университет

О РАССМОТРЕНИИ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ СПОРОВ В СУДЕБНОМ ПОРЯДКЕ

Аннотация

Судебная защита является наиболее распространенным способом защиты трудовых прав и самым эффективным с точки зрения последствий. Вместе с тем большое количество обращений в суд за защитой трудовых прав свидетельствует, в первую очередь, о неудовлетворительном разрешении спора иными способами, наиболее близкими работнику. За последние годы область трудового законодательства Казахстана претерпела коренные изменения, система соответствующих нормативных правовых актов стала более эффективной вследствие проведения второй кодификации, направленной на либерализацию трудовых отношений. Вместе с тем, несмотря на значительное повышение качества правового обеспечения трудовых прав человека, регулирование в данной сфере не лишено ряда недостатков: все еще высок процент трудовых споров, не созданы реальные механизмы предотвращения коллективных конфликтов, порождающих опасные социальные противостояния. В статье представлены рекомендации с целью повышения качества правового регулирования судебной формы защиты трудовых прав, обеспечения соблюдения прав человека в трудовых отношениях.

Ключевые слова: трудовой спор, социальный конфликт, Трудовой кодекс, занятость

Кіріспе.

Соңғы бес жылда орын алған қазақстандық еңбек нарығының реформаларына жұмыс беруші мен жұмыскерлер арасындағы еңбек қатынастары саласына мемлекеттің араласу шекарасын айқындау, олардың рөлдері мен міндеттерін бөлу мәселелерін шешу, сондай-ақ жұмыскерлерді жұмысқа қабылдау, ауыстыру және жұмыстан шығару, жұмыс сағаттары, олардың еңбегі үшін жағдайлар мен сыйақы сияқты салаларда ұжымдық келіссөздер мен келісімдердің әлеуетін күшейте отырып, еңбек қатынастарында өзін-өзі реттеу қағидатын енгізу бастамашылық етілді. Ырықтандыру бизнес қалаған икемділік пен жұмысшыларды қажетті әлеуметтік қорғау арасындағы жаңа тепе-теңдікті табуға, сондай-ақ заңды еңбек саласындағы заманауи өзгерістерге сәйкес келтіруге арналған. Қазақстанның 2016 жылғы еңбек кодексі еңбек қатынастарын әлдеқайда кең көзқарас тұрғысынан жаңғыртуға – жеке, сондай-ақ ұжымдық деңгейлерде де ынтымақтастық рухын жандандыруға, адами капиталға инвестициялардың маңыздылығын неғұрлым кеңінен тануды және жеке қызметкерге, оның отбасылық міндеттемелеріне деген құрметті қамтамасыз ету үшін қызметкерлердің сот арқылы қорғалуын күшейтуге арналған. Жүргізіліп жатқан ырықтандыруға, адамның еңбек құқықтарын құқықтық қамтамасыз ету сапасын арттыруға қарамастан, осы саладағы реттеулер кемшіліктерсіз емес: еңбек дауларының пайызы әлі де жоғары, қауіпті әлеуметтік қақтығыстар тудыратын еңбек дауларының алдын алудың нақты тетіктері бар.

Әдіснамалық тұрғыдан талдау жеке адамның еңбек құқықтарын қорғаудың сот нысанындағы кемшіліктерді анықтау тұрғысынан, оның ішінде сот рәсімдерінің қолжетімділігін бағалау, қызметкерлердің құқықтарын қорғаудың тиімді тетіктерін қамтамасыз ету тұрғысынан құрылған. Талдау заң ғылымына тән дәстүрлі әдістерді: формальды-құқықтық (догматикалық), әлеуметтік-құқықтық, құқықтық модельдеу әдісін, сондай-ақ құқықтық танудың сыни құқықтық әдісін пайдалана отырып жүргізілді.

Алғашқы (бастапқы) ақпаратты жинау әдістемесі: кабинеттік зерттеу: құқық қолдану тәжірибесі, Қазақстанда жеке тұлғаның еңбек құқықтарын қорғаудың сот нысанының жұмыс істеуі туралы есептер, соттардың құжаттары мен статистикалық деректерін талдау, мониторинг әдісін пайдалана отырып, сот тәжірибесінен алынған мысалдарды қорыту.

Біз бастапқы ақпаратты жинаудың келесі көздерін анықтадық:

– Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының арнайы электрондық сервистері (Сот кеңсесі <https://office.sud.kz/>, Сот актілерінің банкі <https://sud.gov.kz/rus/court-acts>) сот құжаттары мен істерін қашықтықтан іздеу мүмкіндігін береді;

– Жоғарғы Соттың азаматтық істерді қарауы туралы статистикалық деректер (<http://sud.gov.kz/rus/content/statisticheskie-dannye-o-rassmotrenii-grazhdanskih-del>); Қазақстан Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы іс жүргізу комитетінің ақпараттық қызметінде ұсынылған азаматтық істерді қарау бойынша бірінші сатыдағы соттардың жұмысы туралы есептер (qamqog.gov.kz);

– жоба тақырыбымен сабақтас мәселелер бойынша алдыңғы зерттеулердің нәтижелері, оның ішінде рецензияланатын ғылыми журналдарда жарияланған, еңбек дауларын қарайтын арнайы соттардың жұмыс істеуінің шетелдік тәжірибесін жинақтау; ЭЫДҰ-ның арнайы шолулары.

Еңбек даулары бойынша сот тәжірибесіне шолу.

Сот тәжірибесін жалпылауда туындайтын құқықтық қатынастардың түрлеріне байланысты еңбек дауларының келесі түрлерін бөлуге мүмкіндік берді:

- еңбек шарты талаптарының бұзылуына байланысты туындаған еңбек даулары;
- еңбек тәртібі ережелерінің бұзылуына байланысты;
- жұмыскерлердің (олардың өкілді органдарының) ұйымды басқаруға қатысуы бойынша қатынастардың бұзылуы нәтижесінде туындаған;
- кәсіптік оқыту, қайта даярлау және біліктілігін арттыру бойынша қатынастарда бұзушылықтар нәтижесінде туындаған;
- еңбек шарты тараптарының материалдық жауапкершілігі жөніндегі міндеттемелердің туындауы нәтижесінде;
- еңбек заңнамасының сақталуын қадағалау және бақылау жөніндегі қатынастардағы бұзушылықтар нәтижесінде;
- әлеуметтік-әріптестік келісімдердің және (немесе) ұжымдық шарттың талаптарын бұзу нәтижесінде;
- міндетті әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік қамсыздандыру қатынастарындағы бұзушылықтар нәтижесінде пайда болған даулар.

Еңбек кодексіне сәйкес еңбек құқықтарын қорғаудың негізгі тәсілдері:

- қызметкерлердің жеке еңбек құқықтарын өзін-өзі қорғау;
- жұмыскерлердің еңбек құқықтарын олардың өкілдерінің қорғауы (кәсіптік одақтардың құқықтарды іске асыруы);
- еңбек заңнамасының сақталуын мемлекеттік қадағалау және бақылау нысандарын іске асыру (прокуратура және жергілікті еңбек инспекциялары);
- еңбек дауларын қарау бойынша арнайы органдарға жүгіну;
- соттық қорғау.

Сот нысаны бұзылған құқықтарды қалпына келтірудің басқа нысандарына қарағанда басымдыққа ие болғандықтан, бұл әркімнің өз құқықтарын мен бостандықтарын сот арқылы

қорғауға конституциялық құқығын жүзеге асыру кепілдіктеріне байланысты, сот нысаны құқықтарды қорғаудың әртүрлі нысандарын анықтауда әмбебап, тарихи қалыптасқан, азаматтық іс жүргізу құқығының нормаларымен мұқият реттелетін жетекші рөл атқарады. Бұл заңды дұрыс қолданудың сенімді кепілдіктерін қамтиды.

Қазақстанда 2016 жылдан бастап жұмыс орындарында құрылған татуластыру комиссияларының жеке дауларды сотқа дейінгі міндетті реттеу тәжірибесінің енгізілуіне қарамастан, сотқа жүгінулер саны түбегейлі азайған жоқ.

2016 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде соттарға жыл сайын еңбек даулары бойынша орта есеппен 8200-8400 талап арыз келіп түсті, сот ісін жүргізу орта есеппен 7200 талап арыз бойынша қозғалды және жыл сайын шамамен 4000-4400 талап арыз қаралып, шешілді.

Ресми сот статистикасы («Бірінші сатыдағы соттардың азаматтық істерді қарауы бойынша есеп» № 2 нысаны, «Азаматтық істерді қараудың қозғалысы мен нәтижелері» А кестесі) талап қоюлардың санын бөлек бөлетінін және ескеретінін атап өткен жөн:

- қызметкерге есептелген, бірақ төленбеген жалақы мен өзге де төлемдерді өндіріп алу туралы, оның ішінде БЖЗҚ-ға міндетті зейнетақы аударымдарын аудару туралы;
- еңбек міндеттерін орындауға байланысты азаматтың денсаулығының зақымданғаны немесе қайтыс болғаны үшін зиянды өтеу туралы;
- еңбек даулары, әрине, даулардың алғашқы екі түрі-соңғы жағдайлардың ерекше жағдайлары. Осыған байланысты әлеуметтік және еңбек құқықтарын қалпына келтіру, қорғау туралы даулардың жалпы санын анықтау үшін жиынтық тәсілді қолдану қажет.

COVID-19 жаһандық пандемиясы, сот ісін жүргізу нысанының офлайн режимінен онлайн сот процестеріне өзгеруі еңбек дауларын қарау үшін соттарға жүгінулер санына әсер етті. 2020 жылы қазақстандық соттарға еңбек құқықтарын бұзу туралы 7000-ға жуық талап-арыз келіп түсті, олардың 40%-ға жуығы жалақы төлеу туралы талап-арыз, 10%-ы жұмысқа қайта алу туралы талап-арыз. 2019 жылдың көрсеткіштеріне қатысты: қызметкерге есептелген, бірақ төленбеген жалақыны және өзге де төлемдерді өндіріп алу, оның ішінде БЖЗҚ-ға міндетті зейнетақы аударымдарын аудару туралы (он есе); еңбек міндеттерін орындауына байланысты залалды өтеу туралы (бес есе) талап қоюлар саны айтарлықтай төмендеді. Біздің ойымызша, соттарға өтініштер санының өзгеруінің негізгі себептері сот ісін жүргізуге қолжетімділіктің төмендеуі, адам мен азаматтың бірқатар негізгі бостандықтарының карантиндік шектеулері, халықтың тұрмыс деңгейінің төмендеуі болды.

Сот тәжірибесіне жүргізілген талдау жалпы алғанда осы санаттағы даулар дұрыс шешілетіндігін көрсетеді. Қабылданған шешімдер негізінен азаматтық іс жүргізу заңнамасының талаптарына сәйкес келеді, соттар материалдық құқық нормаларын дұрыс қолданады, Жоғарғы Соттың, Еңбек кодексінің түсіндірмелерін, сот тәжірибесіне шолуларда Жоғарғы Сот білдірген нақты даулар бойынша құқықтық ұстанымды ескереді.

Сонымен бірге, қателіктер де бар, 2019 жылы апелляциялық соттар шағымданған шешімдердің жалпы санының шамамен 30% – ын жойып, өзгертті. Айта кету керек, жылдан-жылға типтік қателіктер жіберіледі, бұл судьялардың белгіленген сот тәжірибесін жеткіліксіз сақтауын көрсетеді. Дәлелдеу пәні әрдайым дұрыс анықталмайды, іс үшін маңызы бар мән-жайлар толық анықталмайды. Материалдық құқық нормаларын қолдану және түсіндіру кезінде қателерге жол беріледі. Талдау көрсеткендей, сот тәжірибесінде істер пайда болды, оларды қарау кезінде арнайы заңнаманы басшылыққа алу керек, өйткені заңда тікелей көрсетілуіне байланысты еңбек құқығы нормалары туындаған дауларды қарау кезінде қолданылмайды. Алайда, мұндай дауларды шешу кезінде судьялар ҚР Еңбек кодексін басшылыққа алады.

Бірінші сатыдағы судьялар шығарған сот шешімдерінің сапасы туралы айта отырып, сот актілері көбінесе іс материалдарын, тараптар мен куәгерлердің түсіндірмелерін, ҚР Жоғарғы Соты қабылдаған сот шешімдерін стандарттау жөніндегі кешенді шараларға қарамастан, талап арыздың мәтінімен толығымен «бітелген» деп айтуға болады.

Бұл ретте, әдетте, мұндай шешімдерде уәждеу, мәлімделген талаптар бойынша соттың тұжырымдары іс жүзінде жоқ. Бұл тек еңбек дауларын шешу мәселесі ғана емес. Еңбек дауларының соттылығын айқындау кезінде: талап қоюшы өзінің қалауы бойынша юрисдикцияны таңдау құқығын іске асырған кезде, сондай-ақ сотқа жүгінудің ескіру мерзімін қолданған кезде қателерге жол беріледі.

Соттар өз шешімдерін дәлелдеу кезінде адамның еңбек құқықтарына кепілдік беретін ратификацияланған халықаралық актілердің ережелерін сирек қолданады. Мәселен, 2019 жылы соттар экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні пайдалана отырып, бар болғаны 179 шешім шығарды, Мүгедектердің құқықтары туралы халықаралық Конвенцияны 22 іс шешуде қолданды.

Еңбек құқықтарын тиімді қорғауға кедергі келтіретін сот жүйесінің кемшіліктері.

Еңбек құқықтарын қорғау тетіктерінің тиімділігі туралы мәселе сот төрелігіне қол жеткізуді қамтамасыз етумен тығыз байланысты. Сот төрелігіне қол жеткізу инклюзивті өсудің негізінде жатыр және әл-ауқат пен тұрақты дамуды қамтамасыз етуде басты рөл атқарады. Сот төрелігіне тиімді қол жеткізу адамдардың өмірінің негізін құрайтын дауларды шешуге көмектеседі, Үкіметтің есеп беруіне ықпал етеді және адамдар мен бизнеске келісім-шарттар жасай алатындығына және олардың орындалуын қамтамасыз ете алатындығына сенімділік береді. Сот төрелігіне қол жеткізу адамдардың сот мәселелерін әділ шешуге (құқықтық мәселелерді тудыратын мәселе) және адам құқықтарының стандарттарына сәйкес өз құқықтарын қорғауға қабілеттілігін білдіреді; қажет болған жағдайда, бейтарап ресми немесе бейресми институттар арқылы және тиісті заңды қолдаумен де.

Сенімді Әділет жүйесі заң үстемдігін, жақсы басқаруды және теңсіздік пен даму мәселелерін шешуге күш салуды қолдайды. Сот төрелігіне тең емес қол жеткізу мен кең әлеуметтік-экономикалық алшақтық арасындағы күрделі қарым-қатынастың дәлелі бар. Сот төрелігіне қол жетімділіктің болмауы қолайсыз жағдай мен кедейліктің нәтижесі де, себебі де болуы мүмкін. Сот төрелігіне қанағаттандырылмаған қажеттіліктер әлеуметтік, физикалық және психикалық мәселелерге, өнімділіктің төмендеуіне және экономикалық мүмкіндіктерге, білімге және жұмысқа орналасуға қол жетімділіктің шектелуіне әкелуі мүмкін. Шешілмеген құқықтық мәселелер адамдарға, бизнеске және жалпы қоғамға өз әлеуетін толық ашуға мүмкіндік бермейді.

Азаматтардың еңбек құқықтарын тиімді қорғауға кедергі келтіретін сот жүйесінің жалпы кемшіліктері – бұл соттардың жоғары жүктелуі, сот төрелігіне қол жеткізуді шектеу. Алайда, сот төрелігін жүзеге асырудың барлық салаларына қолданылатын бұл жалпы дәлел келесі фактілерге сәйкес келеді.

Еңбек құқығы Қазақстанның заң ғылымы тұрғысынан жеткілікті дамымаған. 1992-2020 жылдар аралығында Қазақстанда ғылыми дәреже алу үшін қорғалған диссертацияларға шолу мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді. 2020 жылдың сәуір айының басында ғылымның барлық салалары бойынша 26915 диссертация қорғалды, оның ішінде жалдамалы еңбек, жұмыспен қамту саласының құқықтық мәселелері бойынша осы кезеңде 40-қа жуық диссертация қорғалды. Өз кезегінде, олардың 30-ға жуығы – еңбек құқығы бойынша кандидаттық диссертациялар, 5-докторантура, сондай-ақ 5 кандидаттық диссертация-жұмысқа орналастыру, жалдамалы еңбек мәселелері бойынша. Яғни, Қазақстанда жалдамалы еңбек мәселелерін ғылыми-құқықтық сүйемелдеу ең төменгі деңгейде.

Заң ғылымы өкілдерінің жұмыспен қамтуды заңнамалық реттеу пәніне қызығушылық танытпайтындығы оқу процесінің сапасына тікелей әсер етеді, сонымен қатар кейбір ерекшеліктерді қоспағанда, арнайы әдебиеттер мен шолулардың болмауымен расталады. Сонымен бірге, еңбек құқығы саласы өте күрделі ерекшеліктерге ие, бұл сала адамдар үшін ең «сезімтал» салалардың бірі болып табылады, мұнда көбінесе материалдық немесе физикалық ресурстары жоқ халықтың осал топтары сот өндірісінің аясына түседі. Жоғарыда көрсетілген аспектілер мемлекеттен сот төрелігінің осы саласына көбірек көңіл бөлуді, бұзылған құқықтарды қалпына келтірудің және өмірлік маңызды мүдделерді қорғаудың арнайы тетіктерін құруды талап етеді. Жоғарыда аталған жағдайлардан келесі фактор туындайды.

Тиімді сот жүйесі еңбек қатынастарының ерекше пәндік құрамына «бейімделуі» керек, азаматтық және еңбек шарттарының принциптерін саралауы керек, еңбек дауларын шешуге ерекше көзқарасты қамтамасыз етуі керек, азаматтардың жалдамалы еңбекке қатысуы, жалақы алуы, еңбек қатынастарында азаматтардың өмірі мен денсаулығын жоғалту қаупін ескеруі керек, жұмыс беруші еңбекті қорғау және қауіпсіздік шараларын сақтамаған кезде, еңбек шартын бұзған кезде тараптардың бастапқы жағдайын қалпына келтіру мүмкін еместігін ескерілуі тиіс.

Жалдамалы жұмыс адамның жұмыс берушіге ең қымбат нәрсені «сататындығымен» сипатталады: білім, дағды және уақыт. Біз жалданған еңбек субъектісімен – еңбек құқығы саласының ерекшелігін, оның мәні мен мазмұнын анықтайтын жұмыс күшімен айналысамыз, өйткені жалдамалы жұмыс қызметкердің денсаулығы мен өмірі еңбек қатынастарында толығымен қорғалуы керек екенін ескере отырып, құқықтық реттеуге ерекше көзқарасты қажет етеді. Жалдамалы жұмыс – бұл еңбек шарты бұзылған кезде қайтарылмайтын категория, егер келісім жарамсыз немесе заңсыз деп танылса, еңбек шартының тараптарын бастапқы қалпына келтіру мүмкін емес. Жалдамалы еңбек саласы және оны реттейтін құқықтық нормалар тек еңбек қатынастарымен шектелмейді, оған сонымен қатар жұмыспен қамту, кәсіптік оқыту және біліктілікті арттыру, әлеуметтік серіктестік, сондай-ақ мамандандырылған құзыретті лауазымды тұлғалар мен органдар жүзеге асыратын жұмыспен қамту саласындағы бақылау қызметі сияқты қоғамдық өмір салалары кіреді.

ҚР Жоғарғы Сотында еңбек құқығы және әлеуметтік қамсыздандыру туралы заңнама бойынша мықты сарапшылар жоқ, олар қоғамдық қатынастардың осы саласында сот органдары мен құқық қолдану тәжірибесі үшін заңнаманы сапалы түсіндіруді дайындап, ұсына алады. Біз мұндай қорытындыны 2017 жылғы 6 қазандағы «Еңбек дауларын шешу кезінде соттардың заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» № 9 нормативтік қаулыда (бұдан әрі – НҚ) ҚР Жоғарғы Соты ұсынған соттардың заңнаманы қолдану тәжірибесін қорыту нәтижелерін талдау негізінде жасадық. ТК 2-бабы 1-тармағының мазмұны тұрғысынан НҚ еңбек қатынастарын реттеудің аса маңызды көзі болып табылады, онда Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасы Конституцияға негізделеді және ТК-дан, заңдардан тұрады деп белгіленген, және басқа да нормативтік құқықтық актілерді, яғни ұлттық еңбек заңнамасына қаралатын НҚ енгізілген. Әрине, НҚ жеке немесе ұжымдық еңбек қатынастарын тікелей реттемейді, бірақ НҚ ережелері өзіндік нұсқаулық, еңбек және онымен тікелей байланысты қатынастарды дамыту стандарты, олардың субъектілерінің заңды мінез-құлқы болып табылады. НҚ-ның маңызды функциясы – келісім комиссиялары мен соттардағы еңбек дауларын шешу бойынша сот тәжірибесінің мәселелерін түсіндіру болып табылады. Еңбек заңнамасының тұрақсыздығы, ондағы көптеген олқылықтар мен қарама-қайшылықтардың болуы жағдайында, сондай-ақ жалдамалы еңбекті нормативтік реттеудің рөлі төмендеген, жұмыспен қамтуды құқықтық реттеуді ырықтандырудан өткен құқықтық мәдениет деңгейінің артуымен, еңбек қатынастарын шарттық реттеудің тұрақтылығы мен заңдылығы қағидатының күшеюімен бекітілмеген жағдайларда НҚ ерекше маңызды.

НҚ мазмұнын талдау оның жеткіліксіз зерттелуіне, көптеген қарама-қайшылықтар мен ескірген ережелерге, НҚ нормаларына сілтеме жасаудың үлкен көлеміне, жеке параграфтардың тұжырымдамаларының шектеулілігі мен мағынасыздығына көз жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, талдау НҚ-ның келесі кемшіліктерін анықтады:

- сотқа жүгінудің және еңбек қатынастарынан және олармен тікелей байланысты қатынастардан туындайтын істерді қараудың іс жүргізу тәртібін шектеулі түсіндіру;
- еңбек дауларының неғұрлым маңызды аспектілерін түсіндірудің болмауы.

НҚ еңбек қатынастарының динамикасын көрсететін дәйекті құрылымға ие емес. НҚ-ның қолданыстағы редакциясы нормативтік құқықтық актінің сапасына қойылатын талаптарға сәйкес келмейді және еңбек дауларының әртүрлі санаттары бойынша сот тәжірибесін түсіндіруді іс жүзінде көрсететін тиісті құрылымы жоқ. НҚ түсіндірулерінің мазмұны әдеттегі еңбек дауларын дұрыс шешу үшін жеткіліксіз, ал НҚ-ның кейбір тұжырымдары НҚ ережелеріне қайшы келеді.

Бұдан басқа, қазақстандық соттарда еңбек дауларын қараудың мынадай кемшіліктерін айқындауға болады: еңбек құқығы көздерінің нақты иерархиясының болмауы; заңдар, әлеуметтік әріптестік туралы келісімдер, ұжымдық шарттар, еңбек шарттары; ұжымдық шарттар шарттарын құқықтың нормативтік көздері ретінде танымау; сот шешімдерінің еңбек заңнамасына қайшы келуі.

Жоғарыда аталған тезистерді Қазақстанда азаматтардың еңбек пен әлеуметтік қорғауға маңызды құқықтарын қорғауды және қалпына келтіруді, әлеуметтік кепілдіктердің ең төменгі деңгейінің кепілдіктерін қамтамасыз ете алатын еңбек даулары бойынша мамандандырылған соттар құру кезінде ескеру қажет деп санаймыз. Жалпы юрисдикция жүйесінде еңбек соттарын құру еңбек дауларын қарауды сапалы жаңа деңгейге шығаруға, сот рәсімдерінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді және құқықты біркелкі қолдануға қол жеткізуге ықпал етеді.

Еңбек құқықтарын қорғаудың соттан тыс нысанының тиімділігін арттыру жөніндегі ұсынымдар.

Еңбек даулары бойынша соттар құру, біздің ойымызша, тиісті дауларды тиімді шешу және алдын алу мәселелерін шешудің жалғыз тәсілі емес. Соңғы онжылдықтарда мемлекет жеке еңбек дауларын сотқа дейін қарау құрылымдарын қалыптастыру идеясын ілгерілетуде. Зерттеулер дауларды шешудің балама процестерін қымбат және ұзаққа созылған сот процестерінен аулақ болу әдісі ретінде қарастырады және кейбір жағдайларда жеке адамдар үшін сот төрелігіне қол жетімділікті жақсарта алады. Қазіргі уақытта Қазақстанда дауларды баламалы шешудің (бұдан әрі – ДБШ) негізгі нысандары жеке еңбек даулары жөніндегі келісу комиссиялары болып табылады, ал ұжымдық еңбек даулары үшін ДБШ нысандары бітімгерлік комиссиясы, еңбек төрелігі және делдалдық болып табылады. Ұжымдық еңбек дауын тікелей келіссөздер арқылы шешуге болады. Алайда, еңбек дауларын НҚ-да жеке және ұжымдық деп жіктеуге байланысты, жеке еңбек дауларын соттан тыс реттеу тек келісім комиссияларында мүмкін болатын жағдай бар, ал ұжымдық еңбек даулары үшін оларды шешу тәсілдерінің жабық тізімі белгіленген. Біздің ойымызша, барлық еңбек дауларын шешу тәсілдерінің бірыңғай және бір мезгілде ашық тізбесі көзделуге тиіс.

Еңбек дауларын делдалдың қатысуымен шешудің тағы бір тәсілі – медиация рәсімі, оны реттеу қазіргі уақытта өзгерістерді қажет етеді. Жүргізілген талдау қазіргі уақытта еңбек дауларына медиация рәсімін қолдануды кеңейтуге мүмкіндік бермейтін Қазақстандағы жағдайларды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Біріншіден, еңбек дауының тараптарына медиатордың қаралып жатқан дау бойынша қандай-да бір шешім қабылдайтынын, сондай-ақ мұндай шешімді орындау міндеттілігінің дәрежесін анықтау құқығы берілгендіктен, жұмыс беруші әрқашан оған сәйкес келмейтін нәтижені елемеуі мүмкін және қызметкер сотқа жүгінуге мәжбүр болады.

Екіншіден, қазіргі уақытта медиация рәсімін жүргізуге байланысты шығыстар бұзылған құқықты қорғау үшін сотқа жүгінуге байланысты шығыстардан бірнеше есе асып түседі. Үшіншіден, заң шығарушы медиаторлардың еңбек құқығы саласындағы біліктілігіне қойылатын талаптардың жеткіліксіздігін белгіледі. Төртіншіден, медиаторлар жұмысының салалық тиістіліксіз ортақ мәселелері бар: халықтың медиация рәсімдері туралы хабардар болуының төмендігі, оларға деген сенімнің төмендігі; сондай-ақ: тиісті ұйымдардың кәсіби медиаторларды даярлау сапасына мемлекет тарапынан бақылаудың; тиісті оқыту стандарттарының; ортақ орталығы және өзара іс-қимыл жасау шарттары жоқ медиаторлардың көптеген әртүрлі ұйымдарын мемлекеттік үйлестіру мен реттеудің болмауы. Еңбек дауы тараптары үшін осы рәсімді тегін жүргізуді мемлекеттік бюджет қаражатынан қаржыландыру жолымен қамтамасыз ете отырып, сот медиациясын қолдану туралы мәселені қарау талап етілуі мүмкін. Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің функциялар тізбесіне құқық туралы еңбек дауларын тікелей шешетін ұсынылған медиаторлардың тізімін жүргізуді, сондай-ақ соттан тыс рәсімдер шеңберінде еңбек дауларын шешу жөнінде басшылық жасауды енгізуді ұсынамыз.

Медиация еңбек шарты тараптарының дауды тиісті және бейресми іс жүргізу таңдауы арқылы шешу құқығын іске асыруды сапалы жақсартуға арналған. Алайда, риторика шындықтан асып түседі: біздің қазіргі сот процесі мен тәжірибеміз біртұтас қарама-қайшылықты құрылымның-сот процесінің пайдасына өлшенеді, дегенмен сот рәсімдері ерқашан заңды мәселелерді шешудің тиімді әдісі бола бермейді.

Еңбек дауларын реттеудің медиативтік тәсілі мемлекеттік сот ісін жүргізумен салыстырғанда бірқатар артықшылықтарға ие: соттылыққа қатысты мәселелердің болмауы және дауды шешуге өтініш беру мерзімін өткізіп алу; дауды шешудегі жеделдік (соттан айырмашылығы, медиатор іс бойынша дәлелдемелер алудың, сараптама тағайындаудың, куәлік беру үшін куәгерлерді шақырудың қажеті жоқ және т. б.); тараптар келіскен шешімді орындамау тәуекелдерін төмендету, өйткені ол ерікті түрде қабылданған және мәжбүрлеу элементтері жоқ; келіссөздер барысында пайда болатын ақпараттың құпиялылығы; дауласушылар арасындағы оң қарым-қатынасты сақтау, еңбек ұжымында қолайлы микроклиматты қалпына келтіру; еңбек қатынастары субъектілеріне қысымсыз ымыраға қол жеткізу; дауға қатысушылар мен мемлекеттің шығындарын азайту.

Тұтастай алғанда, Қазақстандағы әлеуметтік және еңбек дауларын баламалы түрде шешу келісушілікті тереңдетуге және әртүрлі пайдаланылатын тетіктерді тиісті даулы қатынастарға қатысушылардың қажеттіліктеріне бейімдеуге мұқтаж. Делдалдық, сотқа дейінгі татуласу, билер соты, омбудсмендер, төрелік және басқа да тетіктер көмегімен дауларды шешудің қосымша нысандары үшін кешенді стратегия әзірлеу талап етіледі. Әлеуметтік-еңбек саласының барлық бағыттарында делдалдықты кеңейту қажет, дауларды баламалы шешу жүйесі субъектілерінің әлеуеті мен мәртебесі нығайтылуы, азаматтардың, заңды тұлғалардың олардың әлеуеті туралы хабардар болуы арттырылуы тиіс. Юрисдикция мен шешім қабылдаудың меритократиясының айқындылығы есебінен соттардың әлеуметтік-еңбек даулары бойынша жұмысының тиімділігін арттыру мәселесі өзекті болып отыр.

ЭЫДҰ-ға мүше жекелеген мемлекеттердегі (Литва, Эстония, Латвия, Ирландия, Чехия, Италия) жеке еңбек дауларын сотқа дейінгі реттеуді жүргізу тәжірибесін жинақтау Қазақстандағы келісім комиссиясының қызметінде бар кемшіліктерді біз бірде-бір елдің заңнамасында анықтамағанымызды айтуға мүмкіндік береді. Бұл ақауларға жатады:

Біріншісі – қазақстандық келісім комиссиясы құрамы мен жұмысының кәсіби болмауы; ЭЫДҰ елдерінде тиісті субъектілер тек кәсіби негізде, оның ішінде әртүрлі комиссиялардың, трибуналдардың мүшелері мен олардың төрағаларының біліктілігіне қойылатын талаптармен ғана жұмыс істейді. Екіншіден, сотқа дейінгі татуластыру органдары жұмыс істейтін ЭЫДҰ-ның барлық мемлекеттерінде олардың жұмыс берушіге кез келген тәуелділігі үшін мүмкіндіктер алынып тасталды, қазақстандық келісу комиссиясы жұмыс берушінің еркіне ұйымдық, моральдық және материалдық жағынан бағынады. Үшінші. Қазақстандық жағдайларда-келісу комиссиясы тұрақты жұмыс істейтін орган болып табылмайды, бұл қаралған ЭЫДҰ мемлекеттерінің талаптарына сәйкес келмейді; егер татуластыру субъектілері тұрақты жұмыс істейтін болып табылмаса, онда ЭЫДҰ елдерінде сотқа дейінгі тәртіпті айналып өтіп, сотқа тікелей талап қою құқығы қамтамасыз етілген. Төртінші. Қазақстандық мемлекеттік органдардың өздері әрекет ететін келісім комиссияларының жұмыс істеу рәсімдеріне қатыспауы; Мемлекеттік еңбек инспекциясы, ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі комиссиялардың жұмысына араласпайды, олардың жұмысын, шығарылатын шешімдерді, мүшелерінің құрамы мен кәсібилігін бақыламайды.

Қорытынды.

Зерттеу теориялық заң ғылымының өкілдері мен сот төрелігі жүйесінің өкілдері, отандық сот тәжірибесін жетілдіруге мүдделі тәжірибе-заңгерлер арасындағы құқықтық диалогқа ықпал етеді. Ұсынылған ұсынымдар мен қорытындылар әлеуметтік-еңбек саласындағы адам құқықтарының әмбебап стандарттарына сәйкес әрекет ететін сот төрелігі жүйесін жетілдіру жолдарын талқылауды ынталандырады. Талдаудың теориялық нәтижелері адамның еңбек

құқықтарын қорғаудың нысандары мен құралдары туралы қолда бар білімді толықтыруға және қорытындылауға мүмкіндік береді.

Алғыс.

Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№ АР09259109 грант).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Alvarez R.G. *The role of mediation in the resolution of employment disputes. [El papel de la mediación en la resolución del conflicto individual de trabajo]* // *Trabajo y Derecho*. – 2015. – №2.
2. Khamzina Z., Buribayev Y., Almaganbetov P., Tazhmagambet A., Samaldykova Z., Apakhayev N. *Labor disputes in Kazakhstan: Results of legal regulation and future prospects* // *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. – 2020. – №23(1). – P. 1-14.
3. MacDermott T., Riley J. *Alternative dispute resolution and individual workplace rights: The evolving role of Fair Work Australia* // *Journal of Industrial Relations* - 2011 - №53(5). - P. 718-732.
4. OECD. *Equal Access to Justice for Inclusive Growth*. – Paris: OECD Publishing, *Putting People at the Centre*, 2019. URL: // <https://doi.org/10.1787/597f5b7f-en>. 26.12.2020 ж.
5. OECD/Open Society Foundations. *Legal Needs Surveys and Access to Justice*. – Paris: OECD Publishing, 2019. URL: // <https://doi.org/10.1787/g2g9a36c-en>. 26.12.2020 ж.
6. Головина С.Ю. *Проблемы применения медиации при разрешении трудовых споров* // *Российский юридический журнал*. – 2013. – № 6. – С. 119-126.
7. Ұлттық Мемлекеттік Ғылыми-Техникалық Сараптама Орталығы. *ЖЖБИ / диссертацияның ұлттық ресурстары*. 2020. URL: http://nauka.kz/page.php?page_id=107&lang=1. 25.12.2020 ж.
8. Хамзина Ж.А. *Вопросы к качеству нормативного постановления «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров»*. 2019. Информационная система «Параграф» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37456619#pos=5;-106. 27.12.2020 г.
9. Хасенов М.Х. *Что не так с судебной практикой по трудовым спорам?* 2019. Информационно-правовой портал «Zakon.kz» // URL: <https://www.zakon.kz/5010181-что-не-tak-s-sudebnoy-praktikoy-po.html>.

References:

1. Alvarez R.G. *The role of mediation in the resolution of employment disputes. [El papel de la mediación en la resolución del conflicto individual de trabajo]* // *Trabajo y Derecho*. – 2015. – № 2.
2. Khamzina Z., Buribayev Y., Almaganbetov P., Tazhmagambet A., Samaldykova Z., Apakhayev N. *Labor disputes in Kazakhstan: Results of legal regulation and future prospects* // *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. – 2020. – №23(1). – P. 1-14.
3. MacDermott T., Riley J. *Alternative dispute resolution and individual workplace rights: The evolving role of Fair Work Australia* // *Journal of Industrial Relations*. - 2011 - №53(5) - P. 718-732.
4. OECD. *Equal Access to Justice for Inclusive Growth*. – Paris: OECD Publishing, *Putting People at the Centre*, 2019. URL: // <https://doi.org/10.1787/597f5b7f-en>. 26.12.2020 ж.
5. OECD/Open Society Foundations. *Legal Needs Surveys and Access to Justice*. – Paris: OECD Publishing, 2019. URL: // <https://doi.org/10.1787/g2g9a36c-en>. 26.12.2020 ж.
6. Golovina S.YU. *Problemy primeneniya mediatsii pri razreshenii trudovyh sporov* // *Rossiiskij yuridicheskij zhurnal*. – 2013. – № 6. – S. 119-126.
7. Ultyk Memlekettek Gylymi-Tekhnikalık Saraptama Ortalygy. *ZHZHBI / dissertaciyanyn ultyk resurstary*, 2020. URL: http://nauka.kz/page.php?page_id=107&lang=1. 25.12.2020 ж.
8. Khamzina ZH.A. *Voprosy k kachestvu normativnogo postanovleniya «O nekotoryh voprosah primeneniya sudami zakonodatel'stva pri razreshenii trudovyh sporov»*. 2019. / *Informacionnaya sistema «Paragraf»* // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37456619#pos=5;-106. 27.12.2020 g.
9. Hasenov M.H. *CHto ne tak s sudebnoj praktikoj po trudovym sporam?* 2019. / *Informacionno-pravovoj portal «Zakon.kz»* // URL: <https://www.zakon.kz/5010181-что-не-tak-s-sudebnoy-praktikoy-po.html>.

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW

МРНТИ 10.17.25

УДК 342.9.07

Б.А. Тайторина¹, Қ.Тұрлыханқызы¹

¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая

**КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ И
ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДА ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ**

Аннотация

В статье осуществлен анализ теоретико-методологических основ государственной службы и правового регулирования труда государственных служащих: рассмотрены вопросы определения понятия, признаков и принципов государственной службы по законодательству Республики Казахстан. Акцентируется: цели и задачи государственной службы и правового регулирования ее основных институтов обусловлены прежде всего необходимостью защиты прав и свобод человека и гражданина. На основе исследования позиций ученых и современного законодательства о государственной службе осуществлена концептуализация основных понятий и принципов государственной службы, предложена классификация принципов государственной службы.

Ключевые слова: право, принцип, труд, государственная служба, государственный служащий, законодательство, правовое регулирование.

Б.А.Тайторина¹, Қ.Тұрлыханқызы¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ЕҢБЕГІН
ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ИНСТИТУТЫН ТҰЖЫРЫМДАУ**

Аңдатпа

Мақалада Мемлекеттік қызметтің теориялық-әдіснамалық негіздеріне және мемлекеттік қызметшілердің еңбегін құқықтық реттеуге талдау жүзеге асырылды: Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша Мемлекеттік қызметтің ұғымын, белгілері мен қағидаттарын айқындау мәселелері қаралды. Мемлекеттік қызметтің және оның негізгі институттарын құқықтық реттеудің мақсаттары мен міндеттері, ең алдымен, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау қажеттігінен туындайды. Ғалымдардың ұстанымдарын және Мемлекеттік қызмет туралы қазіргі заманғы заңнаманы зерттеу негізінде мемлекеттік қызметтің негізгі ұғымдары мен қағидаттарын тұжырымдау жүзеге асырылды.

Түйін сөздер: құқық, қағидат, еңбек, мемлекеттік қызмет, мемлекеттік қызметші, заңнама, құқықтық реттеу

В.А. Taitorina¹, К. Turlykhanqyzy¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

CONCEPTUALIZATION OF THE INSTITUTE OF PUBLIC SERVICE AND LEGAL REGULATION OF PUBLIC SERVICE LABOR

Abstract

The article analyzes the theoretical and methodological foundations of the civil service and legal regulation of the labor of civil servants: the issues of defining the concept, signs and principles of civil service under the legislation of the Republic of Kazakhstan are considered. It is emphasized: the goals and objectives of the civil service and the legal regulation of its main institutions are primarily due to the need to protect the rights and freedoms of man and citizen. Based on the study of the positions of scientists and modern legislation on public service, the conceptualization of the basic concepts and principles of public service has been carried out.

Key words: law, principle, labor, civil service, civil servant, legislation, legal regulation.

Понятие «государственная служба» этимологически восходит к понятиям «служба» и «государственный». В исследованиях ученых разных стран данное понятие часто используется в связи с такими категориями, как «публичная служба» и «гражданская служба». В каждом государстве на различных этапах его развития в зависимости от конкретно-исторических условий применяются те или иные понятия, отражающие сущность государственной службы.

Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года №416-V ЗРК. «О государственной службе» под государственной службой подразумевает деятельность государственных служащих в государственных органах по исполнению должностных полномочий, направленную на реализацию задач и функций государственной власти. Анализ государственной службы как правового института базируется на ее осуществлении на основе законодательства, т.е. совокупности юридических норм, определяющих правовое положение служащих, их права и обязанности, условия и порядок прохождения ими государственной службы, ограничения и запреты, налагаемые на них, виды их поощрения и ответственности [1, с. 18].

Государственная служба - сложный, комплексный институт, основанный на деятельности государственных служащих по выполнению в пределах полномочий государственной власти управления, по общему мнению, представляет собой служение государству и обществу.

Д.Н.Бахрах следующие признаки государственной службы считает основными: профессиональная деятельность, т.е. осуществляемая на основе специальных знаний и навыков; реализация компетенции государственных органов; обеспечение функционирования государственных органов; деятельность лиц, замещающих штатные государственные должности; содержится за счет бюджетного финансирования [2, с. 109]. Данные признаки государственной службы подчеркивают ее специфику, позволяют отличать ее от других видов профессиональной деятельности.

Функциональными признаками государственной службы являются выполнение должностных обязанностей по осуществлению полномочий лиц, замещающих государственные должности; по исполнению задач и функций государственного органа; по организационному, информационному, документационному, финансовому и иному обеспечению деятельности государственного органа; а также служение интересам личности, общества и государства, отстаивание приоритета прав и свобод человека и гражданина; деятельность на основе законности, выполнение должностных обязанностей независимо от корпоративных интересов общественных и религиозных объединений и организаций, иных социальных групп, коммерческих организаций и других хозяйствующих субъектов, интересов отдельных лиц; выполнение должностных обязанностей, как правило, в служебное время и на

рабочем месте; деятельность в пределах служебной компетенции; перевод на другую должность с согласия государственного служащего; наличие образования в соответствии с квалификационными требованиями. Данный перечень в систему признаков государственной службы вводит принципы, задачи (служение интересам личности, общества, государства), функции (выполнение должностных обязанностей по реализации задач и функций государства), квалификационные требования к государственному служащему (наличие образования), порядок его деятельности (выполнение функций в служебное время и на рабочем месте) [3, с.13].

Существует множество определений понятия государственной службы, обоснований ее целей и задач. Удачной представляется дефиниция, предложенная А.З.Туриббек: государственная служба - это публичная, профессиональная, оплачиваемая из государственных средств деятельность лиц, замещающих должности в государственных органах, осуществляемая в установленном законом порядке посредством реализации должностных полномочий и направленная на обеспечение выполнения задач и реализацию функций государства [3].

Г.В.Атаманчук выделяет цели государственной службы: формирование общественно-политических и государственно-правовых предпосылок, обеспечивающих реальную связь государственной службы с жизнью народа, создающего ей уважение и авторитет, понимание и поддержку в общественном мнении; регулирование посредством законодательства и иных норм должностных функций, прав и обязанностей, правил поведения государственных служащих, согласованное описание должностей; создание условий для выявления и отбора людей для государственной службы на основе объективной оценки их общекультурных, профессиональных (деловых) и личностных качеств; поддержание в коллективах государственных органов и учреждений такого делового и социально-психологического микроклимата, который бы обеспечивал должное несение государственной службы, способствовал развитию профессиональных качеств работников, формировал рациональные служебные отношения; обеспечение надлежащего функционирования системы подготовки и повышения квалификации кадров государственного аппарата, создании условий для их творческого роста; определение порядка перемещения, продвижения, оценки, стимулирования и ответственности при выполнении работы по поручению государства [4, с. 24]. А.А.Таранов полагает, что «государственная служба предназначена для осуществления функций государства и государственных органов; создания условий для эффективной деятельности органов государства в пределах их компетенции; совершенствования организации управленческой деятельности; обеспечения прав и свобод граждан [5, с. 74].

Следует иметь в виду, что цели и задачи государственной службы и правового регулирования ее основных институтов, в первую очередь, института правового регулирования труда государственных служащих, обусловлены прежде всего необходимостью защиты прав и свобод человека и гражданина. Цели и задачи государственной службы определяются также в зависимости от приоритетов государства; обусловлены социально-экономическими, политическими, духовно-культурными и правовыми условиями и факторами.

Правовое регулирование труда государственных служащих в Республике Казахстан основано на специальном законодательстве о государственной службе, действие которой не распространяется на государственных служащих правоохранительных органов (таможенных, органов внутренних дел, прокуратуры и т.д.) либо распространяется только в той части, которая не противоречит специальному законодательству.

Сегодня государственная служба в Республике Казахстан основывается на принципах, закрепленных в Законе РК «О государственной службе». основополагающие принципы государственной службы являются одновременно руководящими принципами в деятельности государственных служащих.

Принцип законности. Данный принцип выражается в требовании точного соблюдения и исполнения Конституции, законов, указов Президента Республики Казахстан всеми государственными служащими независимо от их ранга и занимаемой должности. Это объясняется подзаконным характером управленческой деятельности должностных лиц. В процессе государственного управления требования принципа законности реализуются как при издании актов управления, так и при их применении. Юридическая сила того или иного акта управления определяется компетенцией и местом органа, принявшего данный акт, в системе государственного аппарата. При этом единство государственного управления в масштабе республики обеспечивается тем, что нормативные правовые акты не могут противоречить друг другу. Каждый акт управления должен соответствовать акту вышестоящего органа, а в конечном итоге Конституции Республики Казахстан. Государственные служащие призваны обеспечить нормальное функционирование государственных органов и подведомственных учреждений, от которых в конечном счете зависит удовлетворение общественных и личных интересов и потребностей граждан. Особое внимание должно обращать на то, чтобы к государственной службе допускались только лица, имеющие специальную профессиональную подготовку.

Принцип казахстанского патриотизма. Этот принцип связан с формированием личности, воспитанием человека нового поколения. Значимость данного принципа возрастает в свете Стратегии развития Казахстана на период до 2030 года в части формирования нового поколения казахстанцев, особенно тех, кто поступает на государственную службу. Граждане, поступающие на службу в государственный аппарат, будут работать в условиях рыночной экономики; должны сохранять традиции своего народа; быть патриотами своей страны. Применение данного принципа в управленческой практике приобретает особый смысл для государственных органов в связи с многонациональным составом населения. В этих условиях формирование у государственных служащих чувства казахстанского патриотизма и гордости за свою страну связано с решением задач воспитания уверенности в равных возможностях для всех наций в реализации конституционного права на участие в делах государства, на доступ к государственной службе. Главной задачей здесь является формирование чувства гордости своей принадлежностью к гражданству Республики Казахстан. Принцип казахстанского патриотизма проявляет себя также в повседневной государственной практике, воспитании общественной активности, самореализации и уяснении государственными служащими своего статуса в обществе, критическом восприятии зарубежного опыта и разумного его использования с учетом национальных особенностей и традиций республики;

Принцип единства системы государственной службы, независимо от разделения государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную ветви. Данный принцип выражает социально-политическую сущность государственного управления и организации государственной службы. Государственная власть едина по своей сущности, структуре и функционированию в обществе. Единство государственной службы означает, что несмотря на разделение управленческого труда в государственном аппарате все государственные органы осуществляют свои функции и полномочия от имени государства. Конституция Республики Казахстан, закрепляя принцип разделения единой государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную ветви, предусматривает в то же время их взаимодействие между собой с использованием системы сдержек и противовесов. В связи с этим принцип единства системы государственной службы выступает в качестве фундаментальной основы, объединяющей все ветви власти в единый государственный механизм;

Принцип приоритета прав, свобод и законных интересов граждан перед интересами государства. Это общий принцип государственного управления и организации государственной службы. Он является важным официальным ориентиром в области взаимоотношений между гражданином и государством. Конституция Республики Казахстан (ст. 12) признает и гарантирует права и свободы человека. Последние принадлежат каждому

от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов. Рассматриваемый принцип закрепляет преимущественное положение граждан перед государством, его органами при рассмотрении вопросов, затрагивающих их права, свободы и законные интересы. В частности, государственные органы, общественные объединения, должностные лица и средства массовой информации обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации (ст. 18 Конституции); каждый имеет право на признание его правосубъектности и вправе защищать свои права и свободы всеми не противоречащими закону способами, включая необходимую оборону, на судебную защиту (ст. 13 Конституции) и др. В целях защиты своих прав и законных интересов, а также защиты законных интересов других физических и юридических лиц, общества и государства граждане вправе обращаться с предложениями, заявлениями, жалобами, откликами и запросами в государственные органы и к должностным лицам;

В соответствии со статьей 33 Конституции Республики Казахстан граждане имеют **равное право на доступ к государственной службе**. Требования, предъявляемые к кандидату на должность государственного служащего, обуславливаются только характером должностных обязанностей и устанавливаются законом. Равный доступ к государственной службе важен для предотвращения бюрократизации аппарата и превращения его в самодовлеющую силу, оторванную от народа. Кроме того, он призван обеспечить регулярную сменяемость и обновление аппарата, недопустимость превращения его в привилегированную касту.

Закон Республики Казахстан «О государственной службе» развивает конституционную норму, устанавливая, что государственная служба в Республике Казахстан основывается на **принципе общедоступности**, то есть равного права граждан Республики на доступ к государственной службе и продвижение по ней в соответствии со своими способностями и профессиональной подготовкой. При поступлении на государственную службу запрещаются прямые или косвенные ограничения в зависимости от пола, расы, национальной принадлежности, языка, социального происхождения и по другим мотивам.

Данные положения Конституции и Закона Республики Казахстан «О государственной службе» соответствует также статье 25 Международного пакта о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г., согласно которой каждый гражданин должен без какой бы то ни было дискриминации и без необоснованных ограничений допускаться в своей стране на общих условиях равенства к государственной службе [6, с.415].

Следует отметить, что право на равный доступ к государственной службе не является абсолютным и ограничено рядом требований, установленных законодательством. В Законодательстве о государственной службе закреплены основания, по которым кандидат не может быть принят на государственную службу;

Принцип добровольности поступления граждан на государственную службу. В соответствии с данным принципом подбор кандидатур на должности государственных служащих должен осуществляться строго на добровольной основе. Никто не может в принудительном порядке назначить гражданина на государственную службу. Иначе говоря, поступление на государственную должность предполагает наличие сложной юридической конструкции (юридического состава), то есть наличие одновременно двух актов: акта назначения на должность и предварительное согласие гражданина занять эту должность;

Принцип профессионализма и компетентности требует, чтобы профессиональные знания, умения и навыки кандидата на должность соответствовали квалификационным требованиям, предъявляемым к данной должности. Это предполагает наличие разработанных и утвержденных должностных инструкций и профессиограмм по конкретному объекту управления, а также дифференцированную подготовку, переподготовку государственных служащих. Верно замечено, что сСпецифика труда госслужащего естественным образом определяется спецификой самой госслужбы, которая выступает прежде всего как социально-

правовой институт, устанавливаемый людьми в целях организации жизни общества, она является технологией государственной власти и связующим звеном между государством и его гражданами [7, с.61].

Одним из отличительных качеств служащих аппарата управления должен быть профессионализм. Многие объективные факторы (политические, экономические, организационные, правовые, технические, психологические) требуют формирования стабильного и квалифицированного корпуса государственных служащих и персонала в органах государственного управления. Поэтому существует определенная система подготовки, подбора служащих и их продвижения по службе, регламентация их функций и порядка деятельности.

Компетентность – совокупность навыков, знаний, отношений и форм поведения, которые можно наблюдать, измерить и оценить. Эти модели позволяют отбирать на высшие должности кандидатов, обладающих требуемыми знаниями и навыками, а также оценить их управленческий опыт и лидерский потенциал, результаты работы и принимать решения об их профессиональном развитии и карьере [8, с. 154]. В связи с этим к числу важнейших условий, определяющих деловые качества руководящих и ответственных работников государственного аппарата, следует отнести наличие специального образования и опыт практической работы. Государственные служащие должны обладать необходимыми познаниями также в области экономики, финансов, научной организации труда, культуры. Все это является необходимой предпосылкой для того, что сформировать у государственных служащих научно-практический подход к решению современных проблем развития общества.

Принцип равной оплаты труда за выполнение равнозначной работы. Конституция Республики Казахстан (ст. 24, п. 2) предусматривает право граждан на вознаграждение за труд без какой-либо дискриминации. Указанное требование носит общий характер – оно распространяется на всех лиц независимо от сферы приложения труда, в том числе состоящих на государственной службе. При этом речь идет о запрете дискриминации в любой ее форме (ст. 14 Конституции). Применительно к труду государственных служащих данный принцип означает, с одной стороны, назначение заработной платы не ниже установленного законом минимального размера, а также другие социальные гарантии, а с другой – безусловное обеспечение равной оплаты труда за выполнение равнозначной работы в государственном органе. В соответствии с названным принципом государство на всей территории республики обеспечивает всем государственным служащим единые условия реализации их прав в области оплаты труда (размеры, сроки, порядок исчисления и выплаты и т.д.). При этом заработная плата максимальными размерами не ограничивается.

Принцип обязательности исполнения решений, принятых вышестоящими государственными органами и должностными лицами в пределах их полномочий, для подчиненных государственных служащих и служащих нижестоящих государственных органов. Данный принцип выражает систему подчинения государственных органов "по вертикали", необходимую централизацию руководства отраслями экономики, социальной сферы и административно-политического строительства, объединяет в единое целое всю систему органов государственного аппарата. Решения, принимаемые вышестоящими государственными органами и должностными лицами, являются обязательными для исполнения нижестоящими органами и их должностными лицами. И таким образом обеспечивается учет общегосударственных интересов в деятельности государственного аппарата;

Принцип подконтрольности и подотчетности государственных служащих. Данный принцип строится на организационной подчиненности, государственной дисциплине во взаимоотношениях между соподчиненными органами (например, внутри системы министерства, агентства и т.д.). Профессиональная деятельность каждого государственного служащего осуществляется под непосредственным контролем вышестоящего органа или должностного лица. Так, Правительство регулярно информирует Президента страны о

выполнении своей программы, поручений Президента и других направлениях своей деятельности; в свою очередь Правительство осуществляет руководство деятельностью министерств и иных центральных исполнительных органов, контролирует исполнение ими законов, актов Президента и Правительства республики;

Принцип учета общественного мнения и гласности, за исключением деятельности, составляющей государственные секреты или иную охраняемую законом тайну. Этот принцип выражает демократизм государственного управления, закрепляет один из важных каналов участия граждан в управлении делами государства. Рассматриваемый принцип выступает в виде требования обязательного учета общественного мнения и гласности в любых их формах (критических замечаний в адрес государственных органов и их должностных лиц в средствах массовой информации, выступления руководителей государственных органов о своей деятельности и т.д.);

Принцип правовой и социальной защищенности государственных служащих. В соответствии с данным принципом государственным служащим обеспечиваются, прежде всего, общие конституционные гарантии правовой и социальной защищенности. К ним относятся: право на вознаграждение за труд, право на отдых, право на безопасные условия труда, социальное обеспечение без какой-либо дискриминации. В то же время на государственных служащих распространяются специальные нормы правовой и социальной защищенности. В частности, такие нормы содержатся в Законе Республики Казахстан «О государственной службе». Здесь предусматриваются особенности правового регулирования труда государственных служащих, порядок предоставления отпусков, поощрения за добросовестный труд, пенсионное обеспечение и другие условия труда;

Принцип поощрения государственных служащих за добросовестное, инициативное исполнение должностных обязанностей, выполнение заданий особой важности и сложности. Этот принцип выражает механизм государственной дисциплины в государственном аппарате. Такой мощный рычаг как поощрение способствует повышению производительности управленческого труда, содействует высокой организации работы коллектива государственного органа, стимулирует высокие образцы поведения государственных служащих. За безупречную государственную службу, выполнение заданий особой важности и сложности и за другие достижения в работе государственные служащие поощряются как по правилам внутреннего трудового распорядка, так и могут быть представлены к государственным наградам республики;

Принцип личной ответственности за неисполнение либо ненадлежащее исполнение государственным служащим должностных обязанностей и превышение им своих полномочий. Данный принцип выражает особое требование к исполнительской дисциплине должностного лица, а в более широком плане – важнейший элемент государственной дисциплины. Поэтому не случайно рассматриваемый принцип предусматривает усиление персональной ответственности государственных служащих (дисциплинарной, административной, уголовной и т.д.) за неисполнение либо ненадлежащее исполнение ими должностных обязанностей, в том числе превышение ими своих полномочий, обеспечивает охрану государственно-служебных отношений от противоправных действий (бездействий) со стороны государственных служащих;

Принцип непрерывности повышения квалификации государственных служащих. Данный принцип направлен на формирование управленческого корпуса с высоким профессиональным уровнем, творческим типом мышления и развитой мировоззренческой культурой. Поэтому повышение профессионального уровня и квалификации для эффективного исполнения служебных функций и полномочий входит в число основных обязанностей государственных служащих. В этом направлении принята Концепция обучения государственных служащих, в которой сформулированы цели и задачи обучения, система и принципы обучения, виды, форма, структура и ресурсное обеспечение процесса обучения

кадров государственной службы. Реализация Концепции, несомненно, позволит успешно решать задачи в деле повышения эффективного государственного управления, качества принимаемых решений, организации труда государственных служащих.

Все указанные принципы взаимосвязаны, дополняют друг друга и составляют единую систему основополагающих требований, на которых строится и функционирует институт государственной службы.

В юридической литературе можно встретить совершенно иной набор принципов государственной службы, чем тот, который был приведен выше: вопрос принципов противоречиво освещается в литературе. В частности, существует большая разноречивость в перечне принципов, они зачастую вычлняются и классифицируются без достаточного на то основания.

В деятельности государственных служащих нельзя следовать лишь одним или несколькими принципами, а должно руководствоваться совокупностью основных. При этом важно не механическое их соблюдение, а осознанное руководство ими при принятии тех или иных решений от которого зависит цель и задача государственного служащего служить на благо обществу.

Приведенный анализ позволяет обосновать предположение о нецелесообразности дословного воспроизведения в законах тех принципов, которые содержатся в Конституции без их конкретизации применительно к отраслям законодательства. В законах необходимо формулировать принципы, которые должны отражать «преломление» конституционных принципов применительно к особенностям нормативного регулирования общественных отношений, являющихся объектом той или иной отрасли законодательства. Опираясь на классификацию, разработанную в теории государства и права, принципы государственной службы подразделяются на четыре группы. К первой группе должны быть отнесены общеправовые принципы, многие из которых содержатся в Конституции. Во вторую группу должны входить собственно отраслевые принципы государственной службы. В третью – принципы видов государственной службы. И в четвертую – специальные принципы правовых институтов видов государственной службы.

На основе предложенной классификации возможно формулирование модели трех групп принципов. В группу общеправовых принципов включаются: принципы законности (верховенства Конституции и законов над иными нормативными правовыми актами, должностными инструкциями при исполнении государственными служащими должностных обязанностей и обеспечении их прав), приоритета прав и свобод человека и гражданина, их непосредственного действия, разделения законодательной, исполнительной и судебной власти, единства системы государственной власти, унитаризма, отделения религиозных объединений от государства, равный доступ граждан к государственной службе. В группу отраслевых принципов государственной службы включаются: принципы гласности в осуществлении государственной службы, равного доступа граждан к государственной службе в соответствии со способностями и профессиональной подготовкой, внепартийности государственной службы, профессионализма и компетентности государственных служащих, разграничения статуса государственных политических должностей и статуса административных должностей, единство правовых и организационных основ государственной службы, соотносительности правовых и организационных основ государственной службы, ответственности государственных служащих за подготавливаемые и принимаемые решения, неисполнение либо ненадлежащее исполнение своих должностных обязанностей, соотносительности основных требований, предъявляемых к прохождению видов государственной службы, соотносительности ограничений и обязательств при прохождении государственной службы различных видов, учета стажа государственной службы. В группу отраслевых принципов государственной гражданской службы включаются большинство принципов государственной службы. В группу внутриотраслевых принципов государственной гражданской службы (группу принципов институтов государственной

гражданской службы) входят: принципы предотвращения конфликта интересов на государственной службе, конкурсного отбора кандидатов при назначении на должность государственной службы, непрерывного повышения квалификации государственного служащего и другие принципы.

Предложенная классификация принципов государственной службы позволяет проводить анализ нормативной правовой базы, регулирующей отношения в сфере государственной службы, в том числе в сфере регулирования труда государственных служащих. Важное значение в современных условиях имеет полная и точная нормативная правовая реализации таких принципов государственной службы, как принципа разграничения статуса государственных политических должностей и статуса административных государственной службы, принципа равного доступа граждан к государственной службе, принципа открытости государственной службы и ее доступности общественному контролю, объективного информирования общества о деятельности государственных служащих. Вопросы реализации в законодательстве принципа равного доступа граждан к государственной службе рассматриваются в непосредственной связи и в соотношении с такими «видовыми» принципами государственной гражданской службы, как принцип доступности информации о государственной службе и принцип взаимодействия с общественными объединениями граждан.

В число общеправовых принципов, которым должно подчиняться содержание законодательства о государственной службе, в частности, должен входить и фундаментальный конституционный принцип разделения власти, включенный в основы конституционного строя Республики Казахстан. Этому общеправовому конституционному принципу должно соответствовать законодательство Республики Казахстан. Модернизация законодательства о государственной службе должна отразить принципы стабильности кадров, каскадирования стратегических документов до каждого служащего с момента разработки стратегии, на каждом этапе реализации стратегии (в итоге стратегические цели и задачи декомпозируются до уровня личных планов государственных служащих) и справедливой оценки и стимулирования профессиональных достижений сотрудников [9, с. 154].

Список использованной литературы:

- 1 Манчева А.В. Государственная служба: понятие, виды, принципы // В мире права. – 2000. – №2. [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1147743>.
- 2 Бахрах Д.Н. Административное право. - М., 1996. – 368 с.
- 3 Турисбек А.З. Государственная служба в Республике Казахстан (проблемы теории и практики): автореф. дис. ... д.ю.н. – М., 2012. – 58 с.
- 4 Атаманчук Г.В. Государственная служба как сфера управления// Проблемы теории и практики управления. - 2012. - № 4. - С. 21-29.
- 5 Таранов А.А. Административное право Республики Казахстан: академический курс - 2-е изд., испр. и доп. - Алматы: Норма-К, 2003. - 256 с.
- 6 Международный пакт о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 16 декабря 1966 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010760
- 7 Жонисова Н.Н. Мотивация государственных служащих: проблемы и перспективы // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция», 2020. - №1(59). С. 61-64.
- 8 Правовые проблемы реформирования государственной службы суверенного Казахстана. - Астана, 2003. – 354с.
- 9 Тайторина Б.А., Мухматова А.Д., Байсалова Г.Т. Тенденции развития института государственной службы: Казахстан и лучшие мировые практики // Вестник КарГУ, серия Право, 2021. - №1(101). - С. 16-25.

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW**

МРНТИ: 10.87.01

УДК: 341.41/46:327.8(73)

*Majidov Sayyad*¹

*¹Ph.D., Teacher of the Justice Academy of Azerbaijan Ministry of Justice,
Baku, Azerbaijan*

PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW AND CRIME OF AGGRESSION

Abstract

The purpose of this article is to analyze the relationship between the basic principles of international law and the crime of aggression. Some important principles of international law are related to the crime of aggression. These principles are imperative in nature and are the legal basis for establishing modern international law. Therefore, legal analysis of these issues is important for ensuring peace and security in the system of modern international relations.

Key words: international law, principles of international law, aggression

*Маджидов Сайяд*¹

*¹PhD., Әзірбайжан Әділет министрлігінің Әділет академиясының оқытушысы,
Баку, Әзірбайжан*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ПРИНЦИПТЕРІ ЖӘНЕ АГРЕССИЯ ҚЫЛМЫСЫ

Аңдатпа

Бұл мақаланың мақсаты - халықаралық құқықтың негізгі қағидалары мен басқыншылық қылмысы арасындағы байланысты талдау. Халықаралық құқықтың кейбір маңызды қағидалары агрессия қылмысымен байланысты. Бұл қағидалар табиғатынан императивті болып табылады және қазіргі заманғы халықаралық құқықты орнатудың құқықтық негізі болып табылады. Сондықтан осы мәселелерді құқықтық талдау қазіргі заманғы халықаралық қатынастар жүйесінде бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін маңызды.

Түйін сөздер: халықаралық құқық, халықаралық құқықтың принциптері, агрессия

*Меджидов Сайяд*¹

*¹ PhD., преподаватель Академии юстиции Министерства юстиции Азербайджана,
Баку, Азербайджан*

ПРИНЦИПЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА И ПРЕСТУПЛЕНИЕ АГРЕССИИ

Аннотация

Целью данной статьи является анализ взаимосвязи между основными принципами международного права и преступлением агрессии. Некоторые важные принципы международного права связаны с преступлением агрессии. Эти принципы имеют императивный характер и являются правовой основой для установления современного международного права. Поэтому правовой анализ этих вопросов важен для обеспечения мира и безопасности в системе современных международных отношений.

Ключевые слова: международное право, принципы международного права, агрессия

In order to clearly explain the scientific and practical nature of crime of aggression it is necessary to investigate relationship between some basic principles of international law. Of course, it will also focus on the principles of international law that they are as a regulator of the issues like use of force, to intervene in matters within the domestic jurisdiction, human rights and territorial integrity of states. These principles are imperative nature and the legal foundation for making rules of international law. The principles of international law are reflected at the UN Charter in 1945, the 1970 Declaration on the Principles of international law, the OSCE Helsinki Final Act in 1974, the Charter and decisions of the Nuremberg Tribunal. At the same time, the following principles have been developed and systematized by the International Law Commission at the "Code of crimes against the peace and security of mankind" project in 1954 and 1996. The issue of aggression and the principles of international law more detailed commented on the documents about international security and mutual relations between the states in this field which adopted by the different instances of UN. In this context, first of all, we should particularly note the "Declaration on principles of international law," dated 24 October 1970. The document which is considered to be the second for its international law importance than UN Charter is applied for cooperation and friendly relations between the countries and systematized the distinctive special categories of principles of international law. These norms have an imperative character as *jus cogens* norms which are the higher legal force for all states and are considered the basic principles of international law. Historically establishing principles of international law, on the one hand if it is necessary for the functioning of international relations and international law, on the other hand it has represented the interests of the international community as a whole [1, 22]. Their sphere of activities both for their scope of the subject, and as well as for the type and area of international relations have a universal character. In other words, the state of its international relations unconditionally comply with the requirements of these principles and signed all international treaties or other international legal acts should be consistent with the principles of the UN Charter and international law. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations in 1970, was established the following principles: the principle that States shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the purposes of the United Nations, the principle that States shall settle their international disputes by peaceful means in such a manner that international peace and security and justice are not endangered, the duty not to intervene in matters within the domestic jurisdiction of any State, in accordance with the Charter, the duty of States to co-operate with one another in accordance with the Charter, the principle of equal rights and self-determination of peoples, the principle of sovereign equality of States, the principle that States shall fulfill in good faith the obligations assumed by them in accordance with the Charter. [5.73]

For prohibition of aggression as a crime and non-legal recognition of any territory as a result of the occupation, principles of territorial integrity and inviolability of frontiers mentioned in the OSCE Helsinki Final Act, 1975 and this document have been added another principle - the principle of respect for human rights and fundamental freedoms. Considering the relationship with crime of aggression, it should particularly be noted that, interconnecting and complementing and strengthening each other, these principles have already had *erga omnes* character in modern international law.

Considering the direct relationship with aggression, first of all it should be looking through in detail of the principle that States shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State. Prohibition of the use of force in international law was realized on the Rhine Pact which signed between Germany, England, Italy, France and Belgium on October 16, 1925 [3, 397], and on the above-mentioned Briand-Kellogg Pact on August 27, 1928. 63 states joined to multilateral pact Briand-Kellogg in 1939, which prohibits the use of force as interstate law principle. [4, 460]

For the first time in international law, the prohibition of the use of force as an agreement was made possible by the United Nations Charter. This principle which is of exceptional importance for modern international law, has found its direct expression in paragraph 4 of Article 2 of the Charter of the United Nations. It was noted there that, all Members shall refrain in their international relations from the threat

or use of force against the territorial integrity or political independence of any state, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations. [10]. At the same time, among the documents which is prescribed this principle it should be emphasized in particular the Resolution of the UN General Assembly, Definition of Aggression, dated 1974 and the Declaration on the Enhancement of the Effectiveness of the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force in International Relations, on 18 November 1987, as an annex to resolution 42/22 adopted by UN General Assembly. The Principle of Refraining from the Threat or Use of Force in International Relations for its philosophical and legal nature first of all prohibits the aggression. In accordance with the resolution on Definition of aggression the use of armed force by the government, first of all, which is considered an international crime and can be assessed as a war of aggression, and in turn, it creates the international law responsibility for states and criminal liability for accused persons. [13.] Acts of the aggressors are made legal assessment as an international crime in the statutes of Nuremberg and Tokyo international military tribunals and at the post-war years the obligation on States to refrain from propaganda war of aggression is also included to the content of this principle [8.101].

First of all, it should be interpreted the concept of "power" for clarify the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force. According to the UN Charter, "power" means the military, the armed forces. [10.] However, considering the realities of the modern information society, it would be appropriate to add some points to this definition. It can also be possible to concern the opportunities of information and communication technologies (ICT) to the definition of "Power".

Thus, considering close relationship the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force with aggression, it should be noted that, according to international treaties the following actions are considered illegal: to violate the borders another State or to solve international disputes, including territorial or border disputes with the use of force the threat of force; reprisals pressure measures by armed force; to blockade the ports of another state by armed forces of one state; the organization of irregular forces or armed gang or to support the organization; organization the civil war in the territory of another state or terrorist acts, or to help them and to take a direct part in them; the illegally occupation of other country's territory by applying the force; to seize the territory of another state by force or threatening to use force; the committing violent acts which deprives the peoples of their right to self-determination, freedom and independence. It should be emphasized that, the most effective fighting against crime of aggression in international law is to universally respect by the states the Principle of Refraining from the Threat or Use of Force.

The directly focused object of the crime of aggression constitutes territorial integrity of states. In this sense, there is an exceptional importance the researching mutual relationship between aggression and the principle of territorial integrity and inviolability of states as one of the main principles of international law.

This principle indirectly reflected in paragraph 4 of Article 2 of the UN Charter, as well as in Helsinki Final Act of 1975 and the main content of this principle is the fact that states must respect each other's territorial integrity and refrain to violate the territorial integrity. [2, 307]

The universal tendency is that generally accepted in international law, the state territory should not be the object of military occupation as a result of unlawful use of force and each state has the exceptional sovereign power within its territory. It should be noted that the authority of the state which called "territorial leadership" or "territorial superiority" is considered a major component of the country's sovereignty.

Considering the close interaction with crime of aggression (because one of the objects of this crime is territorial integrity of state), in the first place it is necessary to clarify three terms which includes the context of the principle - "territory", "integrity" and "inviolability". Because of the definition and the initial statement of aggression their practical importance is undeniable.

According to international law the "territory" means of the earth, water, land, land, which consists of the airspace required for physical presence in every state, shall be regarded as the most important condition. The state territory is that areas where they under the sovereign authority and establishes their legal status of a particular country's laws and international legal agreements. The terms "Territorial integrity" and "territorial inviolability" are controversial issue in international law.

"Territorial integrity" by this sense, is considered wider concept than "territorial inviolability". PhD in Law R.Karayev justified notes that, the definition of territorial inviolability of the state constitutes the elements of the concept of territorial integrity of states, and these concepts are part of an integrated whole. [6, 20]

Professor S.B. Chernichenko is associated mismatch between these terms with style of expression of this concept relates to wording in English and Russian texts of UN Charter. According to him, this term was expressed in Russian the term "territorial inviolability" ("territorialnoy neprikosnovennosti"), and in English the "territorial integrity". [9, 187]

Certainly, confirming the mentioned statements it should be emphasized that, this term which expressed on Article 2, paragraph 4, of UN Charter (the English text) and Article 1 (a) of the Helsinki Final Act as a separate principle ("the territorial integrity of state"), is more acceptable this concept in the broad sense. And the expression "inviolability" is clarified stated above on Article 1 (a) of the Helsinki Final Act and this special principle (third principle) has been identified there as "inviolability of frontiers".

Thus, according to international law documents, the term territorial integrity is the broader sense than the concept of territorial inviolability and both these concepts is better to be considered as part of an integrated whole. At the same time, territorial integrity as a very important principle of international law was directly related to both a form of aggression - "direct" and "indirect" aggression may be violated by supporting the separatist regimes on the territory of another state, as well as through the use of military force directly against the state.

The principle of equal rights and self-determination of peoples which has great importance of the mutual relationship with aggression is considered a specific legal meaning in international law. Indeed, international law practice proves that the aggressor states try to justify its criminal actions only through this principle differentiating this principle than other *jus cogens* principles of international law, PhD in law V. Ibayev wrote that "subject of this principle is not a state, but it is a people. That is as for this feature of the same principle is politically more acute controversy and complex legal issues." [2, 320]

For clarifying the content of the above-mentioned principle it should be paying special attention to two concepts- "people" and "self-determination". In the context of the above-mentioned principles and as for international law, "people" as a rule, cannot understand the ethnic sense. As an international law concept "people" does not means of any national or ethnic group, but means just the entire population of country (or state, illegally deprived of their territory). In general, according to the modern international law, the "people" is understood as a concept which includes itself a specific territory and a government. In other words, "the people" does not understood as an ethnicity, but understood as demos. Due to the modern international relations, the term "people" (or "nation"), is related to "country" or "sovereign state".

Another controversial issue in international law within the meaning of this principle is related to the terms "people" and "nationality". However, according to Ph.D. V. Ibayev, the lack of a common concept does not be an obstacle for the appointment of the subject of the right to self-determination and the issue of self-determination should be resolved by expression of the will of all the people which living in any particular territory-state. [2, 327] In this sense, we consider that as a subject of right to self-determination does not the nation which manifested is of national character and features, as well as the cultural identity of the nation, but is the society- people, who is consist of different nationalities and has the same rights.

According to international law, people may have the right to self-determination as a whole, but its part, including the national minorities is unacceptable that such a right. At the same time, despite the fact that historically the liberation wars, the great powers sometimes are hesitant to recognize and not receive unequivocally the right of peoples to self-determination and to establish their state the cost of some territories.

Self-determination became the subject of debate at Paris peace conference in 1919, but this right failed recognition as a norm of international law. The issue, as 5th principle of US President Woodrow Wilson's "14 Article", was identified by the provision the "impartial settlement of colonial issues". [14.] Meanwhile, this right which are not intended in any provision of the document on rights of colonial and dependent people, considered as a factor that has more political shade. Therefore, the US Secretary of State Lansing called political dynamite the right to self-determination of peoples. And the position on the factor of self-determination of officials of the UK, Italy and France was the same. Thus, the principle of

self-determination does not be accepted as a norm of international law at the Paris Peace Conference and instead of this mandate system has been applied. And the essence of this system was not something else and not differs from the goals of the aggression and means the "legalization" of new territory and colonies.

After World War II, the new geopolitical factors had allowed this right to appear in international law normative system. The principle of equal rights and self-determination of peoples, as an official term for the first time found its expression in Article 1 of the UN Charter. [10.] In the broader sense, the normative content of the principle explained in Declaration on the Principles of International Law, in 1970 and noted there that, all peoples have the right freely to determine, without external interference, their political status and to pursue their economic, social and cultural development, and every State has the duty to respect this right in accordance with the provisions of the Charter. [7.142].

According to the 1970 Declaration all states, respecting the free will of the people, have to duty to refrain from any aggressive action which deprived nation's right to self-determination. The declaration also states that the defending of the principle of self-determination does not be encouraged the separation and dissection of country and this principle can and should be solved within the concrete conditions - under the principles of inviolability of frontiers and territorial integrity of states. Taking into account the possibility of using as an excuse right to self-determination of peoples by any government to use force against another state or to undermine the integrity of the community, the Declaration notes that supporting of this principle should not create a basis for aggression: "Every State shall refrain from any action aimed at the partial or total disruption of the national unity and territorial integrity of any other State or country" [11].

In order to avoid speculation on the principle of self-determination of the peoples United Nations General Assembly adopted the Resolution A / RES / 47/135 on 18 December 1992, of Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities [12.] The principle of self-determination interconnecting to the principle of territorial integrity at The Helsinki Final Act noted that, this principle cannot be regarded as a right of national minorities. This is already officially reflected in the name choice of the principle. [7, 156]. This principle is called at the Final Act "equal rights and the right to dispose of their own destiny of peoples". Apparently, the term "self-determination" has been replaced with the term "peoples' right to dispose of their own destiny", and it means according to generally accepted norms of international law and the logic of modern international relations system, national minorities not using the right to self-determination of within a particular state, but have the right to dispose freely of their own destinies by maintaining their national mentality, culture, language, religion and so on. The final act was determined that the member states should respect this principle "due to the purposes and principles of the UN Charter and relevant norms of international law, including the rules relating to the territorial integrity of states".

As you can see, all of these documents approaches to the principle of self-determination in the context of the principle of territorial integrity and as concepts of sovereignty, territorial integrity and political independence are not only considered the main indicators at the UN Charter, Declaration on the Principles of International Law in 1970 and the Helsinki Final Act, but also other international legal norms. European Convention on Human Rights in 1950 directly noted that the implementation in a democratic society of freedoms prescribed in Convention can be limited by law in condition of "national security, territorial integrity and interests of social stability ...". In this document, as well as paying special attention to the factor of "territorial integrity", it shall be prevailed in the context of the rights and freedoms prescribed in the Convention. In other words, the rights and freedoms protected by the Convention in respect of the territorial integrity could be limited and this is a document that has adopted the primacy of principle of territorial integrity.

Thus, it should be necessary considered to approach in the context of the principle right equality and self-determination of peoples and other important principles of international law, in particular principle of territorial integrity of states. This right not belongs to the nationalities and ethnicities but belong to whole population or people who have its historical territory and legal unity. At the same time, as protection of national minorities, human rights and freedoms, globalization, European integration, legal and geopolitical factors in contemporary international law can justify the violation of territorial integrity of states under no circumstances. Indeed, the loss of balance between these principles can result by the violation peace and security, including by appearing the elements of aggression in the modern world.

The next important principle of international law is the principle of respect for human rights which has a close cooperation with aggression and sometimes observed with attempts to justify this crime. Regardless of the nature of the armed and non-armed, this situation shall be applied to international treaties on human rights. At the same time, this directly linked as a matter of international humanitarian law. In this respect there is an inverse proportionality between the "protection of human rights" and the "protection of territorial integrity, political independence and sovereignty of state".

Of course, according to international law any violation of human rights accompanied by the use of armed force is unacceptable. In this sense N.B. Krilov noted that, "if an attack to citizens on the territory of the country has the military character, it shall be understood as an attack on the territory of another state, and it provides the basis for the use of force by using of the right to self-defense". However, he stresses that the armed protection of its citizens in the territory of another state is not limitless. In other words, this method can be considered acceptable for the government first, if there is a real threat to the life of its citizens, and secondly, the protection of its citizens in the event that the country does not or is unable to defend it, and finally the third, when it is impossible to control the situation through peaceful means. The state cannot conduct military operations for protection its citizens in the territory of another state, because it has violated the country's territorial integrity and political independence. Therefore, military operations which intended for this purpose should comply with the scale of the attack or threat of attack and military forces must leave the territory of that country after completion of their mission. Supporting the ideas of the author it should be noted that, it is unacceptable any military operations in the territory of another state by violation of the territorial integrity and political independence of state and under the name of the protection of civilians.

References:

1. Əliyev E. Ə. *Beynəlxalq nəqliyyat hüququ. Dərslük*. -Bakı: «SeNa» MMC nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2009. -868 səh.
2. İbayev V.Ə. *Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq müstəvisində*. -Bakı: Elm, 2006. -696 s.
3. Celik E.F., *Milletlerarası Hukuk, II Kitap*. -İstanbul 1987. -397 s.
4. Meray S.L., *Devletler Hukukuna Giriş II Kitap*. -Ankara, 1995. -668 s.
5. Действующее международное право. В 8-и томах. Составители Ю.М.Колосов и Э.С.Кривчикова. Том 1. - М.: Издательство Московского независимого института международного права. 1999. -864 с.
6. Караев Р.М. *Соотношение принципов территориальной целостности и самоопределения народов в теории и практике международного права*. -Баку, «Текнур» 2009. -304 с.
7. *Международное публичное право. Сборник документов. т.2*. -М. 1996. -349 с.
8. *Международное уголовное право. Под общей редакцией академика В.Н.Кудрявцева*. - Москва «Наука» 1999. -264 с.
9. Черниченко С.В. *Теория международного права. Т. 2: Старые и новые теоретические проблемы*. -М.: Изд-во "НИМП", 1999. -645 с.
10. *Charter of the United Nations*, <http://www.un.org>
11. *Declaration of Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations*, <http://www.unhcr.org>
12. *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, <http://www.un.org>
13. *United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX Session) "Definition of Aggression" (Resolution 3314) of 14 December 1974*. www.newcastle-emlyn.com
14. *Woodrow Wilson's Fourteen Points*, <http://www.historylearningsite.co.uk>

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

МРНТИ: 10.31.31

УДК: 347.922

Т.К. Жалғасбаев¹, Г.Б. Меирбекова²

¹ «Кәсіби заң кеңесшілер Палатасының заң кеңесшісі

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ТАЛАП АРЫЗДЫ СОТ ӨНДІРІСІНЕ ҚАБЫЛДАУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Аңдатпа

Мақалада талап арыз арқылы азаматтық іс қозғау - азаматтық іс жүргізудің бірінші сатысы ретінде іс жүргізудегі талап қоюдың жаңа тәсілдерін, әдістерін, түрлерінің ерекшеліктерін айқындаудан тұратыны айтылады.

Сонымен бірге, мақалада кәзіргі цифрландыру жағдайында азаматтық істер бойынша талап арыз берудегі жаңа инновациялық тәсілдердің өзгешеліктері ескеріле отырылып, тәжірибеде талап арызды сот өндірісіне қабылдаудың құқықтық реттелуі тиімділігінің артуының негізгі бағыттары анықталады. Зерттелген мақаланың тәжірибелік маңыздылығы мен нәтижесін, ғылыми зерттеу ұсынысын жалпы юрисдикциялық соттарда, аралық соттарда, талап қоюдың ұғымын жетілдіруге, оны жаңаландырып қолдануға болатыны көрсетіледі.

Түйін сөздер: азаматтық процесс, талап қою, талап өндірісі, талап арыз, талап қоюшы, жауапкер, сот, судья. электронды талап арыз.

T.K. Zhalgasbayev¹, G. B.Meirbekova²

¹ legal consultant, member of the " Chamber of Professional Legal Consultants»

²Abai Kazakh National Pedagogical University

**THE NEED TO INTRODUCE DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL
PROCESS**

Abstract

The article notes that the initiation of a civil case on a statement of claim consists in determining new methods, methods, and features of the types of limitation period in the proceedings as the first stage of civil proceedings.

At the same time, the article will take into account the nuances of new innovative approaches to filing claims in civil cases in the context of modern digitalization, as well as identify the main directions for improving the effectiveness of legal regulation of the acceptance of claims in court proceedings in practice. It is shown that the practical significance and the result of the article under study, the recommendation of scientific research can be used in courts of general jurisdiction, arbitration courts, to improve the concept of a claim, its innovative application.

Keywords: civil procedure, claim, claim proceedings, statement of claim, plaintiff, defendant, court, judge. electronic statement of claim.

Т.К.Жалғасбаев¹ Г.Б.Меирбекова²

¹юридический консультант, член «Палаты профессиональных юридических консультантов»

²Казахский национальный педагогический университет им.Абая

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИНЯТИЯ ИСКОВОГО ЗАЯВЛЕНИЯ В СУДЕБНОЕ ПРОИЗВОДСТВО

Аннотация

В статье отмечается, что возбуждение гражданского дела по исковому заявлению состоит в определении новых способов, методов, особенностей видов исковой давности в производстве как первой стадии гражданского производства.

Вместе с тем, в статье будут учтены нюансы новых инновационных подходов к подаче исковых заявлений по гражданским делам в условиях современной цифровизации, а также определены основные направления повышения эффективности правового регулирования принятия исковых заявлений в судебное производство на практике. Показано, что практическая значимость и результат исследуемой статьи, рекомендация научного исследования могут быть использованы в судах общей юрисдикции, третейских судах, для совершенствования понятия иска, его новаторского применения.

Ключевые слова: гражданский процесс, иск, исковое производство, исковое заявление, истец, ответчик, суд, судья. электронное исковое заявление.

Кіріспе. Азаматтық құқықтар мен заңмен қорғалатын мүдделерді қорғаудың барлық жағдайларында жалпы юрисдикция соттары мен аралық сот ісін жүргізу—соңғы он жыл ішінде бірқатар өзгерістерге ұшыраған құқық қолдану қызметінің күрделі нысандарымен жүзеге асырылуда

Сот төрелігінің қолжетімділігі, оның тиімділігін арттыру мақсатында азаматтық іс жүргізу нысаны құқықтық қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін сотта қорғау тетігі әрекетінің іс жүргізу ерекшеліктерін көздеуі мүмкін. Дәстүр бойынша, ереже бойынша сот талқылауының тақырыбын құрайтын қатынастар іс жүзінде қаралуы мүмкін кез келген азаматтық істе талап арыз өндірісі үшін артықшылық танылады. Талап қою ісін жүргізу құқықтық табиғат ерекшеліктері бар істерді сотта қарау қағидаларымен толықтырылатын арнайы процестік ережелер рәсімді құрайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша «Әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуға құқығы бар. Сондықтан әр азамат өзінің бұзылған құқығы мен бостандығын сотта қорғауға құқығы бар» [1]. Азаматтар мен заңды тұлғалардың материалдық құқықтары бұзылған жағдайда процессуалдық іс жүргізу құқықтары пайда болады. Олар Азаматтық процесспен, қылмыстық процесспен және мамандандырылған әкімшілік процесспен сотта қаралып шешіледі.

Осылардың ішінде азаматтардың азаматтық, отбасылық, еңбек, қаржы жер, экология және тағы басқа құқықтарын қалпына келтіруді мақсат етіп қоятын Азаматтық процесстік құқық. оны Талап қоюмен іс жүргізу деп атайды. Сондықтан, оны реттейтін басты нормативтік акт Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексі [2]. Ол 2015 жылы 31 қазанда қабылданып, 2016 жылы 1 қаңтардан бастап күшіне еніп қолданыста. Күні кешеге дейін оның әр бабы мен тарауына әлі де өзгерістер мен толықтырулар енгізілуде.

Елімізде азаматтық іс жүргізу біздің көз алдымызда өсіп, дамып келе жатыр. Бұл өзгерістер әсіресе, сот органдарында соңғы жылдары туындаған көптеген жаңарулар мен техникаларды енгізумен байланысты.

Талап қою, талап арыз беру мазмұнын жаңарту—бұл ең алдымен азаматтардың талап арыз беруде, оның құрылымын, мазмұнына сайлылығын, сауаттылық пен құқықтық тәрбиелеудің тәсілдері мен әдістерін, талап арыздың өзін қайта қарау болып табылады. Талап арыз беруге

сандық технологияларды енгізу, түбегейлі сот процестеріне еніп жатқан жаңа жүйені қолдану, сот және прокуратура орынында тәжірибеден өтіп жатқан студенттің құқық бойынша жетістіктерін бағалау, инновация аясындағы талап арыз беру, қабылдау, қайтару мазмұны азаматтық іс жүргізуде талап қою кеңістігін құруға бағытталған. Ол қазіргі студент, ертеңгі жас маманды кәсіби өмірге ену кезінде болашақ заңгердің қалыптасуы мен дамуына, іс жүргізуге бейімделуіне қолайлы жағдай туғызады.

Біздің құқықтанудың кез-келген саласындағы, әсіресе іс жүргізудегі сапалы өзгерістер соттың өз орны мен іс жүргізудегі рөліне жаңа тың көзқарасын қалыптастырусыз мүмкін емес. Сондықтан, азаматтық процесте қазіргі әлемдегі әрбір сот азаматтардың құқығы мен мүддесін қорғау бойынша талап қоюдың мазмұны мен іс жүргізу технологиясын, барлық процестік өзгерістерді түсініп, қабылдауы керек.

Құқықтану мамандарының алдында тұрған мақсаттар мен міндеттердің маңызылығын түсіну үшін әрбір болашақ заңгер талап қою бойынша жаңартылып, қолданысқа енген инновацияларды қабылдауға дайын болуы керек. Өйткені, Бізден, заңгерлерден азаматтық процесін талап қою бойынша талап арызды сауатты, мазмұнына сай толтыруды қамтамасыз ету талап етіледі.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер). Талап арызды сот өндірісіне қабылдау сот қызметінің мәні және қорғауға жататын құқықтың ерекшелігі болады. Материалдық-құқықтық критерийге сүйене отырып, талап қою және талап етілмеген өндіріс түрлері бөлінеді. Бұл ретте мүдделі тұлға өзінің заңды мүдделерін сот арқылы қорғау үшін жүгінуге мәжбүр болатын даулы жағдай тәуекелсіз өндірістерде сот талқылауының нысанасы болып табылады. Заң әдебиеттерінде талап қою өндірісімен салыстырғанда жеңілдетілген процесс белгілері бар рәсімдер ретінде тәуекелсіз өндірісті қарастыру мүмкін екендігі көрсетілген [3, 60 б.].

Талап арыз және талап қою өндірістерін бөлу туралы мәселенің пікірталастығын атап өткен жөн. Өндірістің үш тәуелсіз түрін бөлу туралы әртүрлі ұғымдар бар екені белгілі.

Сонымен, Г. Добровольский және басқа ғалымдар өндірістің тек екі тәуелсіз түрін анықтады: талап өндірісі және ерекше өндіріс, әкімшілік құқықтық қатынастардағы істер өндірісі де сот ісінің бір түрі деп санайды.

Д. М. Чечот өндіріс түрлерін бөліп, "талап қою" және "талап қою емес" деп түсініп, оларды шартты түрде бөлді. Бұл жерде де соңғы іс жүргізу әкімшілік құқықтық қатынастардағы істер және ерекше өндіріс.

Басқа бағыттағы ойды процессуалист А.Т. Боннер айтқан, ол сот төрелігі тек талап қою ісі бойынша жүзеге асырылады. Көптеген істерді қарау ерекше іс жүргізу болып табылмайды, өйткені мұндай жағдайларда сот құқық туралы дауды қарамайды және құқық нормаларын қолданбайды, - деген [4, 16 б.].

М. Ю. Лебедев өндіріс түрлері туралы бірінші сатыдағы сотта талап өндіріспен қарым-қатынас контекстінде өз ұстанымын білдіреді. Бұл автор талап қою ісін анықтау және талап арыз түрі ретінде талаптық емес талаптық өндіріс "негізі" тамыры логикалық схемасын бұзады. Мысалы, Ағаш-бұл ағаштың барлық белгілерімен анықталған қарағай, емен, көктерек және басқаларға қатысты жалпы түсінік, сонымен қатар осы ағаштың ерекше белгілері. Кез-келген белгісі болмаған жағдайда, қарағай ағаштың түріне жатпайтын еді. Талап қоюсыз өндірістер талап арыздан белгілерді қосумен емес, басқалармен алмастырылатын бірқатар белгілерді алып тастаумен ерекшеленеді. Ол өндірістің жалпы ережелері мыналарды қамтиды деп санайды. Талап қою ісін жүргізу, оны іс жүргізудің жалпы ережелерінен алып тастау, ерекше талап қою туралы істерді жүргізу, әкімшілік істерден басқа жергілікті өзін өзі басқару және атқару органдарының құқықбұзушылықтарынан туындайтын істерде де талап арқылы азаматтық істерді қозғауға негіз болады. [5, 9-11 б.].

Талап арқылы азаматтық іс қозғап, оны қарау - сот ісін жүргізудің мақсатына қарай талап арызды саралауды жүзеге асыратын құқықтық сипаттағы өлшем. Ол мәлімделген талаптарды мәні бойынша қарау, соттың мемлекеттік органдар, лауазымды адамдар әрекеттерінің

(әрекетсіздігінің) заңдылығы мен негізділігін тексеруі, аралық сот шешімінің күшін жою үшін негіздердің болуын белгілеу және т. б., дәлелдеу ауыртпалығын бөлу ерекшеліктерін, азаматтық процесс қағидаттарының көріністерін айқындайды. А.Ж. Касенованың пікірінше, бәсекелестік принципі өндірістің әртүрлі түрлерінде және оның барлық әмбебаптығы сот ісін жүргізудің жекелеген түрлерінде көрініс ерекшелігіне ие. Сонымен қатар, талап қою емес талаптық өндірістерге арнайы принциптер тән. Атап айтқанда, бұл автор қоғамдық құқықтық қатынастардан туындайтын істер бойынша іс жүргізудің арнайы принциптеріне парасаттылық, соттың іс жүргізу белсенділігі, лауазымды адамның кінәсінің презумпциясы, істерді уақтылы қарау, істерді қараудың императивтілігі қағидаттарын жатқызады.

Талап арыз арқылы сотта іс қозғау үшін алдымен талапкер ретінде талап арыз жазу керек. «Процестік талапкер» термині мынаны білдіреді. Біріншіден, бұл процесте белсенді, өз атынан басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын және заңда мүдделерін объективті әрқашан қорғайтын бағытта сөз алатын тарап, талапкер Осыған байланысты ол қарсы тарап жауапкерге қарсы өз құқығын қорғап заңды қызығушылық көрсететін тарап.

Екіншіден, "процестік талапкер" термині бұл құқықтарды, бостандықтар мен мүдделерді қорғау үшін талап қойылған адамның сот өкілі емес, тарап туралы сөз болып жатқанын білдіреді. Сот өкілі басқаның құқықтарын, бостандықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін қорғай отырып, процесте басқа адамның атынан, яғни өзі өкілдік ететін адамның атынан әрекет етеді. Бұл сот өкілі мен іс жүргізу тарабы талапкердің айырмашылығын көрсетеді. Екеуі де талап арыз жазуға құқығы бар, бірақ талапкер өз атынан өз құқықтарын қалпына келтіруді сұрап жазса, сот өкілі басқа адамның, өкілдік берушінің атынан жазады. Оның өзі үін іске тікелей қызығушылығы, мүддесі болмайды.

Үшіншіден, «процестік талапкер» термині субъектіні білдіреді, ол өз атынан емес, басқалардың құқықтарын, бостандықтарын және қорғалатын құқықтарын заң мүдделері қорғайды. Демек, іс жүргізу талапкерлері іс бойынша тек іс жүргізу қызығушылығына ие, бұл азаматтық сот ісін жүргізуге осы қатысушының атауында көрінеді.

Осылайша, процессуалдық талапкерлер деп мыналар түсініледі: заңмен уәкілеттік берілген азаматтық сот ісін жүргізуге қатысушылар талап етуге, өз атынан талап арыз беруге, бұзылған құқықтары мен мүдделерін қалпына келтіруге, сот процестеріне қатысып, соңына дейін өз құқықтарын қорғауды талап ететін тұлға [6, 81 б.].

Өздерінің құқықтарын қалпына келтіру үшін азаматтар мен заңды тұлғалар өз мүдделері үшін сотқа мынадай талап арызбен жүгінеді: мұндай талаптың себептері мен салдарларын көрсетіп беру керек.

Әрбір жазылған талап арызға талап қоюы міндетті түрде талап арыздың көшірмелері жауапкердің санына қарай беріледі. Мысалы Жауапкер біреу болса, талап арыз екі данада жазылады, оның бірі сотқа, екіншісі жауапкерге жіберіледі. Ал жауапкер екеу болса- үш дана талап арыз, жауапкер үшеу болса – төрт дана талап арыз солай кете береді. Егер бұл талап арыз денсаулыққа келген зиянды өтеу, адам өміріне келген зиянды өтеу немесе басқа да адам денесінің зақымдану мен мертігуіне болатын зияндарды өтеуде, Анықтама органдары, тергеу органдарының, прокуратура органдарның заңсыз шешімдерімен беру туралы, әрекеттерімен немесе әрекетсіздігімен болатын қағидалары бойынша туындайтын талап-арыздарға қолданылмайды.

Талап арыз беруді құқықтық реттеу оның алдымен соттылық және ведомствалық бағыныстылығы бойынша айқындап алу қажет.

Ведомствалық бағыныстылық бойынша барлық азаматтық даулардың соңғы шешетін жері сот болғандықтан, ол сотқа тек талап арыз арқылы жолдану керек. Прокуратура, ішкі істер, құқыққорғау органдары, әкімшілік, яғни жергілікті атқару және басқару органдарына жай арызбен жүгіне беруге болады. Ал сотқа Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің тиісті бабында көрсетілген талап арыздың нысаны мен мазмұнын сақтамаса талап арыз қабылданбайды.

Азаматтық істер бойынша аудандық, қалалық соттарға талап арыз арқылы жауапкердің тұрғылықты жері бойынша жүгінеді. Бұл аумақтық соттылықтың ережесі. Жауапкердің тұрақты тұратын жеріне емес, заңды мекен жайына байланысты сол жердегі аудандық сотқа талап арыз жіберіледі. Мысалы, талап қоюшы Алматы қаласында, ал жауапкер Тараз қаласында тұратын болса, Тараз қалалық сотына талап арыз беріледі. Ал бір Алматының ішінде талап қоюшы Өуезов ауданында, ал жауапкер Медеу ауданында тұратын болса, талап арыз Медеу аудандық сотына беріледі. Аудандық соттар азаматтар мен заңды тұлғалардың материалдық құқықтары мен бостандықтары бұзылған ретте, яғни, азаматтық, еңбек, отбасы, қаржы, тұрғын үй, жер даулары пайда болғанда аудандық не қалалық соттарға талап арыз беріледі. Облыстық соттар материалдық құқықтан бұзылған дауларды қарамайды. Олар бірінші инстанция ретінде шетелдік тұлғалар қатысатын істермен бірге ірі инвесторлар арасындағы дауларды қарайды [7, 94 б.].

Сонымен бірге, балама соттылық арқылы талап арыз беру қазіргі кезде сот тәжірибесіне көптеп енуде. Ол дегеніміз, талапкер жауапкердің тұрғылықты жеріне барып талап арыз беруге материалдық жағынан не басқалай жағынан мүмкіндігі болмаса, онда азаматтық талап арыз талап қоюшының тұрғылықты мекен жайы бойынша берілетін болады.

Мысалы талап қоюшы әйел адам Алматы қаласында тұрып, Атырау қаласында тұратын ерімен некені бұзғысы келетін болса, және оның Атырау қалалық сотына талап арыз беруге қарамағында кішкентай балалары болса не материалдық ақша қаражаты жоқ болса онда ол Алматы қаласындағы өзі тұратын аудандық сотқа талап арыз бере алады.

Ал айрықша соттылық ол талапкердің де жауапкердің де тұрғылықты жері бойынша емес, арада дау болып отырған жылжымайтын мүлік пен мұраның басым бөлігі орналасқан жер бойынша соттар қарайды.

Мысалы, талапкер де жауапкер де Алматы қаласында тұрады, ал дау болып жатқан жер Қарасай ауданында. Онда оны айрықша соттылық бойынша Қарасай аудандық соты қарайды. Өйткені, жылжымайтын мүлік Қарасай ауданының территориясында орналасқан.

Сондай-ақ талап арыз беру мамандандырылған соттарға да беріледі. Ауданаралық мамандандырылған соттар бізде елімізде, азаматтық істер боойынша экономикалық соттар, олар заңды тұлғалар мен заңды тұлғалардың арасындағы, кәсіпкерлердің арасындағы корпоративтік дауларды қарағандықтан оларға жүгіну талап арыз беру тек солардың еншісінде.

Кәмелетке толмағандардың ісін қарайтын ауданаралық ювеналдық соттарға талап арыз беру балалардың ата-аналары, асырап алушылары мен қамқоршы, қорғаншыларының өкілеттілігінде. Олардан басқа, заңды өкілдерінен басқа ешкім сотқа талап арызбен жүгіне алмайды.

Мамандандырылған Әскери соттарда бір тарабы әскери қызметші болғанда ғана олар талап арызды қабылдайды. Олар әскери қызметшілердің, басқару органдарының әрекеттігі мен әрекетсіздігіне, шешімдеріне дау айту туралы істер бойынша талап арызды өз өндірістеріне қабылдай алады.

Ал әкімшілік құқықбұзуылықтан туатын азаматтық істер бойынша талап арыз талап өндірісімен емес ереке талап өндірісімен қаралады. Олардың талап өндірісінен басты ерекшелігі азаматтық істі қарау мерзімі бір айға ғана созылады. Ол кейде үш күнде бітіп кетуі де ғажап емес. Мысалы Сайлау кезінде кандидатураларды тіркеудегі заңсыздықтар бойынша үш күн не үш сағатта азаматтық іс қаралып кетуі мүмкін.

Сондықтан ерекше талап өндірісі қысқа, және қайта қарау сатылары апелляция мен кассация жоқ. Шығарылған шешім бірден күшіне енеді, шағымдануға болмайды.

Сот ісін жүргізуді өндіріс түрлеріне бөлуді қарастыра отырып, заңды құбылыс ретінде қазірдің өзінде қазіргі дамуында оның байқалады. Азаматтық құқықты қорғаудағы әртүрлі тәсілдер, азаматтық сот ісін жүргізуді жекелеген түрлерге саралау өлшемдері туралы мәселеге тоқталған жөн.

Мұндай саралаудың іс жүргізу-құқықтық және материалдық-құқықтық сипаттағы негізі критерийлер болуы мүмкін. Мұндай саралаудың негізіне іс жүргізу-құқықтық және материалдық-құқықтық сипаттағы өлшемдер алынуы мүмкін.

Материалдық-құқықтық критерийлерге сот ісін жүргізу тақырыбы кіреді: сот араласуын және материалдық құқық нормаларын қолдануды талап ететін құқық немесе басқа жанжал жағдайы туралы дау.

Ресей процессуалистері дұрыс атап өткендей, азаматтық істердің материалдық-құқықтық табиғаты нысанға оларды қарау рәсіміне айтарлықтай әсер етеді. Азаматтық сот ісін жүргізудің түрі сот қызметінің мәні және қорғалуға жататын құқықтың ерекшелігі бойынша талап қою құқығының да ерекшеліктерін ажыратуға болады.

Алайда, талап қою құқығының мазмұнын талдау кезінде олар модернизацияланған түрде бізге бірінші бағытта белгілі өкілеттіктерге келеді:

Оларды біз материалдық талап беру құқығы және процессуалдық талап беру құқығы деп екі аспектіде қарастыра аламыз.

Материалдық тұрғыда талап беру құқығы дегеніміз- ол конституциялық құқықтан бастап, азаматтық құқық, отбасы құқығы, еңбек құқығы, жер құқығы, айнала ортаны қорғау құқығы, қаржы құқығы және әкімшілік құқық пен қылмыстық құқықты жатқызуға болады.

Негізінде, іс жүргізу мағынасында талап беру дегеніміз сотқа жүгіну деген сөз. Өйткені, материалдық құқықтарға нұқсан келген кезде іс жүргізу құқығы пайда болады. Олар алдымен азаматтық іс жүргізу құқығы. Оның іс қарайтын саласы өте көп. Барлық дерлік материалдық құқықтар бұзылған кезде азаматтық іс жүргізумен қаралатынын байқаймыз. Тек қылмыстық құқық бойынша іс жүргізу адамның өмірі мен қоғамға қауіпті әрекет болған кезде басталады. Ол алдымен тергеу орындарында қозғалады. Әкімшілік құқықта дәл солай. Бұрындары әкімшілік құқықбұзушылықтар азаматтық іспен қаралатын. Кейіннен мамандандырылған әкімшілік соттарға бөлініп берілді. Өйткені, әкімшілік істерде де тергеу жүргізіліп барып, сотта айыппұл, белгілі бір құқықтан айыру және уақытшы қамау жазалары қолданылады. Ал азаматтық істерді жоғарыда айтып кеткеніміздей жаза жоқ, жаза жоқ жерде тергеу органдары болмайды. Бізде азаматтық істер тікелей сотта қозғалады.

Көрсетілген ережелердің негізі бастауын дамып келе жатқан процестік іс жүргізу ғылымында талап арыз берудің алдыңғы шарттарының бірі деп қарауға болады. Оған басты қасиет талап беру арқылы азаматтық құқықтар мен міндеттердің қорғалу құқығының кіруінде.

Кейбір кездерде мүлдем сотқа талап арыз беруге мүмкін болмайтын белгілі бір заңды фактілердің іс жүргізу сипатындағы мән-жайлардың болуымен немесе болмауымен шартталатындығында болып табылады. Бұл теорияның дамуы сотқа жүгіну құқығының жалпы және арнайы алғышарттары туралы ұғымды ғылыми айналымға енгізген З.Х. Баймолдинаға тиесілі.

Қазіргі уақытта көптеген авторлар сотқа жүгіну құқығын жүзеге асыру мүмкіндігін іс жүргізу сипатындағы фактілердің екі тобымен байланыстырады, олар келесідей аталады:

- талап қою құқығының алғышарттары;
- талап қою құқығын іске асыру шарттары [8, 48 б.].

Азаматтық сот ісін жүргізу саласына қатысты алғышарттар-бұл мүдделі тұлғаның талап қою құқығының болуы анықталған белгілер.

Егер сотқа жүгінген кезде талап қоюшының талап қою құқығының алғышарттары жоқ екендігі анықталса, онда талап арызды қабылдаудан бас тарту түрінде құқықтық салдар туындайды. Азаматтық іс басталып кеткен соң талап қоюға болмайтыны белгілі болса да бәрібір азаматтық істі тоқтатуға алып келеді. Азаматтық іс жүргізудің алғышарттары заңмен бекітілгеннен кейін олар оң және теріс жағдай болып бөлінеді. Ол дегеніміз егер алғыарт азаматтық іс жүргізудің оң жағдайына сай болса, онда бәрібір түбі азаматтық іс жүргізіледі деген сөз. Басқа өндіріспен қаралуы мүмкін. Ал теріс алғышарт болатын болса, онда ол азаматтық іс жүргізумен қаралмайды деген сөз. Онда ол азаматтық іс бойынша ведомствалық бағыныстылыққа жатпайды. Азаматтық істің соттылығы талаптың бірінші шарты негізінде

құқықтың өзін сипаттайды. Олардың негізгі мән-жайлары сотта іс қараудың тиісті өкілеттілігінің болуында немесе болмауында құқықтық дауды шешу процесінің заң негізінде реттелуінде болып тұр.

Процессуалистердің басым көпшілігі талапкердің азаматтық іс бойынша сот процесіне мүдделілігін көрсетеді. Яғни талапкер талап арыз жазбаса азаматтық істің болмауының да мүмкін екенін растайды. Сондықтан, бұл жерде талап қоюының кезекті процестік іс жүргізудің субъектісі екенін дәлелдейтін тәжірибелік маңызға ие. Соттық тәжірибе де тек талапкердің емес, жауапкердің де іс жүргізу процестік қабілетінің де осал емес екеніне де назар аударады. Азаматтық процес басталмай тұрып қайтыс болып кеткен азаматта таратылып кеткен заңды тұлғада ол жауапкер ретінде алға қойған бағыттары жоқ іске қатысушылар болып саналады. Өйткені, олар процесс болмағандықтан сот шешімі заңды күшіне енбей қайтыс болып кеткен не ұқсас дау болғандықтан, азаматтық іс тоқтатылған.

Сонымен бірге, төрелік соттардың екі тарап үшін міндетті болып саналатын шешімдерінің болмауы да төрелік сот шешімін орындатуға негіз бола алмайды. Азаматтық істерді дәлелді себептер болған жағдайда тоқтату не тоқтата тұру ұйғарымының болмауы да сотта азаматтық істі қозғаудың алғышарты болып табылмайды. Арада бітімгершілік келісім болса азаматтық іс ары қарай жалғастырылмай тоқтату туралы ұйғарым шығарылады.

Талап қою құқығын іске асыру шарттары жиынтығында мүдделі тұлғаның талап қою құқығын жүзеге асыруының заңмен белгіленген тәртібін сипаттайтын процестік сипаттағы мән-жайлар жатады.

Талап қою құқығының жоғарыда аталған алғышарттарының болмауы бұл шешілмейтін сипаттағы жағдайларға жатады, ал талап қою құқығын жүзеге асыру шарттарын сақтамау бірдей дау үшін сот болашағын сақтай отырып, талапкер үшін уақытша кедергілер тудырады.

Азаматтық істер бойынша заң негізіндегі қабылдау ережелері сақталмаса, жүзеге асырылмаса онда ол талап арызды қабылдамауға себеп бола алады. Онда талап арыз иесіне сот ұйғарымы арқылы себептері көрсетіле отырып қайтарылады.

Бұл егерде талап арыз қабылданып қойылған соң, азаматтық істі сот отырысына дайындау не сот отырысында қарау кезінде анықталса, онда арызды қараусыз қалдыру туралы ұйғарым шығарылады. Онда соттылық туралы ережені қоспағанда осы арызды қабылдайды. Талап қою құқығын іске асыру шарттары сондай-ақ, заңда егжей-тегжейлі реттелген. Олар қолданылатын істер шеңберіне, сондай-ақ заңда көзделген мән-жайлардың болуына немесе болмауына байланысты талап қою құқығын жүзеге асыру шарттары жалпы және арнайы, оң және теріс болып бөлінеді.

Қорытынды. Біздің ойымызша, талап қою құқығын жүзеге асыру шарттары: Біріншіден, талапкердің заңмен белгіленген талаптарын сақтауы қажет. Ол дегеніміз, даулардың осы санаты үшін тараптардың шартында көзделген жауапкермен дауды сотқа дейін реттеу тәртібі болу керек. Егер оның сақталуын растайтын құжаттарды ұсынбау және істің соттың соттылығына жатқызылуы бірдей. Іс осы соттың қарауына жатуы керек – талапкердің азаматтық іс жүргізу қабілеті болу керек. Талап арызды әрекетке қабілетті адам беруге тиіс. Сонымен бірге, өкілдің талап арызға қол қоюы және беруге қығы бар тұлға. Талап арызға талап қоюшы қол қоюға немесе оған қол қоюға және сотқа ұсынуға өкілеттігі бар адам қол қояды және береді ;

- соттың (аралық соттың) іс жүргізуінде ұқсас даудың болмауы

- талап арыздың тиісті нысаны мен мазмұны. Талап арызға және оған қосылып жіберілетін құжаттардың барлығы дерлік талапқа сай болу керек. Ал егерде ол талапқа сай берілмегенін анықтаған сот ол талап арызын қозғаусыз қалдыра алады және оған тиісті құжат жібереді. Ол құжатта талап арызда кеткен кемшіліктерді жоға мерзім береді және толықтыруды сұрайды. Егер бұл ескертулерге мән бермеген талапкердің талап арызы қабылданбайды. Сонымен бірге ол талаптың ескіру мерзімінің соңғы күндерінде шағым беру жағдайында мерзімі жалпы және оң болады.

Бұл жоғарыдағылардың негізінде талап арыз азаматтық процесті қозғайтын негізгі күшті құрал бола отырып, азаматтардың бұзылған құқықтарын қорғаудың басты негізгі қағидасы екенін растайды.

Талап арыз белгіленген инстанцияға, белгіленген соттылық бойынша, белгіленген тәртіпті сақтай отырып берілгенде ғана азаматтық істі қозғаушы құрал болып табылатынын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995. 30.08. - Алматы: Жеті Жарғы. 2020.-97 б.
- 2 Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері) 31.10.2015. Ресми мәтіні. – Алматы: Жеті Жарғы. 2019-217 б.
- 3 Абдуллина З.К. *Общие положения гражданского процесса: историко-правовое исследование.* – Алматы, Мектеп баспасы., 1989.-120 с.
- 4 Носырева Е. И. *Виды современного гражданского судопроизводства и их классификация // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве / под ред. М. К. Треушников.* – М. : Городец, 2004.-367 с.
- 5 Лебедев М. Ю. *Гражданский процесс : учеб. для вузов и ссузов.* – М. : Юрайт, 2010. - 241 с.
- 6 Касенова А.Ж. *Гражданский процесс. Курс лекций.* – Алматы.: Эспада, 2010.- 134 с.
- 7 Аленов С.А., Мадьярова А.А. *ҚР Азаматтық іс жүргізу құқығы.* Астана-2011-369 б.
- 8 Баймолдина З.Х. *Гражданское процессуальное право. Том 2.* Алматы, 2012, - 365 с.

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
LAW-ENFORCEMENT ACTIVITY**

МРНТИ:10.71.43

УДК:343.102: 351.745.7

М.Қалқаманұлы¹, А.С.Қожахмет¹

*¹Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің
Шырақбек Кабылбаев атындағы Қостанай академиясы,
Қостанай қ. Қазақстан*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПОЛИЦИЯ
ВЕДОМСТВΟΣЫНЫҢ ЖАҢА ФОРМАТЫ:
ЖАҢҒЫРТУДЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАҒЫТЫ**

Андамна

Мақалада Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарын модернизациялаудың кейбір сұрақтары қарастырылады. ҚР тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылдың 5 қазанындағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына Жолдауын және Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарын жаңғырту жөніндегі 2019-2021 жылдарға арналған Жол картасының кейбір ережелері зерделеніп, баға беріледі, Қазақстан полициясының функциялары мен мақсаттары зерттеледі.

Түйін сөздер: Адам, әл-ауқат, полиция, жаңғырту, кадрлар

M.Kalkamanuly¹, A.S.Kozhakhmet¹

*Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Kazakhstan named after Sh.Kabyllbayeva*

**THE NEW FORMAT OF THE DEPARTMENT
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
STRATEGIC VECTOR OF MODERNIZATION**

Abstract

The article discusses some issues connected with modernization of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan. Here also is discussed the message of the First President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev “Growth of the welfare of Kazakhstanis: increase of incomes and quality of life” dated October 5, 2018 and provisions of the Road map on the internal affairs bodies modernization in the country in 2019-2021. Functions and tasks of the Kazakhstan police have been studied.

Keywords: Human, welfare, police, modernization, personnel

М.Қалқаманұлы¹, А.С. Қожахмет¹

Костанайская академия Министерства внутренних дел
Республики Казахстан им.Шырақбека Кабылбаева,
г. Костанай, Казахстан

НОВЫЙ ФОРМАТ ПОЛИЦЕЙСКОГО ВЕДОМСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ВЕКТОР МОДЕРНИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассмотрены некоторые вопросы модернизации ОВД РК, некоторые положения Послания Первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» от 5 октября 2018 года и Дорожной карты по модернизации органов внутренних дел Республики Казахстан на 2019-2021 годы. Изучены функции и задачи казахстанской полиции.

Ключевые слова: Человек, благосостояние, полиция, модернизация, кадры

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың жыл сайынғы халыққа Жолдауларында қазақстандық полиция қызметінің тиімділігі мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Полиция қызметінің нақты табыстарын тану, сындарлы сынау, сонымен қатар жүйелі жаңсақ басулар – «өрлеу мен құлдырау» әрекеті, жүйені сегменттік немесе ауқымды реформалау нәтижелері Елбасының халыққа үндеулерінде үнемі көрініс тауып отырды. Және бұл кездейсоқ емес. Өйткені, полиция қызметінің жаңа форматына, тұрақты антагонизмді жоюға деген әлеуметтік сұраныс пен қарапайым азаматтардың полиция қызметіне деген сенімсіздігі ұзақ уақыт бойы қордалана келіп, соңғы жылдары шарықтау шегіне жетті.

Қазақстандық полиция ведомствосын реформалау процесі шеңберінде жүйелі түрде жүргізіліп жатқан өзгерістерге, қазіргі полиция қызметкерлері мен осы құқық қорғау қызметіне үміткерлерге қойылатын кәсіби талаптарды арттыруға қарамастан, бүгінгі күнге дейін көптеген мәселелер толық шешімін таппай келеді.

Сонымен бірге, көптеген жағдайларда азаматтар полицияның нақты қызметкерлерімен байланыста болатындығын ескеру қажет, олардың кәсібилігі мен моральдық деңгейіне қарай жалпы полиция мекемесіне деген белгілі бір көзқарас қалыптасады.

Осы себепті, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы 5 қазандағы «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты кезекті Жолдауында құқық қорғау қызметінің сапасын арттыру және азаматтар қауіпсіздігінің қажетті деңгейін қамтамасыз ету мәселесі тағы да айтылды. «Ішкі істер органдарының қызметкерлері қылмыспен күресте «алдыңғы шепте» жүреді, көбіне өз өмірін қатерге тігіп, азаматтарды қорғайды. Сонымен қатар, қоғам құқық қорғау органдарының, ең алдымен, полиция жұмысының түбегейлі жақсаруын күтіп отыр», – деді Н.Ә. Назарбаев [1].

Соның нәтижесінде 2019 жылдың 1 қаңтарынан басталған, ішкі істер органдары жүйесін шұғыл жаңғырту қажеттігі мәлімделді.

Н.Ә. Назарбаев алдағы жаңғырту жұмыстарының 3 негізгі бағытын белгілеп берді, олардың әрқайсысы ұйымдастырушылық-құқықтық мәселелердің кең спектрін қамтыды және оны шешуге түбегейлі өзгерістер бағытталуы тиіс болды.

Біріншіден, Ішкі істер министрлігінің штаттық санын оңтайландырылды, полицияны өзіне тиесілі емес функциялардан арылту көзделді.

Екіншіден, полиция қызметкерінің жаңа стандарты бекітіліп, мансаптық ілгерілеу, сондай-ақ, полиция академиялары арқылы кадрларды даярлау мен іріктеу жүйесін өзгертілді.

Үшіншіден, халықпен жұмыс істеудің жаңа заманауи форматтарын енгізіп, полицияны бағалаудың өлшемдерін түбегейлі өзгерткен жөн.

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер). Жаңғыртудың осы бағыттарының әрқайсысының артында айқын ұтымды тәсіл түр (атап айтқанда, экономикалық және ұйымдастырушылық компонент), бірақ сонымен бірге полиция қызметінің халыққа нақты қызмет етуге бағдарлануының нақты бағытын атамай кетуге болмайды. Атап айтқанда, полицияның жұмысын сервистік модельге көшіру қажеттілігі көрсетіледі, бұл азаматтар мен полиция қызметкерлері арасындағы өзара қарым-қатынас жүйесін түбегейлі өзгертіп, тепе-теңдіктің ерекше түріне, полициямен қарым-қатынастағы психологиялық ыңғайсыздықтың төмендеуіне әкелуі тиіс.

Полиция қызметінің ашықтығын арттыру, өкінішке қарай, біздің елімізде әлі жеткілікті дамымаған қоғамдық мониторинг институтымен сүйемелденетін қызметтердің едәуір бөлігін автоматтандыру, – мұның бәрі халықтың полицияның күнделікті қызметіне деген сенім деңгейін арттыруға, бұрыннан бар жазалау практикасын ұзақ уақыт нивелирлеуге алып келуі тиіс.

Қызметтің ашықтығын орнатуға полицейлердің өздері де мүдделі екенін мойындау керек. Азаматтардың полиция жұмысының негізгі аспектілері туралы хабардарлығын арттыру, оның ішінде ынтымақтастық үшін жемісті алаңдар құру қазіргі қазақстандық полицейдің функциялары қаншалықты кең, оның жұмысының қарқындылығы қандай екендігі туралы нақты түсінік қалыптастырады. Көптеген дамыған елдерде полиция түсіндіру жұмыстарының, сондай-ақ нақты әлеуметтік әріптестіктің сипатына ие халықпен байланыс орнату үшін қызмет уақытының едәуір бөлігін жұмсайды.

Тиісінше, полицияның өзіне тән емес функциялардан, сондай-ақ қос өкілеттіктерден, атап айтқанда, лицензиялау, машиналарды тіркеу және техникалық қарау, автомобильді басқару құқығына емтихандар қабылдау, жүргізуші куәліктерін ресімдеу, сот-сараптама қызметін жүзеге асыру және т.б. сияқты қос өкілеттіктерден құтылуы халықпен сындарлы байланысты жүзеге асыру үшін қажетті уақытша ресурстарды белгілі бір жолмен босата алады. Жолдауда көрсетілген құқық қорғау органдарының қызметкерлерін аттестациялауға келетін болсақ, оны жаңғырту процесі шеңберінде, бірінші кезекте, техникалық мәселе ретінде емес, яғни өзіндік «қатарларды тазалау» ретінде емес, әрбір қызметкер үшін полиция қызметінің жаңа стандарттарына сәйкестігі тұрғысынан сапалы өзін-өзі бағалауды жүргізу, оның сапалы жаңа кәсіби өзін-өзі сәйкестендіруін қалыптастыру қажеттілігі тұрғысында бағалаған жөн.

Осылайша, әңгіме кезекті реформалау туралы емес, жаңғыртудың сапалы жаңа процесі туралы болып отыр. Жаңғырту (грекше «*modernе*» – жаңа) объектіні жетілдіру, жақсарту, жаңарту, оны жаңа талаптар мен нормаларға, техникалық шарттарға, көрсеткіштерге, сапаны бағалау жүйелеріне сәйкес келтіру процесін білдіреді. Жаңғырту процесі шеңберінде басым түрде сапалы өзгерістер, қандай да бір процестің, қызметтің неғұрлым жоғары деңгейіне өзіндік түрде көшу көзделеді. Әрине, жаңғырту процесі «бағытсыз» болмайды, тапсырманы және тиісті құралдарды нақты қоюды талап етеді. Қазақстандық полиция ведомствосының жоспарланып отырған жаңғыртуы полицияның жұмыс істеуінің шетелдік оң тәжірибесін пайдалануды көздейді, оны енгізу негізінде қазірдің өзінде полицияның жаңа, ұлттық моделі қалыптастырылуы тиіс.

Шетелдік тәжірибе туралы, атап айтқанда Грузия полициясы туралы айтатын болсақ, мен осы елде жүргізілген реформаларды еске түсіргім келеді. Ең алдымен, 2004 жылдың көктемін – іріктеу байқауы өткізілген кезеңді. Сол жылдың шілде айында жол полициясы таратылды, ал тамыз айында жаңа қызмет – Патрульдік қызмет департаменті жасақталып, оқытылды және жұмысқа кірісті, онда 1600 қызметкер болды. Оларға жоғары жалақы тағайындалды. 2005 жылдың қаңтар айының басында қызметкерлердің жалпы саны 2467 адамды және 130 автокөлікті құрады. Полиция қызметкерлерінің 14 күндік оқудан өткенін, бірақ олардың тек 15%-ы аттестаттаудан өткен полиция қызметкерлері болғанын айта кетуіміз керек. Сөйте тұра, олар тергеу мен криминалдық полицияны қозғаған жоқ. Ниет білдірушілер министрлікке өтініш бере алады, содан кейін бұл өтінім, оларды дайындайтын академияға жіберіледі. Үміткер конкурстың бірнеше кезеңінен өтеді, оның дене дайындығы, дағдылары тексеріледі. Міндетті түрде IQ тестінен өтеді.

Германия полициясының жұмысына келсек, бұл елде құрылған және осы уақытта жұмыс істейтін полиция жүйесі тиімділігінің жоғары деңгейі туралы айтуға болады. Оған үш жағдай мүмкіндік береді. Ең алдымен, егжей-тегжейлі әзірленген құқықтық базаға қарамастан, соғыстан кейінгі барлық уақытта ГФР Қарулы күштері ішкі дағдарыстық жағдайларды реттеу үшін полицияға көмек ретінде ешқашан қолданылмаған. Екіншіден, Германияның ірі қалаларында қылмыстың өсуі (ауылдық жерлерде қылмыс өспейді) тек шетелдіктердің есебінен болады. Үшіншіден, АҚШ, Ұлыбритания, Испания елдеріндегідей лаңкестіктер немістердің аумағында орын алған жоқ. Сонымен бірге, олар ешқашан британдықтар сияқты радикалды исламистерге қырын қарамады, ал Германияда тұрақты тұратын мұсылман қауымдастығының саны Ұлыбританиядан кем емес[2].

Негізінде, қабылдау шарттары АҚШ-тың Полиция академиясына қабылдау шарттарынан айтарлықтай ерекшеленбейді, онда АҚШ азаматтығы маңызды (иммигрант немесе АҚШ-тың байырғы тұрғыны маңызды емес), соттылықтың болмауы, мектепті аяқтағаны туралы құжаттар. Ең бастысы, пәндер бойынша жоғары баллға қол жеткізе отырып, колледжде білім алу немесе АҚШ армиясында екі жыл қызмет ету. Сонымен қатар, жас адам негізгі мектеп пәндерін, психология негіздерін, азаматтық және қылмыстық құқықты білуін тексеруге арналған тест – оқуға түсу емтиханын тапсыруы керек. Сондай-ақ денсаулық жағдайына және дене дайындығына тест тапсыруы қажет. Егер ол осы кедергілердің бәрінен өтсе, оны сұхбаттасуға жібереді, осылайша ол алты-тоғыз ай оқитын полиция академиясына түседі.

Германияда бірнеше полиция білім беру институттары бар. Білім берудің осы деңгейіндегі оқу орнының басты қағидаты оқу процесінің полиция практикасымен тығыз байланысын қамтамасыз ету болып табылады. Оқуға орта білімі бар ұлдар да, қыздар да қабылданады. Міндетті талап – автомобиль жүргізу құқығының болуы. Іріктеуді Мюнстер қаласында орналасқан арнайы орталық жүргізеді. Мұнда талапкерлер интеллект, психология және дене шынықтыруды зерттеуді қамтитын тестілеуге қатысады және оның нәтижелері бойынша оқуға үміткерлерді іріктеу жүргізіледі. Жоғары оқу полиция институттарының өздері қабылдаумен айналыспайды, тек оқуға дайын студенттерді алады. Тестілеуден сәтті өткендерді түрлі институттарға бөлуді де іріктеу жүргізетін мамандандырылған орталық жүзеге асырады. Полицей болғысы келетіндер өте көп, байқау бір орынға шамамен 10 адамды құрайды. Білім алушылардың санын Германияның Ішкі істер министрлігі мен Қаржы министрлігі анықтайды. Полиция білім беру институтында оқу процесі 3 жылға есептелген [2].

Полиция – жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жауап беретін көпфункционалды күш құрылымы. Соңғы жиырма жыл ішінде полиция аппаратын қайта құру және реформалау әрекеттері бірнеше рет жасалды, бірақ полиция қызметінің принциптері берік санат, өзіндік постулат, парадигма болып қала береді. Өзгеріп отырған әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайларда басталған полиция жүйесін жаңғырту полицияның жұмыс істеу сапасын, қызметкерлердің өз міндеттерін тиісінше және азаматтардың қажеттіліктеріне бағдарлап орындау қажеттілігін қайта қарастыруға бағытталған.

Қазақстан Республикасы полициясының негізгі міндеттері – адам мен азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғау, қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету [3].

Бұл ретте «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі Заңында көзделген өкілеттіктер тізбесі 50-ден астам тармақты қамтиды, олардың әрқайсысы құрылымдық жағынан қосалқы функциялардың елеулі санын көздейді. Шын мәнінде, мемлекеттің басқа органдарының функционалды мақсатымен салыстырғанда, ішкі істер органдарының құзыреті көп функциялы болып табылады. Бұл жерде сондай-ақ полицияның қоғамдық тәртіпті сақтау сияқты «мега-функцияны» – «адам және заң» қатынастарының мазмұнын сипаттауға арналған құқықтық санатты қамтамасыз ететіні туралы да айтуға болады. Жаңғырту полиция қызметінің іргетасы

болып табылатын осы негізгі міндеттерді өзгертуді емес, оларды орындау сапасын арттыруға, тұрақты оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін пәрменді тетіктерді құруды көздейді.

Осылайша, жаңғырту процесін іс жүзінде жүзеге асыру мәселесін бағалай отырып, заң нормаларын практикалық тұрғыдан қалай аудару керектігін түсіну, полицияның жұмысын заңға сәйкес тиімді ету, яғни іс жүзінде жаңа мәселелер мен қарама-қайшылықтардың үнемі жинақталуына әкелетін кедергілер мен шығындарды жеңу керек.

Полицияның қызметін жетілдіру кезінде жүйелендірілген (кодификацияланған және шоғырландырылған) заңнамалық базаны құруға, полиция қызметкерлерін мұқият кадрлық іріктеу мен кәсіби даярлауға, олардың қызметін бақылау тәсілдері мен әдістеріне, қызметтерді бөлуге тең дәрежеде назар аудару, сондай-ақ полиция функцияларының қайталану мәселесін шешу маңызды.

Бірақ полиция жүйесінің жұмысын ұйымдастырудың жүйелік кемшіліктерін қалай түзетуге болады? Бұл сұрақтың жауабы мұқият және асықпай зерттеуді қажет етеді. Жаңа жағдайларда полиция күшті үдемелі елге сәйкес келетін жеке адамды, қоғам мен мемлекетті қорғаудың тиімді тетігіне айналуға тиіс. Полицияны жаңғырту ғылыми негізделген экономикалық, әлеуметтік және, әрине, құқықтық қолдауға ие болуы керек.

Қорытынды. Қазіргі уақытта орындау мерзімдері мен субъектілері бойынша өзара келісілген неғұрлым маңызды бағыттардан жасалған Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарын жаңғырту жөніндегі 2019-2021 жылдарға арналған жол картасы құрылды.

Тиісінше, жаңғырту процесі өткізуге жоспарланған іс-шаралардың айтарлықтай жоғары қарқыны мен қарқындылығын болжайды. Атап айтқанда, полиция кадрларын даярлау жүйесіндегі түбегейлі өзгерістерге байланысты тармақтардың бірі – ведомстволық білім беру жүйесін өзгерту жоспарланған. Бір жағынан, қазақстандық полиция үшін кадрларды даярлаудың қазіргі жүйесі ұзақ уақыт бойы жұмыс істеп келді және тұтастай алғанда өзін ақтады. Ал екінші жағынан, уақыт бір орында тұрмайды, мамандарды даярлауда ұтымдылық, экономикалық мақсаттылық, құзыреттілік тәсілдеме сияқты өлшемдер бірінші орынға шыға бастайды. Қазіргі таңда, жол картасын іске асыру шеңберінде ведомстволық білім беруді іріктеу, оқытуға, біліктілігін арттыруға және қайта даярлауға байланысты мәселелерді іске асыру бөлігінде жаңғырту жүргізілуде. Сонымен қатар, ведомстволық білім беру оңтайландырылды, оқу орындары олардың мамандануын ескере отырып жасалды. Қарағанды академиясы тергеушілерді, криминалистерді, Алматы академиясы жедел және техникалық қызметкерлерді, Қостанай академиясы – әкімшілік полиция және қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерін, Ақтөбе институтында – әкімшілік полиция қызметкерлерін, Шымкент оқу орталығында мамандандырылған күзет қызметі үшін қызметкерлерді даярлауды жүзеге асырады.

Сондай-ақ, оқыту тәсілдері айтарлықтай өзгертілді, атап айтқанда, жаңа арнайы курстар мен пәндер енгізілді: арнайы полиция тактикасы, ішкі істер қызметкерлерін психологиялық даярлау, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар. Барлық оқу орындарында кадрлардың біліктілігін арттыру және қайта даярлау бөлігінде бүгінгі күні Ішкі істер органдарының қызметкерлерін психологиялық даярлау, сондай-ақ халықпен жұмыстың сервистік форматы бойынша курстар жүргізілуде.

2021 жылғы қаңтардан бастап іріктеу қағидаларына елеулі өзгерістер енгізілді, атап айтқанда, бүгінгі күні Аумақтық бөлімшелер тиісті бөлімшеде бос лауазымға орналасуға үміткер қызметкерлерді іріктеуді жүзеге асырады, барлық қажетті құжаттарды оқу орындарына жібереді. Оқу орны тиісті мерзімде өз оқу орындарына оқуға осы кандидаттарды іріктеуді жүргізеді.

Бірақта, полиция кадрларын даярлаудың қазіргі нысанынан толық бас тартуға негізделген ұстамды көзқарасты атап өткен жөн, өйткені ПМ ведомстволық оқу орындарының бірінде, – Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясында, –Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарын жаңғырту жөніндегі 2019-2021 жылдарға арналған жол картасының 18-тармағына сәйкес, дәстүрлі оқыту нысаны сақталып қалды [4].

Бұл екі жүйенің бәсекелестігі үшін жағдай жасайды деп пайымдаймыз, нәтижесінде қызметін қоғам оң бағалайтын жаңа форматтағы полиция қызметкерін даярлаудың, тәрбиелеудің тиімді әдістерін нақты, тәжірибелік жолмен орнатуға болады.

Сонымен, осы уақытта сәтті жаңғырту үшін нормативтік база жасалған деп санауға болады, алайда, практикалық қызмет барысында Қазақстандағы ПО қызметін жаңғырту бойынша заңнамалық негізді одан әрі жетілдіруді талап ететін жекелеген проблемалық сәттер сөзсіз көрініс табатын болады.

Пайданылған әдебиеттер тізімі

- 1. Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру. Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 5 қазандағы Жолдауы.*
- 2. «Ішкі істер органдарының қызметін жаңғырту» <http://mediaovd.kz/kz/>.*
- 3. «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V ҚРЗ.*
- 4. «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарын жаңғырту жөніндегі 2019-2021 жылдарға арналған жол картасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 27 желтоқсандағы № 897 қаулысы.*

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING**

МРНТИ:10.79.47

УДК:343.1

Э.П. Кенжибекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІ ТОҚТАТУ:
ПРОЦЕССУАЛДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аңдатпа

Қылмыстық сот өндірісін тоқтату және сотқа дейінгі тергеп-тексерудің мерзімін тоқтату жөнінде қылмыстық процестік заңнамамен қарастырылған.

Жауапқа тартуға жататын күдіктінің (айыпталушының) анықталмауына орай қылмыстық процесті тоқтата тұру – белгілі негіздер бойынша жүзеге асырылады. Жалпы ол негізге сай сотқа дейінгі тергеп-тексеруді тоқтата тұру құқықбұзушылық оқиғасы анықталғанымен, қоғамға қауіпті әрекетті жасаған адамның анықталмауына орай жүзеге асырылады. Дәлірек айтар болсақ, құқықбұзушылық белгілері анықталған, орын алған құқықбұзушылық әрекеті дәлелденген, бірақ кімнің жасағандығы анықталмаған болып табылады. Көпетеген ізденушілердің пікірлері бойынша тоқталыған істердің көбісі күдікті ретінде жауапқа тартатын адамның анықталмауымен байланысты деп көрсетеді.

Түйін сөздер: айыпталушы, күдікті, қылмыстық қудалау, алдын ала трегеу, тоқта тұру, негіздері, процессуалдық мәселелері, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, мерзімдер, мерзімдерді үзу.

E.P. Kenjibekova¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

**PROCEDURAL CONSEQUENCES OF THE SUSPENSION
OF ANALYZABLE PRODUCTION**

Abstract

The criminal procedure law accurately describes the suspension of proceedings and the interruption of pre-trial investigation of the case. The suspension of the proceedings on an unidentified person who is to be charged as a charge is carried out in each specific case.

The suspension of a preliminary investigation on this basis is carried out in cases of detection of a crime, but the person who committed the socially dangerous act was not identified. In other words, when it comes to detecting crimes, it is proved that the crime was committed, and who did it was not determined. According to the data, 72 percent of the total number of dismissed cases cease to be associated with an unidentified person who is being held as a defendant.

Keywords: accused, suspect, time limit, procedural law, basis, prosecution, preliminary investigation, general conditions, evidence, criminal justice.

Э.П. Кенжибекова¹

¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИОСТАНОВЛЕНИЯ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

В уголовно-процессуальном законе определены основания приостановления судопроизводства и прерывания досудебного расследования по делу. Приостановление разбирательства по неустановленному лицу, которое подлежит привлечению в качестве обвиняемого, осуществляется в каждом конкретном случае.

Приостановление предварительного расследования осуществляется в случаях обнаружения преступления, но лицо, совершившее общественно опасный акт, не было идентифицировано. Другими словами, когда дело доходит до обнаружения преступлений, доказано, что преступление было совершено, а субъект, не был определен. По мнению многих ученых, 72 % приостановленных дел от общего числа связано с неустановлением лица, подлежащего привлечению в качестве обвиняемого.

Ключевые слова: обвиняемый, подозреваемый, уголовное преследование, предварительное расследование.

Кіріспе. Қазіргі таңдағы баршамыз өмір сүріп отырған қоғам, құқықтық мемлекет құру жолында. Құқықтық мемлекетте заңның үстем болатындығы барлығымызға белгілі. Яғни Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілген әрбір адам және азаматтың, құқықтары мен бостандықтарының сақталуын, өмірлері мен заңды мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз етуде заңның үстемдігінің қосар үлесі шексіз. Яғни, осыған орай негізгі заңымыз ҚР Конституциясында 12-бабының 1-бөлігі «Адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі» деп көрсетілген [1].

Қылмыстық процесте өз кезегінде айыпталушы деген қатысушы бар. Айыпталушы – бұл өз тарапынан қылмыстық құқық бұзушылық жасалғаны туралы куәлік беретін жеткілікті мәліметтер жиналған адам.

Заңға сәйкес айыпты болып мойындалатын адамға қатысты: прокурор айыптау актісін бекіткен; прокурор қылмыстық теріс қылық туралы хаттаманы бекітілген және қылмыстық істі қылмыстық заңның тиісті бабы (баптары) бойынша сотқа жіберу туралы шешім қабылданған; сотқа дейінгі терген терсеру процесін келісім жасау арқылы аяқталған адам айыпталушы болып танылады.

Оған қатысты сот талқылауы дайындалған, ал жекеше айыптау істері бойынша оған қатысты шағымды сот өзінің іс жүргізуіне қабылданған айыпталушы сотталушы деп аталады. Ал оған қатысты айыптау үкімі шығарылған сотталушы сотталған адам деп аталады. Оған қатысты ақтау үкімі шығарылған айыпталушы ақталған адам деп аталады.

Солай етіп, (айыпталушы) түсінігімен заң сотталушыны, сотталғанды және ақталған адамдарды қамтиды [2, б. 95].

Айыпталушы қылмыстық процестегі ортақ фигура. Қолданыстағы процестік заңымызда айыпкер немесе айыпталушы деген сөз әржерде кездеседі. Ал айыпталушыны жауапқа тарту деген тіпті де жоқ. Тек қана сезікті, күдікті деп көрсетілген. Жалпы күдікті деп тану және оның әрекетін саралау жөнінде қаулы шығару керек, брақ ол жерде айыпталушы туралы айтылмайды. Жаңа заңымыз бойынша айыпталушының процессуалдық жағдайы жойылған. Бұл қазіргі кездегі іс жүргізу тәртібіне қайшы деп уақытында Е.Е. Ерешев атап кеткен болатын [3, б. 4].

Кінәсіздік презумциясы принципi айыпталушынының құқықтық жағдайы үшін маңызды болып табылады. Сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы заңда тиым салынбаған барлық

амалдарымен қорғануға мүмкіншілік қамтамасыз етуге міндетті, сонымен қатар айыпталушыға өзінің кінәсіздігін дәлелдеуді оған жүктеуге және айыптаушының өзін өзі айыптауға мәжбүрлейтін шараларға жол бермеуі тиіс.

Айыпталушы күдікті үшін заңда қарастырылған құқықтарды пайдалануға құқылы (ҚПК-нің 64-б. 9-бөлігі), және сондай-ақ: оған қандай айып тағылғанын білуге; прокурор бекіткен айыптаушы актінің, қылмыстық теріс қылығы туралы хаттаманың көшірмесін алуға; өз құқықтары мен заңды мүдделерін заңға қайшы емес құралдар және тәсілдермен қорғауға және қорғану үшін дайындыққа жеткілікті уақытпен мүмкіндікке ие болуға; іс бойынша азаматтық талап қойылуына байланысты өзін азаматтық жауапкер деп таныған жағдайда оның құқықтарын пайдалануға; тергеп тексерудің кез келген сатысында процестік келісім жасасу туралы өтінішхат мәлімдемеуге немесе оған келісім білдіруге және процестік келісім жасасуға, процестік келісімнің көшірмесін алуға; қылмыстық істі алқабилер қатысатын соттың қарауы туралы өтінішхат мәлімдеуге құқылы.

Сотталушы құқылы: бірінші және апелляциялық сатылардағы сотта істі соттық талқылауына қатысуға; қорғаушы тараптық барлық құқықтарын, сондай-ақ соңғы сөз құқығын пайдалануға; сот талқылауының кез келген сатысында ынтымақтастық туралы процестік келісім жасасу туралы өтінішхат мәлімдеуге немесе оған келісім білдіруге және процестік келісім жасасуға; жасалған процестік келісімнен сот шешім қабылдау үшін кеңесу бөлмесіне кеткен кезге дейін бас тартуға; жария сот талқылауын талап етуге; істі тоқтатуға қарсылық білдіруге құқығы бар.

Сотталған немесе ақталған адамның құқықтары: сот отырысының хаттамасымен танысуға және оған ескертулер беруге; соттың үкіміне, қаулысына, судьяның қаулысына шағым жасауға және шағым жасалған шешімдердің көшірмелерін алуға; іс бойынша келтірілген шағымдар мен наразылықтар туралы білуге және оларға қарсылықтар беруге; келтірілген шағымдар мен наразылықтардың сотта қаралуына қатысуға; ынтымақтастық туралы процестік келісім жасасу туралы өтінішхат мәлімдеуге немесе оған келісім білдіруге және процестік келісім жасасуға құқығы бар.

Айыпталушыда қорғаушысының немесе заңды өкілінің болуы айыпталушының қандай да бір құқығын жоюға немесе шектеуге негіз бола алмайды.

Негізгі бөлім. Іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру қылмыстық-процессуалдық құқықтың маңызды институттарының бір ретінде ұзақ уақыттар бойы процессуалист оқымыстылардың мұқият назарында болып отыр. Біздің республикамыздың қолданыстағы қылмыстық-процессуалдық заңдылығы бұл институтты мүлде жаңа түрде көрсетіп отыр. Жаңа қылмыстық-процессуалдық Кодекс қабылданғанға дейін күші болған нормалардан анағұрлым ерекшеленеді. Іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұрудың негіздері өзгерді - бұрынғы заңда қарастырылған үш негіздің орнына істі тоқтата тұрудың сегіз негізі енгізілген. Олардың мөлшері өзгеріп қана қоймай, олардың сипаты да өзгерді, егер бұрын іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру негіздері іс бойынша іс жүргізуге айыпталушының (айыпталушы ретінде жауапқа тартылатын тұлға) қатысуға мүмкіншілігінің жоқтығымен байланысты болса, қазір заң бірқатар басқа да негіздерді қарастырады.

Сонымен қатар, өзіне қатысты сот талқылауы тағайындалған, ал жекеше айыптау істері бойынша өзіне қатысты шағымды сот өзінің іс жүргізуіне қабылдаған айыпталушы сотталушы деп аталады. Өзіне қатысты айыптау үкімі шығарылған сотталушы сотталған адам деп аталады. Өзіне қатысты ақтау үкімі шығарылған айыпталушы ақталған адам болып табылады деп көрсетілген.

Қылмыстық-процестік кодекстің 45-бабы 1-бөлігінің 1-тармақшасына сай айыпталушы соттан жасырынған не оның жүрген жері басқа себептермен анықталмаған жағдайда іс бойынша сот ісін жүргізу тоқтатыла тұады және сотқа дейінгі тергеп – тексеру мерзімдері уақытша үзіледі делінген [4]. Айыпталушы ретінде жауапқа тартуға жататын адамның анықталмауымен байланысты іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру. Бұл негіз бойынша алдын ала тергеуді тоқтата тұру қылмыс оқиғасы анықталып, бірақ қоғамдық қауіпті әрекетті жасаған

тұлға анықталмаған жағдайларда жүзеге асады. Басқа сөзбен айтқанда қылмыс белгілері анықтағанда, қылмыс әрекеттің болуы дәлелденген, ал кім жасағандығы, анықталмаған. Оқымыстылардың мәліметтері бойынша тоқтатылған істердің жалпы санының 72 пайызы айыпталушы ретінде жауапқа тартылуға жататын адамның анықталмауымен байланысты тоқтатылады.

Берілген негіздер бойынша іс бойынша тоқтата тұру, тергеу тұйыққа тірелгендігін және қылмысты заң мен белгіленген мерзімде ашуға мүмкіншілік жоқ болуын білдіреді.

Қылмыстық процесстік кодекстің 8 – ші бабына сай қылмыстың тез және толық ашылуын процес міндеттерінің бірі болып табылатындығы аталып көрсетілген.

Өкінішке орай не қылмыстың процессуалдық құқықта, не оны қолдану практикасында, не қылмыстық процесс теориясында қылмысты ашудың бірыңғай түсінігі көрсетілмеген. Осы сұрақтың тәжірибелік түсінігі туралы айта отырып А.М. Ларин «Ашылу - жекелеген қылмысқа қатысты қолданылатын, берілген қылмыстың жағдайларын және оны жасаған тұлғаны анықтауды білдіретін түсінік» - деп жазады [5, б. 74].

Бұл түсініктің әртүрлі аспектілері мен деңгейлері бар. Жедел іздестіру қызметінің көзқарасы бойынша қылмыстық істе күдікті немесе айыпталушы ретінде тұлғаның қатысуына тартатын негіздер белгіленгенде қылмыс ашылған деп тану үшін қажетті, бірақ жеткіліксіз алғышарт болып табылады. Айыптау актісін жасау үшін жинақталған дәлелдемелер жеткілікті деп есептегенде тергеуші қылмыс ашылды деп есептейді. Прокурор тергеушінің ойымен келіссе істі сотқа береді.

Қылмысты ашылған деп соттың тануы айыптау үкімімен көрініс табады.

Қылмыстарды ашпау қиыншылықтарды тексеру процесінде пайда болған салдар ретінде объективті және субъективті себептерге байланысты болады. Объективті себептер ретінде жасалынған қылмыс туралы мәлімет қылмыстық тергеу органдарын кеш түсуін айтады, сақталған қылмыспен қылмыстық іс қорғау арасындағы үлкен интервал, осының салдарынан дәлелдемелік материалдың болмауы және жоғалуы, іс жағдайларының күрделілігі, тергеушінің жұмысының көп болуы және т.б. Осы жағдайлар және басқа да объективті дәлелдемелерді таппай қалу мүмкіншіліктері сонымен қылмыстың ашылмай қалулары жөнінде бірқатар теоретик-процесуалситер, дәлірек келсек Ф.Ю. Бердичевский, Н.А. Якубович, В.М. Быков, А.С. Ломовский өз пікірлерін айтады [6, б. 87].

Қылмыстың ашылмауының субъективті себептеріне оны жасаған адамының анықталынбағандығы мен байланысты бірқатар жағдайларда анықтау және алдын ала тергеу органдарының қызметкерлерінің кәсіптілігінің болмауы, жұмысты нашар жоспарлау немесе мүлдем болмауы, тергеудің алғашқы кезеңдеріндегі қателіктер, тергеу әрекеттерін сапасыз өткізу және т.б. көптеген. Оларға: тергеушілердің маңызды бөлігінің бұл әрекеттің оң аяқталуына сенбеуі, тергеу жүргізуді тоқтатқаннан кейінгі өз міндеттерін тергеушілердің дұрыс білмеуі, сонымен қатар жалпы тергеуді ұйымдастыру жеткіліксіздігімен байланысты.

Қылмыстың ашылмай қалу себептері туралы сонымен қатар қылмысты жөнінде тергеушілердің жұмысын ұйымдастыруды жетілдірудің шаралары туралы тек теоретиктер ғана емес, сонымен қатар практиктерде айтады.

Жоғарыда көрсетілген істі тоқтата тұру негіздерінен бұл негіздің айырмашылығы, бұл жағдайда тергеу орындарына және сотқа жауапкершілікке тартылуға тиіс тұлға белгілі, бірақ оның қайда жүргендігі белгісіз. Істі осы негізге сәйкес тоқтата тұрған жағдайда, қылмыстық тергеу органдарының күші тұлғаның жеке басын анықтауға емес, айыпкерді іздеп тауып, оның алдын ала тергеу жұмыстарына және істің сотта қаралуына қатысуын қамтамасыз етуге бағытталады. ҚР ҚПК-нің 45-бабының 1-тармағының 1-бөліміне сай істер барлық тоқтата тұрған істердің бестен бір бөлігін құрайды.

Осы қарастырылған негізге сәйкес іс жүргізуді тек айыпкерге қатысты ғана қолданылады. ҚР ҚПК-нің 65-бабына сәйкес айыпталушы деп алдын ала тергеу жұмыстары жүргізіліп жатқан іске сәйкес айыпкер ретінде жауапкершілікке тартылуға тиіс екендігі туралы шешім шыққан немесе айыптама хаттамасы құрастырылып жауап алу органының бастығының

қолымен бекітілген болса (алғашқы тергеу жұмыстары қажетті емес істерге қатысты жауап алынғанда), сондай-ақ сотта соған қатысты жеке айыптау ісі қозғалған (жеке айыптау ісі) тұлғаны айтады. Айыпкердің істе пайда болуын заң қылмысты осы тұлғаның жасағанын негіздейтін айғақтардың жеткілікті болуымен баланыстырады. Сондықтан егер айғақтар жеткілікті болмаса, бұл негіздемеге сай іс жүргізілуі уақытша тоқтатыла алмайды.

Теоретиктердің арасында қылмысты іздестіру органдарының айыптауға дейінгі және айып тағылғаннан кейін де айыпкердің тұрғылықты жері туралы толық мәліметтер болмаған жағдайда істі тоқтатыла алады деген пайымға қарсы кері тартушылық жоқ.

Мұндай келісімшілік түсінікті де, өйткені заңға сәйкес тұлғаны айыпкер деп тану үшін айып тағу міндетті емес айыпкер ретінде жауапқа тарту туралы шешім болса жеткілікті. Тұлға мұндай шешім сырттай қабылданғанда да айыпкер ретінде таныла береді. Сондықтан тұлғаны айыпкер деп танып, оны жауапкершілікке тартуға барлық айғақтар бар болып, айыпкердің тұрғылықты жері ғана белгісіз болса, тергеуші тұлғаны айыпкер ретінде жауапкершілікке тарту жөнінде шешім шығарып, артынан заңның қажетті талаптарын сақтай отырып істі тоқтата алады.

ҚР ҚПК-нің 45-бабының 1-тармағының 1-бөліміндегі көрсетілген негіздеме екі шартпен біріктірілген істі тоқтата тұрудың екі жеке мәнін қарастырады. Бұл шарт - айыпкердің тұрған жерінің белгісіздігі. Бұл мән мына кездерде көрінеді: егер айыпкердің жауапкершіліктен қашып оның тұрғылықты жері белгісіз болса, қылмыстық жауапкершілікке тарту уақыты тоқтатыла тұрады (мерзімнің тоқтатыла тұруы деген сөз, қылмыскердің өз қылмысын мойындап келуінен кейін немесе оның қолға түсуінен кейін қайта жалғастыруға дейінгі істің мүлде тоқтатылуы. Мұндай жағдайда уақыт тұлғаның жауапкершіліктен қашып кеткенге дейін уақыт пен оның өз кінәсін мойнына алып келуі немесе қолға түсу уақыты қосылып есептелінеді, егер айыпкердің тұрғылықты жері анықталмаса, істі тоқтата тұру мерзімі шектелмейді.

ҚР ҚПК-нің 45-бабының 2-тармағының 1-бөлімінде көрсетілген негіздердің жеке мәні істі тоқтата тұруға айыпкердің жауапкершіліктен қашып жүргендігіне немесе оның тұрғылықты жері басқа жағдайларға байланысты анықталмағанына қатысты іс уақытша тоқтатылғандығына тікелей байланысты. Сондықтан бұл жағдайлар алдын алу шаралары туралы, бұрынғы алдын-алу шараларын өзгертуде немесе басқа түрін қабылдау туралы шешім қабылдауда басшылыққа алынады. Бұл жағдайларға ары қарай тергеу шаралары да тәуелді: егер айыпкер жауапкершіліктен қашып кетсе, оны іздестіру шаралары ҚР ҚК-нің 71-бабының 1-бөліміне сәйкес шектеулі уақыттың ішінде емес, қылмыс жасаған күннен бастап 15 жыл ішінде жүреді. Егер айыпкер жауапкершіліктен қашпай, тек оның тұрғылықты жері ғана белгісіз болса, іздеу жұмыстары шектеулі мерзім ішінде жүргізіледі.

Қорытынды. Айыпкердің қашып кеткеніне немесе оның тұрғылықты жерінің кейбір жағдайларға байланысты болғандығына істі тоқтата тұру мерзімі немесе оның тоқтатылуы байланысты.

1. Айыптаушыны қылмыстық ізге түсу иммунитетінен айыру оны шетелдік мемлекеттердің беруі туралы мәселелердің шешуіне байланысты айыпталушының іске қатысуының нақты мүмкіншіліктері болмаған кезде іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру.

2. Іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұрудың берілген негізгі тоқтата тұрудың екі жекелеген жағдайларын қамтиды; а) қылмыстық қудалау иммунитетінен тұлғаны айыру туралы сұрақтың шешілуімен байланысты және б) тұлғаны шетелдің беруі туралы сұрақтың шешілуімен байланысты. Екі жағдайда да істі тоқтата тұру туралы сұрақ істе айыпталушының қатысуының шынайы мүмкіншілігінің болмауымен байланысты болады.

3. Кейбір оқымыстылардың пікірі бойынша айыптаушының психикалық немесе басқа да ауыр аурулар істі тоқтата тұру үшін негіз болады, егер ауру өз сипаты бойынша - 1) ауыр; 2) уақытша; 3) емделетін болса.

4. Біздің көзқарасымызша, психикалық ауру және басқа ауыр ауру туралы бір мезгілде айтылса, онда ондай жалпылау орынсыз, өйткені: біріншіден істі тоқтата тұрудың негізі болып

өз сипаты бойынша ауыр болып табылмайтын психикалық бұзылыс (психопатиялық күй, неврастения) болуы мүмкін, сондықтан "Тергеушінің қойын кітапшасы" кітабының авторлары кез келген психикалық бұзылыстар істі уақытша тоқтата тұруға негіз болып табылады.

Жалпы тоқтата тұру көбінесе уақытша психикалық бұзылыстар кезінде мүмкін болса, онда өзгеде ауыр науқастар созылмалы болуы мүмкін болады (қантты диабет, бір қатар басқада соматикалық аурулар). Сондықтан бір немесе өзге де аурулар, іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұруға негіз болуы мүмкін жағдайларды, психикалық бұзылыстарға қатысты және басқа да ауыр ауруларға қатысты жеке қарастыру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған (2017.10.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.

2 Уголовный процесс Республики Казахстан: Общая часть. В схемах: учебно-методическое пособие / Толеубекова Б.Х., Грек Е.Н., Жуманбаева Н.А., Кенжибекова Э.П., Хведелидзе Т.Б. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2015. - 178 с.

3 Ерешев Е.Е. Айыпталушының процесуалдық жағдайы // Заң газеті. – 2013. - 28 мамыр.

4 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2018. – 348 б.

5 Ларин А.М. Приостановление предварительного следствия. - М., 1994. – 137 с.

6 Бердичевский Ф.Ю., Якубович Н.А. Быков В.М., Ломовский А.С. Приостановление производства по делу. - М., 2008. – 214 с.

МРНТИ: 10.71.61

УДК: 347.965

Толеубекова Б.Х.¹, Хведелидзе Т.Б.¹

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

**ТРЕХЗВЕННАЯ МОДЕЛЬ ПРАВОСУДИЯ:
ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ
ПРАВО КАЗАХСТАНА**

Аннотация

Понятие «трехзвенная модель правосудия» для казахстанского законодательства не является абсолютным новшеством. Схема «полицейский – прокурор – суд» в советский период развития права была известна как схема: «дознание, предварительное расследование – прокурорский надзор за законностью – рассмотрение и разрешение уголовного дела судом». В условиях суверенизации Республики Казахстан аналогичная схема была реализована в УПК РК 1997 года. В действующем УПК РК 2014 года реализация правосудия подчиняется схеме: «дознатель/следователь – прокурор – суд».

Преимственность в данном вопросе обусловлена следующими обстоятельствами: УПК РК 1997 года объективно был связан с УПК КазССР 1959 года, так как представлял собою кодекс переходного этапа развития национальной системы права; УПК РК 2014 года изначально проектировался как «новая редакция» действующего на тот момент УПК РК (1997 г.). На самом деле, УПК РК 2014 года, хотя и содержит ряд новелл, в то же время является в преобладающей части своих норм текстуальным воспроизведением УПК РК 1997 года.

Проблема состоит в достижении гармонии между новыми и традиционными институтами уголовно-процессуального права РК в условиях внедрения в данную отрасль права «трехзвенной модели правосудия» в новом прочтении.

Ключевые слова: трехзвенная модель правосудия, доказательственное право, гарантии законности, права и свободы человека и гражданина.

Толубекова Б.Х.¹, Хведелидзе Т.Б.¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

СОТ ТӨРЕЛІГІНІҢ ҮШ БУЫНДЫ МОДЕЛІ: ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІК ҚҰҚЫҒЫНА ЕНГІЗУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Қазақстандық заңнама үшін «сот төрелігінің үш буынды моделі» ұғымы абсолютті жаңалық болып табылмайды. «Полиция – прокурор – сот» схемасы кеңестік Заңның даму кезеңінде схема ретінде белгілі болды: «анықтау, алдын – ала тергеу – заңдылықты прокурорлық қадағалау-қылмыстық істі соттың қарауы және шешуі». Қазақстан Республикасының егемендігі жағдайында ұқсас схема ҚР ҚПК 1997 жылы іске асырылды. ҚР қолданыстағы ҚПК 2014 жылы сот төрелігін іске асыру «анықтаушы/тергеуші – прокурор – сот»схемасына бағынады.

Бұл мәселедегі сабақтастық келесі жағдайларға байланысты: 1997 жылғы ҚР ҚПК 1959 жылғы ҚазКСР ҚПК-мен объективті түрде байланысты болды, өйткені ол ұлттық құқық жүйесін дамытудың өтпелі кезеңінің кодексіні ұсынды; 2014 жылғы ҚР ҚПК бастапқыда сол кездегі ҚР ҚПК-нің «жаңа редакциясы» ретінде жобаланды (1997 ж.). Шын мәнінде, ҚР ҚПК бірқатар новеллаларды қамтыса да, 2014 жылғы ҚР ҚПК өз нормаларының басым бөлігінде 1997 жылғы ҚР ҚПК мәтіндік қайта жаңғыртуы болып табылады.

Мәселе осы салаға «сот төрелігінің үш буынды моделін» жаңа оқылымда енгізу жағдайында ҚР Қылмыстық-процестік құқығының жаңа және дәстүрлі институттары арасындағы үйлесімділікке қол жеткізуден тұрады.

Түйінді сөздер: сот төрелігінің үш буынды моделі, дәлелдеу құқығы, заңдылықтың кепілдіктері, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары.

B.Kh.Toleubekova¹, T.B.Khvedelidze¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

THE THREE-TIER MODEL OF JUSTICE: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION IN CRIMINAL PROCEDURE LAW OF KAZAKHSTAN

Abstract

The concept of the "three-link model of justice" is not an absolute novelty for the Kazakhstan legislation. The scheme "police - prosecutor - court" in the Soviet period of law development was known as the scheme: "inquiry, preliminary investigation - prosecutor's supervision of legality - consideration and resolution of a criminal case by the court". Under the conditions of sovereignization of the Republic of Kazakhstan, a similar scheme was implemented in the CPC of the RK of 1997. In the current CPC RK of 2014 the implementation of justice is subordinated to the scheme: "interrogator/investigator - prosecutor - court".

The continuity in this matter is due to the following circumstances: the CPC RK of 1997 was objectively related to the CPC of the KazSSR of 1959, as it represented a code of transition stage of development of the national legal system; the CPC RK of 2014 was initially designed as a "new edition" of the then-current CPC RK (1997). In fact, the CPC of the RK of 2014, although it contains a number of innovations, at the same time is in the prevailing part of its norms a textual reproduction of the CPC of the RK of 1997.

The problem lies in achieving harmony between the new and traditional institutions of criminal procedural law of Kazakhstan in the context of the introduction of the "three-tier model of justice" in the new reading of this branch of law.

Keywords: three-linked model of justice, law of evidence, guarantees of legality, human and civil rights and freedoms.

Введение

В контексте поручения Главы государства Президента Республики Казахстан К.-Ж. К.Токаева, данного им в своем послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 года, перед государственными органами и законодателем стоит задача поэтапного внедрения трехзвенной модели уголовного судопроизводства в системы национального права и правоприменительную практику [1]. Указом Президента РК от 24 мая 2021 года был утвержден Концептуальный план законотворческой работы на 2021-2026 годы (седьмой созыв Парламента РК) [2]. Согласно данному акту, в срок 2021-2022 гг. планируется совершение законодательства в сферах: судебной системы и статуса судей; модернизации судебной системы; прохождения правоохранительной службы; внедрения трехзвенной модели с разграничением полномочий и зон ответственности между правоохранительными органами, прокуратурой и судом. Эти положения означают, что, помимо УПК РК, предполагается осуществить внесение изменений и дополнений в ряд иных законодательных актов, имеющих отношение к уголовному судопроизводству (их перечень достаточно прозрачно просматривается в перечне сфер законодательного регулирования).

Таким образом, выполнение данной задачи потребовало разработки тщательной и взвешенной концепции, отражающей новую сущность обсуждаемой модели, которая была известна казахстанскому уголовно-процессуальному праву изначально. Глава государства, формулируя данное поручение, особое внимание обратил на необходимость четкого разделения полномочий органов предварительного расследования, прокуратуры и суда на основе сохранения баланса в рамках системы сдержек и противовесов, создания на каждом этапе эффективных фильтров. Суждения представителей ряда ведомств, имеющих отношение к уголовному преследованию, о том, что процесс «европеизации» отраслевого права предполагает внедрение или переход на европейскую модель правосудия, которая воспринимается и оценивается ими как совершенно новая, по нашему мнению, – не вполне соответствует действительности. Более того, победные реляции наподобие того, что благодаря начавшейся работе по внедрению европейской модели уголовного судопроизводства динамика уголовных правонарушений дает позитивные сдвиги – идет на спад – тоже является спорной. Динамика преступности действительно, дает позитивную картину, что объясняется, множеством социально-экономических, политико-правовых факторов, усилением профилактической деятельности правоохранительных органов и другими обстоятельствами. Однако, как справедливо полагают криминологи разных стран мира, это, прежде всего, является отражением длительного функционирования стран в условиях чрезвычайного положения в связи с пандемией коронавируса. Это – основная причина спада преступности, хотя и не единственная.

Было бы более правильным придерживаться понимания «европейской трехзвенной модели правосудия» как относящейся к той категории дефиниций, которая связана с переходом в казахстанскую правовую систему не в качестве новшества, а в качестве аналога ранее существовавшей в советской системе и ныне функционирующей на постсоветском пространстве модели. Скорее всего, речь должна идти о новом прочтении достаточно хорошо известной мировой практике, в том числе и казахстанскому законодательству, а также правоприменительной деятельности, взаимно обусловленной последовательности движения уголовного дела от одного уполномоченного органа к следующему уполномоченному органу. Действующая казахстанская модель схематично мало чем отличается от европейской модели. Все дело в деталях, конкретных предписаниях закона, соблюдение которых является неплохой гарантией обеспечения быстроты и справедливости нашего отечественного правосудия, в методологических подходах к вопросам институционализации ряда элементов категориально-понятийного аппарата, обслуживающего нужды уголовного преследования и судебного наказания.

Трехзвенная модель была всегда и ее сущность состояла и состоит в следующем:

- любое уголовное правонарушение должно быть предметом профессиональной деятельности государственных органов, специально уполномоченных на проведение предварительного расследования;

- любое досудебное производство должно быть предметом прокурорского надзора за соблюдением законности;

- любое уголовное дело, законченное предварительным расследованием, должно стать предметом судебного рассмотрения и его разрешения по существу (исключение составляют производства по делам частного обвинения).

Такая последовательность вступления в уголовное производство уполномоченных органов уголовного преследования и суда присутствует в национальных законодательствах всех без исключения стран, в которых применяются кодифицированные законы, регулирующие правоотношения, складывающиеся в связи с совершением лицом уголовно наказуемого деяния.

Исходя из изложенного выше, представляется, что применительно к указанной «трехзвенной модели правосудия/уголовного судопроизводства» необходимо вести обсуждение в русле усовершенствования действующего УПК РК. Комплекс проблем, возникающих во взаимосвязи с необходимостью усовершенствования уголовно-процессуального законодательства, а не радикальных перемен в этой части, – должны стать основным способом или средством выполнения поручения Президента РК. Нет необходимости создавать новый УПК РК или включать в действующее право зарубежные институты без проработывания всех деталей, могущих вызвать новые коллизии или свести к ничтожному те процессуальные механизмы, которые проявили свою эффективность. Иными словами, поспешная имплементация зарубежной модели без ее тщательной адаптации к УПК РК может повлечь за собой новые негативные последствия, которые не были известны национальному праву до сих пор.

Является аксиомой суждение о том, что чем стабильнее процессуальное законодательство, тем надежнее отправление правосудия. Материальное право – это более динамичное явление. Оно должно реагировать на социальные запросы раньше, чем процессуальное право или УПК (например, своевременное включение новых составов правонарушений в УК РК как только соответствующие признаки стали оказывать свое негативное воздействие на процессы жизни и деятельности общества, гораздо важнее, чем внесение изменений в УПК РК по тому же кругу проблем). Процессуальное право характеризуется своей инертностью, если не сказать консервативностью. И в этом его особенность, отличающая процессуальную отрасль от материального права. Большие, существенные перемены в процессуальной отрасли права – это всегда, на первоначальных этапах освоения новшеств, определенные потери в выполнении такой функции, как противодействие преступности. Противостояние преступности не должно знать перерывов. Любое промедление в этой деятельности используется криминально ориентированными субъектами для безнаказанного достижения своих преступных целей.

Применение норм УПК РК 2014 года до сегодняшнего дня сопровождается определенными сложностями, обусловленными недостаточной регламентацией правоотношений не только в рамках отдельных процессуальных действий, но и в пределах целых уголовно-процессуальных институтов. Так, вместо упрощения уголовного судопроизводства, как это предполагалось по Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, законодатель поставил практикующие органы перед необходимостью применять гораздо более сложные предписания при производстве по уголовному делу, чем это было в период действия УПК РК 1997 года. Ожидаемые новеллы вновь потребуют внесения изменений и дополнений в УПК РК 2014 года, что, безусловно, затронет также смежные нормы, смежные институты. Достижение полной гармонии и согласованности между всеми нормами УПК РК – это всегда одна из самых сложнейших задач в правотворческой деятельности. Риск создания еще большего объема противоречий или недостаточной регламентации сохраняет свою актуальность.

Актуальность темы исследования обусловлена необходимостью обеспечения качественного преобразования отдельных институтов уголовного процесса в контексте поручения Президента Республики Казахстан К.-Ж. К. Токаева, озвученного в его послании народу Казахстана в сентябре 2020 года.

Методология исследования - логико-правовой и диалектический подход к действующему законодательству, динамическим процессам в сфере социальных запросов.

Основная часть

Достижение стоящих перед законодателем целей и решение задач по внедрению схемы: «полицейский – прокурор – суд», - на наш взгляд, сопряжено с необходимостью изучения ряда проблем и решения иных производных задач, ориентированных на усовершенствование действующего уголовно-процессуального законодательства. Наше видение в приведенном контексте состоит в решении разновекторного комплекса сопутствующих задач. В данной работе нами предлагается рассмотреть и проанализировать лишь два следующих аспекта.

Аспект первый. Приведение круга полномочий прокурора, предлагаемых для делегирования ему в новых условиях, в полное соответствие с положениями ст.83 Конституции РК в редакции от 10 марта 2017 года [3], а также с положениями ЗРК «О прокуратуре» [4], либо внесение необходимых корректировок в отдельные положения в законодательство о прокуратуре По действующему законодательству прокуратура наделена полномочиями не только по осуществлению высшего надзора за соблюдением законности субъектами уголовно-процессуальных отношений, но также функциями по представлению интересов государства в суде и по осуществлению уголовного преследования. Согласно ст. 3 ЗРК «О правоохранительной службе» органы прокуратуры относятся к правоохранительным органам [5]. Попутно заметим, что новый ЗРК «О прокуратуре» в ряде своих положений, в структурном построении, терминологических обозначениях носит спорный характер. По существу, тот надзор, который в Конституции определен как «высший», по ЗРК «О прокуратуре» не обладает необходимыми признаками, указывающими на его высший статус. Однако, это тема для самостоятельного научного анализа и исследования.

Решение сформулированной выше задачи связано с тем, что необходимо дифференцировать полномочия прокуратуры по осуществлению надзорной деятельности от полномочий по представлению интересов государства в суде, а также по осуществлению уголовного преследования. Эти три функции или назначение прокуратуры закреплены в ст. 83 Конституции РК. Современное толкование приведенной нормы состоит в том, что, зачастую, полномочия по осуществлению уголовного преследования понимаются как способ реализации основной функции прокуратуры – осуществления высшего надзора за соблюдением законности при производстве по уголовному делу. Однако такой подход, предполагающий универсальность процессуальных средств реализации разных функций, по ряду соображений является спорным. На необходимость дифференцированного подхода указывает тот факт, что в Основном Законе страны усматривается самостоятельное указание на названные выше три функции: 1) осуществление высшего надзора за соблюдением законности на территории Республики Казахстан; 2) представление интересов государства в суде; 3) от имени государства осуществление уголовного преследования (п.1 ст. 83 Конституции РК). Таким образом, процессуальные средства реализации этих трех функций не должны дублироваться, должны быть законодательно четко и однозначно определены, как того требует в своем поручении Президент Казахстана.

В рамках поручения Главы государства предполагается наделить прокуратуру дополнительными полномочиями, в том числе:

- составление прокурором обвинительного акта после ознакомления участников процесса с материалами уголовного дела с оставлением обязанности по рассмотрению поступивших ходатайств за лицом, ведущим досудебное расследование.

Согласно ч.1 ст. 298 УПК РК обвинительный акт составлялся лицом, осуществляющим досудебное расследование, т.е. прокурором, дознавателем или следователем. Предлагаемое

новшество требует внесения изменений, как минимум, в следующие нормы УПК РК: ст.ст.58-60, 62, 63, 298-304. Структура и содержание обвинительного акта (ст. 299 УПК РК) требуют от прокурора такого глубокого знания хода расследования, сущности и содержания конкретного уголовного дела, которое больше доступно следователю, непосредственно собиравшему доказательства, чем прокурору. При этом объемы работы дознавателя, следователя значительно снижаются, а прокурора – резко возрастают, так как речь идет не о пересоставлении прокурором уже имеющегося обвинительного акта, ранее составленного дознавателем или следователем, а о первоначальном составлении этого акта прокурором лично в полном объеме;

- принятие прокурором решения о прекращении уголовного дела, которое регламентируется ст. ст. 35, 36, 290 УПК РК.

Данная новела требует корректировки положений иных смежных статей УПК РК: 45, 207, 289, 291. Кроме того, есть основания полагать, что в условиях, при которых прокурор вправе прекратить уголовное дело, целесообразно предусмотреть дополнительный механизм по инициированию следователем решения прокурора о прекращении дела производством;

- получение согласия прокурора на решение следователя о прерывании сроков досудебного расследования в порядке ст. 45 УПК РК.

Если ранее о прерывании сроков досудебного расследования следователь просто уведомлял прокурора о принятом решении, то теперь предполагается, что соответствующее решение следователя нуждается в получении согласия прокурора. Остается открытым вопрос о преимуществах подобного подхода к процедуре прерывания сроков досудебного расследования по сравнению с процедурой уведомления прокурора о принятом следователем решении. Представляется, что особых преимуществ как таковых и нет. Во всяком случае, прокурор, получив уведомление о прерывании сроков досудебного расследования, вправе отменить постановление следователя при наличии к тому оснований. Досудебное расследование, благодаря такому новшеству, приобретет еще одну процедуру: дело в том, что все равно понадобится механизм инициирования следователем прокурорского решения о прерывании рассматриваемых сроков;

- развитие института «разумных сроков» путем предоставления прокурорам полномочий по их установлению в случаях возврата уголовного дела на дополнительное расследование, при необходимости рассмотрения ходатайства подозреваемого или потерпевшего.

Необходимо отметить, что сам термин «разумный срок», на наш взгляд, в рамках казахстанской модели уголовного судопроизводства носит несколько искусственный характер. Имплементация данного термина из зарубежного права приобрела носит незавершенный характер. До сих пор ни Верховный Суд РК, ни Конституционный Совет РК не дали собственных разъяснений относительно критериев определения процессуальных сроков как «разумных», либо исчерпывающего толкования положений, закрепленных в ч.1 ст. 192 УПК РК.

В среде исследователей имеет место такое объяснение разумного срока, которое связано с формой либо поводом для обоснования решения о продлении сроков досудебного расследования. В таком подходе есть рациональное начало. Является очевидным то обстоятельство, что никто не вправе принудить уполномоченное лицо сократить предусмотренные законом сроки досудебного расследования: по делам дознания – не более одного месяца; по делам предварительного следствия – не более двух месяцев (ч.2 ст. 192 УПК РК). Эти сроки более чем разумные - они апробированы правоприменительной практикой, они рациональны, функционально эффективны. На те случаи, когда невозможно завершить производство в указанные сроки, законодатель предусмотрел достаточно целесообразные механизмы: трансформацию дознания в предварительное следствие; продление срока предварительного следствия.

Исходя из изложенного выше, полагаем, что имеет определенный смысл вообще определиться с понятием «разумного срока» с точки зрения уместности его включения в

уголовно-процессуальный оборот, с точки зрения критериев определения его пределов. Есть еще один вариант решения: отказаться вообще от понятия процессуального срока в смысле, вытекающем из ч.2 ст. 192 УПК РК. Отдать решение этого вопроса целиком и полностью процессуальному прокурору. Однако такой подход влечет за собой потерю одной из гарантий законности уголовного преследования, выраженной в темпоральном измерении;

- предварительное согласование прокурором с последующим санкционированием судом всех следственных действий (осмотр, эксгумация, негласные следственные действия, обыск, выемка, личный обыск, принудительное получение образцов для экспертного исследования), затрагивающих конституционные права и свободы человека и гражданина. Отметим, что согласно ст. 55 УПК РК эти действия и так производятся с санкции следственного судьи. Попутно заметим, что не просто судьи, а именно следственного судьи. Это важно в связи с тем, что предлагается получение санкции вообще суда, видимо районного. Если это не техническая оговорка, то это достаточно грубая ошибка. Судебный контроль за досудебным производством осуществляет не суд общей юрисдикции, а следственный судья.

Реализация данного новшества требует исчерпывающего определения перечня процессуальных действий, которые непосредственно относятся к категории следственных. Так, например, применение такой меры процессуального принуждения, как задержание, по смыслу ч.1 ст.196 УПК РК относится к следственным действиям. Наряду с этим, доктринальное понимание не допускает смешения мер принуждения и следственных действий на том основании, что они имеют разное процессуальное предназначение. Расхожее мнение о том, что все, что проводит и производит следователь, опираясь на нормы УПК РК, автоматически относится к следственным действиям. Оно верно лишь отчасти. Дело в том, что назначением следственных действий выступает поиск и получение доказательств по уголовному делу. Доказательства, полученные иным путем, в нарушение существующих правил, не могут быть положены в основу обвинения [6, с.53-58].

Спорен вопрос о наименовании определенных видов оперативно-розыскных мероприятий как «негласных следственных действий». ОРМ по определению не могут называться следственными, тем более не могут именоваться негласными [7, с.78-83]. Правила проведения и получения доказательств на основе следственных действий и негласных следственных действий сильно различаются. На этом фоне теряет свою значимость доказательственное право, основанное на логике правил производства следственных действий. Процедура проверки законности доказательств, полученных в результате негласных следственных действий, носит незавершенный характер [8, с. 69-80]. Негласные следственные действия достаточно сильно затрагивают конституционно охраняемые права и свободы человека, что не охватывается в полном объеме существующими в УПК РК гарантиями их законности. Изложенное позволяет предложить называть их «специальными процессуальными действиями»;

- осуществление всех мер процессуального принуждения, связанных с временным отстранением от должности, наложением ареста на имущество, запретом на приближение, через прокурора.

Существующая регламентация данного круга процессуальных решений и действий представляет собой следующее: временное отстранение от должности (ст. 158 УПК РК), наложение ареста на имущество (ст. ст. 161-164 УПК РК), запрет на приближение (ст. 165 УПК РК) относятся к категории «иных мер процессуального принуждения» (ст.155 УПК РК). По действующим правилам лицом, ведущим досудебное расследование, выносится постановление о возбуждении ходатайства о применении иных мер процессуального принуждения и направляется следственному судье, процессуальный прокурор извещается о принятом следователем решении путем направления ему копии данного постановления. Перспектива дальнейшего участия прокурора в этих процедурах заключается в его праве на подачу соответствующего ходатайства о пересмотре решения следственного судьи в порядке ст. 107 УПК РК.

Характер возможных изменений в этой части нам представляется в виде вынесения постановления о возбуждении ходатайства по поводу той или иной меры процессуального принуждения непосредственно самим прокурором с последующим его направлением следственному судье. Другой вариант: предварительное согласование прокурором соответствующего постановления следователя. Последний вариант представляется более предпочтительным;

- избрание прокурором меры пресечения.

Трудно согласиться с таким подходом на том основании, что таким образом следователь лишается части своей процессуальной самостоятельности. В соответствии со ст. 137 УПК РК в арсенале уполномоченного лица имеется семь видов мер уголовно-процессуального пресечения, не считая дополнительных мер ограничения. Для избрания и применения меры пресечения в отношении подозреваемого/обвиняемого в УПК РК предусмотрены основания (ст. 136), а также обстоятельства, которые при этом должны учитываться уполномоченным лицом (ст. 138). Все предусмотренные обстоятельства, подлежащие учету, устанавливаются по ходу досудебного расследования, состояние и законность которого находятся под постоянным надзором прокурора и контролем начальника следственного отдела или начальника органа дознания. Представляется, что этого достаточно для обеспечения надлежащего поведения подозреваемого, обвиняемого на досудебных стадиях производства по уголовному делу и, самое главное, в данном направлении несколько упрощается и без того предельно усложненная процедура применения превентивных мер.

В перечне предложений, связанных с расширением полномочий прокурора в досудебном производстве, имеют место также иные процедуры. Создается внешнее впечатление, что дознавателю и следователю отводится минимальная, если не номинальная, роль в досудебных стадиях. При этом такое важнейшее звено, как «полицейский» - все больше приобретает формальный характер. При таком подходе не остается оснований для признания наличия определенного баланса между полномочиями субъектов обсуждаемой трехзвенной схемы. Дознаватель и следователь, входящие в первое звено под названием «полицейский», передавая ряд своих полномочий прокурору, занимают достаточно скромные позиции в общем раскладе субъектов схемы, а это означает, что понятие персональной ответственности за производство по конкретному уголовному делу перестает иметь отношение к дознавателю и следователю. Риск формального отношения дознавателя и следователя к процессу и результатам деятельности по собиранию доказательств, влекущего снижение качества доказательств и доказывания, в предлагаемых нововведениях приобретает особую актуальность и остроту. Реализация данного подхода претендует на оценку ожидаемых результатов как последствий довольно прямолинейной и грубой подмены ряда устоявшихся в теории и практике понятий, эффективных алгоритмов действий, функциональных предназначений государственных органов, уполномоченных осуществлять досудебное производство, определенное недоверие к судебному контролю, осуществляемому следственным судьей, необоснованному снижению роли «полицейского» в общем контексте уголовного судопроизводства, отдавание полномочиям прокуратуры явного предпочтения, которое представляется несколько искусственным и неправомерно завышенным.

Аспект второй. В данном аспекте являются не решенными до конца такие спорные вопросы, как начальный и конечный моменты уголовного преследования; содержание уголовного преследования. В мировой правоприменительной практике считается, что в уголовном порядке преследуется человек, совершивший уголовное правонарушение, а не само событие уголовного правонарушения. Это означает, что процесс уголовного преследования начинается только с момента установления лица, подозреваемого в совершении правонарушения. По действующему УПК РК начало уголовного преследования совпадает с началом производства по делу: с момента проведения первого неотложного следственного действия или регистрации заявления, сообщения об уголовном правонарушении в ЕРДР (ст. 34, ч.1 ст. 179). Наряду с этим существует точка зрения о том, что уголовное преследование

начинается с момента признания лица подозреваемым или с момента определения квалификации деяния и его объявления подозреваемому (ст. ст. 202, 203, 206 УПК РК). Есть основания для расширения отсчета начального момента уголовного преследования путем включения в этот перечень оснований для задержания лица по подозрению в совершении преступления. (ст. 128 УПК РК). В данном аспекте вполне актуальны те новшества, которые связаны с делегированием прокурору ряда полномочий в рамках внедрения новой модели правосудия.

Конечный момент уголовного преследования, если исходить из ст. 192 УПК РК, определяется в одних случаях уголовным законом - сроком давности уголовного преследования, в других случаях – днем направления следователем уголовного дела с обвинительным актом прокурору для решения вопросов об утверждении обвинительного акта и предании лица суду или днем вынесения постановления о прекращении уголовного дела. С учетом того, что органами уголовного преследования не охватываются органы, исполняющие наказание, то можно предположить, что уголовным преследованием также не охватывается время отбывания осужденным уголовного наказания, определенного обвинительным приговором суда.

Основные выводы

1. Дело разработки проекта ЗРК о внесении изменений и дополнений в пакет законодательных актов по вопросам внедрения в уголовное судопроизводство усовершенствованного механизма применения схемы «полицейский – прокурор – суд» необходимо предварять научным анализом действующего законодательства в интересующей нас части с учетом мнения представителей правоприменительных, правоохранительных органов. Любое новшество должно быть научно обоснованным, в противном случае не избежать ошибок, преодолевать которые должны будут прежде всего полицейский, прокурор и суд.

2. Категорически надлежит исключить поспешность при выполнении известного поручения Главы государства Президента РК К.-Ж. К. Токаева. Нужна взвешенная доктрина уголовного судопроизводства, в которую впишется схема: «полицейский – прокурор - суд», а не «прокурор – прокурор – суд».

Список использованной литературы:

1. Токаев К.-Ж. К. *Казахстан в новой реальности: время действий.* – Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана //Каз. правда, 2 сентября 2020 года.
2. *Об утверждении Концептуального плана законотворческой работы на 2021-2026 годы (седьмой созыв Парламента РК).* – Указ Президента Республики Казахстан К.-Ж.К. Токаева от 24.05.2021 г. № 582 //электронный ресурс.
3. *Конституция Республики Казахстан – Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (в редакции ЗРК от 10.03.2017 г. № 51-VI)* //Юридический вестник в Казахстане. -№ 6 (54). -2017.
4. *О прокуратуре – Закон Республики Казахстан от 30.06.2017 г. № 81-VI* // Юридический вестник в Казахстане. -№ 15 (63). -2017.
5. *О правоохранительной службе – Закон Республики Казахстан от 06.01.2011 г. № 154-XIII* //Юридический вестник в Казахстане. - № 15 (63). -2017.
6. Кенжибекова Э.П. *Иные процессуальные способы собирания доказательств* //Хабаршы/Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Юриспруденция», 2019.- № 1 (55). – С.53-58.
7. Хведелидзе Т.Б. *Соотношение негласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий (по законодательству Республики Казахстан)* //Хабаршы/Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Юриспруденция». -№1 (55). -2019. – С.78-83.
8. Хведелидзе Т.Б. *Доказательственное значение информации, полученной в результате негласных следственных действий (по законодательству Республики Казахстан)* //Хабаршы/Вестник КазНПУ им. Абая. -№ 3 (57). -2019. – С.69-80.

**БІЛІМ БЕРУ ҚҰҚЫҒЫ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ПРАВО
EDUCATIONAL LAW**

МРНТИ: 14.01.29

УДК: 621.377.6

Г.Б.Меирбекова¹, А.Т.Қамза¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ
ЕНГІЗУДІҢ ҚАЖЕТТІЛІГІ**

Аңдатпа

Мақала цифрландыру жағдайында оқыту мен білім берудегі жаңа тәсілдердің ерекшеліктері ескеріле отырылып, тәжірибеде оларды қолданудың тиімділігінің артуының негізгі бағыттары анықталады. Бүгінгі таңда кейбір кәсіби салаларда маманның сандық құзыреттілігін қалыптастырудың қажетті және жеткілікті деңгейі үшін қарапайым қол жетімді жаңа технологиялар біздің оқыту тәсілімізге әсер етуі мүмкін. Біздің білім беру идеямыз ежелгі дәуірден басталған модельге негізделген, бірақ бұл модель әрқашан жаңаларына ашық болды.

Зерттелген мақаланың тәжірибелік маңыздылығы мен нәтижесін, ғылыми зерттеу ұсынысын жалпы білім беру мекемелерінде, гимназияларда, лицейлерде оқытуда цифрландыруды жетілдіруге, оны жаңаландырып қолдануға болатындығы нақты көрсетілген.

Түйін сөздер: оқыту, білім беру, цифрлық технология, цифрландыру, Цифрлық Қазақстан, сандық сауаттылық, сандық құзіреттілік.

G.B. Meirbekova¹, A.T. Kamza¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

**THE NEED TO INTRODUCE DIGITAL TECHNOLOGIES
IN THE EDUCATIONAL PROCESS**

Abstract

The article discusses the features of new approaches in teaching and education in the context of digitalization, identifies the main directions for improving the effectiveness of their application in practice. Today, in some professional areas, new technologies that are easily available for the necessary and sufficient level of formation of digital competence of a specialist can affect our approach to training. Our idea of education is based on a model that goes back to ancient times, but this model has always been open to new ones.

The practical significance and the result of the article studied, the research proposal clearly demonstrate that digitalization in teaching in general education institutions, gymnasiums, lyceums can be improved, applied in an innovative way.

Keywords: training, education, digital technologies, digitalization, Digital Kazakhstan, digital literacy, digital competence.

Г.Б. Меирбекова¹, А.Т. Камза¹

¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая

НЕОБХОДИМОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Аннотация

В статье рассмотрены особенности новых подходов в обучении и образовании в условиях цифровизации, определены основные направления повышения эффективности их применения на практике. Сегодня в некоторых профессиональных областях новые технологии, которые легко доступны для необходимого и достаточного уровня формирования цифровой компетентности специалиста, могут повлиять на наш подход к обучению. Наша идея образования основана на модели, которая восходит к древним временам, но эта модель всегда была открыта для новых.

Практическая значимость и результат изученной статьи, научно-исследовательское предложение наглядно демонстрируют, что цифровизация в обучении в общеобразовательных учреждениях, гимназиях, лицеях может быть усовершенствована, новаторски применена.

Ключевые слова: обучение, образование, цифровые технологии, цифровизация, Цифровой Казахстан, цифровая грамотность, цифровая компетентность.

Кіріспе. Осыдан он жыл бұрын елімізде цифрлық технология цифрландыру, интернет желілері, жаңа платформалар мен бағдарламаларды пайдалана отырып, білім беруді қашықтықтан аудиториядан тыс өткіземіз дегенді айтса, көп мән бере қоймас едік. Өйткені, білім саласында цифрландыру бұлай тез тәжірибемізге енеді деп ешкім ойлаған жоқ. Білім сапасы-қазіргі заманның ең өткір мәселелерінің бірі. Қазіргі елдегі болып жатқан өзгерістер күн сайын емес сағат сайын өсуде. Ол өзгерістердің қатарына, қоғамды жылдам ақпараттандыру және цифрландыру кіреді. Білім саласында жасалып жатқан тың серпінділіктер, оның жан-жақты дамуы білімге деген талаптарды түбегейлі өзгертеді. Цифрландыру жұмыстары олар адам капиталы белсенді дамып келе жатқан жаңа қоғамның құрылуына әкеледі, ол дегеніміз, болашақтың білімі мен дағдылары адамның бойына ең жас кезінен ендіріп, тиімділігі мен жұмыс жылдамдығын арттырады, азаматтардың өз мемлекетімен диалогы қарапайым әрі ашық болады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша Мемлекет білім берудің жалпыға міндетті стандарттарын белгілейді. Кез келген оқу орнының қызметі осы стандарттарға сай келуі керек [1]. Нарықтық экономикалық қатынасқа бейімделіп, еліміз өзінің білім беру саласын қалыптастыру, дамыту тәжірибесін жүзеге асыра отырып, жаңа цифрландыру жағдайында оқыту мен білім берудегі жаңа тәсілдер қабылдауды мемлекетіміздің кезекті айтулы бағдарламасында басты мақсат етіп қойған болатын [2].

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуына байланысты Цифрлық қоғам мен цифрлық экономика нақты бола бастады және өз кезегінде нақты проблемалар туғызады. Бұл ортада кез-келген адамның кәсіби жетістігі мен жеке дамуына қол жеткізу үшін сандық дағдылар мен құзыреттер қажет. Сандық революция біздің көз алдымызда өсіп, дамып жатыр. Бұл өзгерістер әр түрлі салаларда, оның ішінде білім беруде соңғы жылдары туындаған көптеген технологиялық инновацияларды енгізумен байланысты. Барлық жаңғырту жетістіктерінің негізгі факторларының бірі - ұлттық білім беру жүйесін жаңартудың табыстылығы керемет процесс болып табылады. Бүгін ол барлық басым бағыттар бойынша жүзеге асырылады.

Білім беру мазмұнын жаңарту-бұл ең алдымен білім беру, оның құрылымы, мазмұны, оқыту мен тәрбиелеудің тәсілдері мен әдістерін, модельдің өзін қайта қарау болып табылады. Білім беруге цифрландыруды енгізу, түбегейлі жаңа жүйені қолдану, жоғары оқу орынында

студенттің жетістіктерін бағалау, яғни, жаңарту аясындағы барлық іс-шаралар кешені білім беру мазмұны білім беру кеңістігін құруға бағытталған. Ол жас ұрпақ ересек өмірге ену кезінде тұлғаның үйлесімді қалыптасуы мен дамуына, сәтті бейімделуіне қолайлы жағдай туғызады.

Елімізде соңғы жылдары жоғары оқу орындарының басым көпшілігі бұрынғы классикалық дәстүрлі әдістен цифрлық әдіске көше бастады. Платонус, универ, жүйелерін меңгерген мұғалімдер өз тапсырмалары мен оқу әдістемелік кешендерін тіркеп қою арқылы оқушылардың өздігінен жұмыс істеу мүмкіндіктерін ашты. Біздің өміріміздің кез-келген саласындағы, әсіресе білім берудегі сапалы өзгерістер оқытушының өз орны мен білім берудегі рөліне жаңа көзқарасын қалыптастырусыз мүмкін емес. Сондықтан, білім беру, оқыту процесінде қазіргі әлемдегі әр мұғалім цифрландыру бойынша мазмұны мен оқыту технологиясын, барлық өзгерістерді түсініп, қабылдауы керек.

Егемен еліміздің алдында тұрған мақсаттар мен міндеттердің маңызылығын түсіну үшін әрбір болашақ мұғалім Цифрлық бағдарламалық инновацияларды қабылдауға дайын болуы керек.

Негізгі бөлім (әдістемелік нәтижелер). 2017 жылдың желтоқсан айында Қазақстан Республикасының Үкіметінің Қаулысымен бекітілген «Цифрлы Қазақстан» бағдарламасына сәйкес 2018-2022 жылға дейінгі кезеңде қазақстандық білім беру жүйесі орта, техникалық, кәсіби, жоғары білім беруде цифрлық сауаттылықты арттыру көзделген. Оның басты міндеті - барлық экономикалық секторлар, мен білім беру салаларында цифрлық сауаттылықтың жоғары деңгейіне ие қазіргі заманғы және перспективалы дағдыларын және құзыреттерін жүзеге асыруға қабілетті, қазіргі ақпараттық қоғамның талаптары мен пайдаланушылардың жоғары білікті кадрларының тұлғалық кәсіби әлеуетін дамытатын мамандармен қамтамасыз етуі керек [3].

Қазақстанның барлық білім беру мекемелері мен ұйымдарына қатысты осы директивалық талаптарға сүйене отырып, әсіресе жоғары, орта және орта арнаулы орындарында оқыту процесінде тиісті салалық құзыреттер мен жалпы құзыреттерді қалыптастыру қажет болатын жаңа цифрлық экономика үшін мамандарды дайындауға сапалы дайындықтағы мазмұнды жоспар болып табылады.

XXI ғасырдың цифрлық сауаттылық талаптарына жауап беретін кәсіби құзыреттілікке ие, айқындық және басымдық, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары мұғалімдердің алдында оларды шешудің құралдарын, әдістері мен технологияларын анықтаудағы үлес, әрине, болады.

Сонымен бірге, жалпыға бірдей цифрландыру жағдайында білім беру саласына дамудың логикалық және органикалық жалғасы тікелей (аудиториялық және аудиториядан тыс) және қашықтықтан электрондық оқыту, оның негізі ЮНЕСКО-ның анықтамасы бойынша, ғаламдық ақпараттық интернет желісі арқылы қызмет етеді. Қазіргі кездегі барлық белгілі ортаны біріктіру арқылы мамандарды даярлау сапасын арттыруды қамтамасыз ететін заманауи және перспективалы компьютерлік мультимедиялық құралдармен интеграциялау, ақпарат алмасудың құралдары мен тәсілдерін, білім берудің барлық деңгейлерінің субъектілері барған сайын дамып бара жатқанына көз жеткізеді. Еліміздің цифрлық экономикасы үшін кадрлар даярлаудың іргетасы ретінде кәсіби білім беру мәселелерін шешу үшін тек білім беру ресурстарын аудару және басқа да міндетті құрамдас тиімді сандық жүйені құру мәселелері жеткіліксіз. Бұл процесті түбегейлі қайта құру және оны шешудің тұжырымдамалық негіздерін анықтау қажет [4, 223 б.].

«Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы қабылданғанға дейін Қазақстан Республикасының Цифрландыру дәуіріндегі білім берудің заманауи үрдістерін енгізудің қажеттілігі негізінде білім беру саласында мамандарды даярлау сапасын арттыру мәселелерін зерттеумен айналысқан авторлар жоқ емес.

Қарқынды дамып келе жатқан цифрлық сауаттылықты ақпараттық зерттеу объектілері ретінде ғана емес, сонымен қатар педагогикалық жүйелерді басқару және ғылыми-зерттеу, педагогтер мен білім алушылардың жұмыстары оқушыларды оқыту және тәрбиелеу құралы ретінде, жіктеді [5, 152 б.].

Осы талаптарды ескере отырып, оқушыларға арналған сандық ақпараттық білімнің келесі деңгейлерін ұсынуға болады.

1. Цифрлық, Сандық сауаттылық. Бұл деңгей, шын мәнінде бастапқы, білім алушылардың қарапайым цифрлық ақпарат көздерін меңгеруін және оларды күнделікті өмірде қолдана білуін қамтиды. Дәстүрлі компьютерлерді игеру құралдармен және негізгі офистік бағдарламалармен, ақпарат теориясының негізгі ережелерімен және компьютерлік тезаурусының терминдерімен, негіздерімен танысу мектеп оқушыларымен бірге мұғалімдердің де басты міндеті болып саналады.

Компьютерлік және консоль ойындары, бейнефильмдер мен бейнелер арқылы геймификация; қарапайым пайдаланушы дағдыларын игеру цифрландырудың негізгі түрлерімен жұмыс болып есептеледі.

2. Функционалдық цифрлық сауаттылық. Бұл салыстырмалы түрде дамыған деңгей, алдыңғы бастауышта және танымда көрінеді.

Білім алушылардың негізгі (базалық) мәліметтерді, қағидаларды, ақпарат теориясының қағидаттарын меңгеруі бойынша міндеттерді шешудің танымдық негізін құрайтын жалпы ұғымдар мен ақпаратты алу, сақтау, өңдеу, трансляциялау және ретрансляциялау негіздерінен тұрады. Функционалдық сауаттылық құрылымында айтарлықтай үлкен айырмашылық бар. Онда шартты түрде мүмкін болатын компоненттер саны, классикалық Триада элементтері санатына жатқызу, мысалы: әр түрлі көздерден ақпаратты қабылдау, түсіндіру, түсіну, оны өзгерту мүмкіндігі; ақпараттық ресурстар мен көздерді, олардың мүмкіндіктерін білуге негізделген Интернет желісінде жұмыс істеу дағдылары және т. б бағдарлау мүмкіндігі [6, 32 б].

3. Цифрлық, Сандық құзыреттілік. Бұл деңгей білім алушылардың цифрлық ақпараттық технологияларды меңгеруін сипаттайды.

Білім беруді ақпараттандыру саласында ғана емес, бірақ әр түрлі кәсіби салаларда, дайындық бағыттары мен профильдеріне байланысты адамның танымы мен практикасына қатысты жаңа ашылымдар мен эзирлемелерді игереді. Сонымен бірге, болашақ мамандарды даярлау білім алушының тұлғасына қойылатын білім беру талаптарын анықтауға мүмкіндік береді.

«Цифрлық сауаттылық» ұғымының мазмұнын үш негізгі аспектінің жиынтығы тұрғысынан қарастырған жөн:

- проблемалық-практикалық, бұл - ақпараттық жағдайды тану мен түсінудің жеткіліктілігі, туындайтын мәселелерді дұрыс және тиімді шешу және қойылған мақсаттарға жетудегі нақты жағдайлар;

- семантикалық, проблемалық ақпараттық жағдайды дұрыс түсіну ретінде жалпы ақпараттық контексте;

- білім алушы тұлғасының ақпараттық жағдайды, жеке және жалпыға бірдей құндылықтар тұрғысынан оның мағынасын, мақсаттарын, міндеттері мен нормаларын барабар бағалау қабілетін анықтайтын құндылық.

«Цифрлық құзыреттілік» ұғымының жоғарыда келтірілген сипаттамасынан оның құрылымында болуы тиіс цифрлық сауаттылық алу процесінде қалыптасқан білім алушылардың нақты танымдық-практикалық қасиеттері енгізілмеген.

Қорыта айтқанда, «цифрлық құзыреттілік» ұғымын біз жалпы құзіреттіліктің міндетті элементі ретінде цифрлық экономика жағдайында мазмұнды оңтайландыру, бейімдеу және цифрлық трансформациялау шеңберінде жоғары білімі бар мамандарды даярлаудың қазіргі бағыттары мен бейіндерінің ең қажетті нысаны деп айта аламыз. Әлеуетті танымдық-практикалық мүмкіндіктерді біріктіретін және игеретін тұлғаның кәсіби құзыреттілігі кәсіби қызметін күнделікті тиімді және нәтижелі жүзеге асыру үшін кадрларды даярлаудың ең тиімді жолдары елімізде еніп жатқан цифрландыру дәуіріндегі білім берудің заманауи үрдістерін енгізудің қажеттілігін көрсетіп беріп отыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 30.08. - Алматы: Жеті Жарғы. 2020. - 97 б.

2 Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2017 жыл 31 қаңтардағы Қазақстан Халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. - №45(251). - 2017 ж. - 8 б.

3 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы Қаулысымен бекітілген «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы.// Егемен Қазақстан. - №152(397). - 2017 ж. - 8 б.

4 Богословский В.И., Бусыгина А.Л., Концептуальные основы высшего образования в условиях цифровой экономики 13.00.00 – педагогические науки 224 Самарский научный вестник. -2019. -Т. 8. -№1 (26). - 347 с.

5 Богословский В.И., Васильев А.А., Плещенков И.Н., Тумалева Е.А. Современное информационное общество и учитель // Вестник КГПУ им. Н.А. Некрасова. -2008. Вып. 3. - С. 310.

6 Богословский В.И., Васильев А.А., Плещенков И.Н. Школьная информационная система // Информационные технологии в образовании: науч.- метод. сб. докл. VII междунар. конф.- выставки. -М., 2018. - С. 148.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Байсымакова Д.С. - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dana_2274@mail.ru

Белхожаева Д.Ж. - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dinar_15@list.ru

Жалгасбаев Т.К. Кәсіби заң кеңесшілер Палатасының заң кеңесшісі, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. e-mail: jalgas.tou@mail.ru

Жомартқызы А. - ҚазҰАУ, аға оқытушы, Алматы қаласы, Қазақстан, e-mail: zhomartkuzya8@gmail.com

Калкаева Н.Б. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: nesibeli77@mail.ru

кафедрасының оқытушысы, Қостанай қаласы, Абай даңғ.11.E-mail: Madi-sun01@mail.ru

Кенжекбекова Э.П. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: danaestai@mail.ru

Көпбаев Д.З. заң ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің құқық кафедрасының аға оқытушысы. Алматы қаласы, Достық даңғылы 13. E-mail: dumeke_a@mail.ru

Қалқаманұлы М., заң ғылымдарының магистрі Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігінің Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы қылмыстық құқық және жазаны орындауды ұйымдастыру

Қамза А.Т. Абай атындағы ҚазҰПУ, «Академик Т.С.Садықов атындағы Қазақстан тарихы» кафедрасының оқытушысы, Гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Қасымбек А.О. - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: aliyakas@mail.ru

Қожахмет Ә.С., заң ғылымдарының магистрі Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігінің Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы қылмыстық құқық және жазаны орындауды ұйымдастыру кафедрасының аға оқытушысы, Қостанай қаласы, Абай даңғ.11.E-mail: aselyakzrk@mail.ru

Маджидов Сайяд, PhD., Әзірбайжан Әділет министрлігі Әділет академиясының оқытушысы. Баку/Әзірбайжан. электрондық пошта: sayyad.macid@mail.ru

Майданов А.М. заң ғылымдарының кандидаты, академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің қылмыстық құқық, процесс және криминалистика кафедрасының доценті. Қарағанды қаласы, Университетская көшесі 28. E-mail: Alim6464@inbox.ru

Меирбекова Г.Б., Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. - Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru

Тайторина Б.А., заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: binur.a@mail.ru

Толеубекова Б.Х. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: madina_khv@mail.ru

Тұрлыханқызы Қ., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Хамзин А.Ш. Инновациялық Еуразия университеті «Құқық» кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының докторы, профессор, e-mail: 1114090@mail.ru

Хамзина Ж.А., заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының зерттеуші-профессоры, e-mail: 1114090@rambler.ru

Хведелидзе Т.Б. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Baisymakova D.S. *Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dana_2274@mail.ru*

Belkhozhayeva D.Zh. *Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dinar_15@list.ru*

Kalkamanuly M., *master of law, lecturer of the department of criminal law and organization of execution of punishments of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh.Kabylbayeva. Kostanay, Abay Avenue, 11. E-mail: Madi-sun01@mail.ru*

Kalkayeva N.B., *Ph.D., ass.professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: nesibeli77@mail.ru*

Kamza A.T., *Teacher of the Department "History of Kazakhstan named after academician T. S. Sadykov", Abai KazNPU, master of Humanities Republic of Kazakhstan, e-mail: talgatqyzy@inbox.ru*

Kassymbek A. *Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: aliyakas@mail.ru*

Kenjibekova E.P., *Ph.D., ass.professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: danaestai@mail.ru*

Khamzin A.Sh., *Doctor of Juridical Science, Professor, Head of the Department of Law of the Innovative Eurasian University, e-mail: 1114090@mail.ru*

Khamzina Zh.A., *Doctor of Law, Professor-Researcher of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: 1114090@rambler.ru*

Khvedelidze T.B., *Ph.D., ass.professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan. email: khvedelidze_tima@mail.ru*

Kopbayev D. Z. *Candidate of Law, Senior Lecturer of the Department of Law, Abai Kazakh National Pedagogical University. Almaty city, Dostyk Avenue 13. E-mail: dumeke_a@mail.ru*

Kozhakhmet A. S., *master of law, senior lecturer of the department of criminal law and organization of execution of punishment of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh.Kabylbayeva. Kostanay, Abay Avenue., 11. E-mail: aselyakzrk@mail.ru*

Majidov Sayyad, Ph.D., *Teacher of the Justice Academy of Azerbaijan Ministry of Justice. Baku, Azerbaijan. email: sayyad.macid@mail.ru*

Maydanov A.M. *Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics of the Karaganda State University named after Academician E. A. Buketov. Karaganda city, Universitetskaya street 28. E-mail: Alim6464@inbox.ru*

Meirbekova G.B., *Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru*

Moldakhmetova Zh.E. *Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: moldaxmetova_Zh@mail.ru*

Taitorina B.A., *Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: binur.a@mail.ru*

Toleubekova B.Kh. – *Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: madina_khv@mail.ru*

Turlykhanqyzy K., *Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru*

Zhalgasbayev T.K. *legal consultant, member of the Chamber of Professional Legal Consultants Republic Kazakhstan, Almaty, e-mail: jalgas.toy@mail.ru*

Zhomartkyzy A. - *the Kazakh National Agrarian Research University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhomartkyzya8@gmail.com*

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Байсымакова Д.С.**- старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: dana_2274@mail.ru
- Белхожаева Д.Ж.**- старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: dinar_15@list.ru
- Жалгасбаев Т.К.** юридический консультант, член Палаты профессиональных юридических консультантов, Республика Казахстан, г. Алматы. e-mail: jalgas.tou@mail.ru
- Жомартқызы А.,** КазНАУ, ст. преподаватель, г.Алматы, Казахстан. e-mail: zjomartkyzya8@gmail.com
- Калкаева Н.Б.,** к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: nesibeli77@mail.ru
- Камза А.Т.,** Преподаватель кафедры «История Казахстана имени академика Т.С.Садыкова», КазНПУ имени Абая, магистр Гуманитарных наук Республика Казахстан, г.Алматы e-mail: talgatqyzy@inbox.ru
- Касымбек А.О.** старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: aliyakas@mail.ru
- Кенжебекова Э.П.,** к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: danaestai@mail.ru
- Копбаев Д.З.** кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры права Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая. Город Алматы, проспект Достык 13. E-mail: dumeke_a@mail.ru
- Қалқаманұлы М.,** магистр юридических наук, преподаватель кафедры уголовного права и организации исполнения наказания Костанайской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Ш.Кабылбаева. г.Костанай, пр.Абая, 11. E-mail: Madi-sun01@mail.ru
- Қожахмет А.С.,** магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры уголовного права и организации исполнения наказания Костанайской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Ш.Кабылбаева. г.Костанай, пр.Абая, 11. E-mail: aselyakzrk@mail.ru
- Майтанов А.М.** кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права, процесса и криминалистики Карагандинского государственного университета имени академика Е.А. Букетова. Город Караганды, улица Университетская 28. E-mail: Alim6464@inbox.ru
- Меджидов Сайяд, PhD.,** преподаватель Академии юстиции Министерства юстиции Азербайджана. Баку, Азербайджан. электронная почта: sayyad.macid@mail.ru
- Меирбекова Г.Б.,** ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru
- Молдахметова Ж.Е.** старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: moldaxmetova_Zh@mail.ru
- Тайторина Б.А.,** доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: binur.a@mail.ru
- Толеубекова Б.Х.,** доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: madina_khv@mail.ru
- Турлыханқызы К.,** Институт истории и права КазНПУ имени Абая, Преподаватель кафедры «Юриспруденции», e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru
- Хамзин А.Ш.,** доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой «Право» Инновационного Евразийского Университета, e-mail: 1114090@mail.ru
- Хамзина Ж.А.,** доктор юридических наук, профессор-исследователь кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: 1114090@rambler.ru
- Хведелидзе Т.Б.,** к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан. email: khvedelidze_tima@mail.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2021 ж. №3 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2021 жылдың 1 қыркүйегіне дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, ҒТАМР*;
  - Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен);
  - Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
  - Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
  - Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
  - Бір жолдан кейін мәтін;
  - Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
  - Мақала көлемі – 10 бет (минималды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
  - Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
  - Шрифт Times New Roman;
  - Кегль – 14;
  - Жоларалықинтервал 1,0;
  - Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.
- Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – **1** – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **15 б.** – бетін және оның номерін көрсету.

*ҒТАМР – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/ зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №3, 2021 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до 1 сентября 2021 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью +фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
  - Через строку название статьи по центру **ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ** (полужирным шрифтом);
  - Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
  - Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
  - Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
  - Через строку текст;
  - Через строку список литературы (шрифт - курсив);
  - Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
  - Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
  - Шрифт Times New Roman;
  - Кегль – 14;
  - Междустрочный интервал 1,0;
  - Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.
- Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Текст статьи размещается на странице в две колонки.

УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41

Кузнецов Е.А.¹

*¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru*

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как YouTube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

Е.А. Кузнецов¹

*¹т.ғ.д., Абай атындағы Қаз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru*

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық баст-амаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі YouTube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Кілт сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

Kuznetsov E.A.¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Abstract

Nowadays, in a condition of high ICT-s developments some terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islam religion, received a kind of information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities, the threat of radicalism and religious extremism, terrorism, salafism, KazNET

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направленные на постоянную защиту и контроль информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную многокомпонентную систему информационное пространство государства подвергается частым кибератакам как со стороны других стран-конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угроз является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3

2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/>(дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева, Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)

5 *Botobekov, U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy* [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)

6 *Смайыл М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма* [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v-kazahstane-vedut-borbu-s-internetpropagandoi-ekstremizma-2015-10-31-1180077> (дата обращения: 15.02.2017)

7 *СПИСОК религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан* [Электрон.ресурс]. – 201, б. – URL:<http://pravstat.prokuror.kz/rus/okpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (дата обращения: 14.02.2017)

8 *Обеспечить безопасность.* – Алматы: Казахстанская правда, 2016. – С.1

9 *Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы* //Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика – 2016. – № 4. – С. 74.